

Centraal Planbureau

Broos
herstel

*Koopkracht
stijgt*

Macro
Economische
Verkenning
2015

Broos | *Koopkracht*
Herstel | *stijgt*

MACRO
ECONOMISCHE
VERKENNING
2015

Inhoud

Woord vooraf.....	7
1 Samenvatting.....	10
1.1 Samenvatting en inleiding.....	11
1.2 Beschouwing.....	19
2 De economie in 2014-2015.....	24
2.1 De internationale economie	25
2.2 De Nederlandse economie	33
3 Begroting en koopkracht.....	50
3.1 Overheidstekort en overheidsschuld	51
3.2 De raming en de begrotingsregels.....	53
3.3 Collectieve uitgaven.....	57
3.4 Collectieve lasten	59
3.5 Koopkracht.....	60
Bijlagen.....	73
Verklaring van afkortingen	100

Lijst van Kaders in hoofdstukken

- Samenvatting
 - Onzekerheidsvarianten bij verdere escalatie Oekraïne-conflict — 13
- De economie in 2014-2015
 - AQR leidt al tot balansversterking, maar kapitaaluitgifte blijft beperkt — 30
 - Effect van de revisie van de Nationale rekeningen op kerncijfers — 34
 - Restschulden en de rol van de overheid — 37
 - Langdurige werkloosheid loopt nog op — 45
- Begroting en koopkracht
 - De overheidsbegroting en de revisie van de Nationale rekeningen — 53
 - Uitbreiding presentatie koopkracht — 62
 - Gunstige inkomenseffecten bij vervallen eigen bijdrage AWBZ — 65

Woord vooraf

Het herstel van de Nederlandse economie zet in 2014 en 2015 voorzichtig door. In het tweede kwartaal was sprake van een bescheiden economische groei die iets hoger lag dan de gemiddelde groei in het eurogebied. Desondanks zijn de vooruitzichten onzeker, onder andere gezien het voortgaande proces van balansherstel en de onzekerheden in de internationale economie.

In deze Macro Economische Verkenning is het gebruikelijke patroon voor conjunctureel herstel van de Nederlandse economie zichtbaar. De uitvoer neemt toe en zal naar verwachting ook de komende jaren de economische groei dragen. Intussen zet het balansherstel bij huishoudens, banken, pensioenfondsen en overheden door. Het is geen gemakkelijk proces, maar het begint zich langzamerhand te vertalen in een gezondere financiële basis voor investeringen en consumptie. In navolging van de toenemende uitvoer, investeren bedrijven sinds eind 2013 weer meer. Dit zal naar verwachting de komende jaren doorzetten. Huishoudens kampen dit jaar nog met het verlies aan huizenvermogen en koopkracht uit eerdere jaren, maar zullen dankzij een aantrekkende woningmarkt en een toenemend beschikbaar inkomen in 2015 ook weer ruimte hebben voor meer bestedingen. Nog steeds staan er te veel mensen aan de kant, maar ook op de arbeidsmarkt zijn de laatste maanden tekenen van aantrekkend herstel zichtbaar.

Dat neemt niet weg dat de economische vooruitzichten voor de korte termijn nog onzeker zijn. Nederland is als handelsland sterk afhankelijk van internationale ontwikkelingen. De gespannen geopolitieke situatie rond onder andere Oekraïne heeft de afgelopen weken zijn weerslag gehad op het vertrouwen onder zowel Nederlandse ondernemers als consumenten. Ook de economie van het eurogebied ontwikkelt zich momenteel zwak, wat deels te verklaren is door de geopolitieke spanningen. Recent onderzoek van het Centraal Planbureau laat zien dat escalatie van de situatie rond Oekraïne de Nederlandse economische groei in 2015 met $\frac{1}{4}$ tot $\frac{1}{2}\%$ kan schaden via een lagere uitvoer, minder investeringen en lagere consumptie.¹

De Nederlandse economie is veerkrachtig. De recent verschenen CPB-studie 'Roads to Recovery' laat zien dat de crisis het langetermijngroeivermogen niet permanent heeft aangetast.² Op korte termijn zet het kabinet in op het gericht ondersteunen van het herstel van de economie en van de werkgelegenheid. Op lange termijn staat Nederland voor de uitdaging het verdienvermogen verder te versterken. De technologische ontwikkeling op het gebied van ICT en robotisering zal versnellen. Wat de doorbraaktechnologieën van de toekomst zijn, is niet gemakkelijk te voorspellen. Daarom moeten we ervoor zorgen dat Nederland een goed opgeleide en wendbare beroepsbevolking heeft die snel op technologische veranderingen en nieuwe kansen kan inspelen. Het kabinet blijft derhalve investeren in onderwijs, kennis en innovatie. Naast de uitvoering van de hervormingsagenda

¹ Veenendaal, Grabska, Lanser, Ligthart en De Wind, 2014, Onzekerheidsvarianten bij verdere escalatie Oekraïne-conflict. Centraal Planbureau.

² Gelauff, Lanser, Van der Horst en Elbourne, 2014, 'Roads to Recovery'. Centraal Planbureau.

op het terrein van wonen, werk en langdurige zorg blijven we werken aan initiatieven om het verdienvermogen structureel verder te vergroten.

H.G.J. Kamp

Minister van Economische Zaken

1 Samenvatting

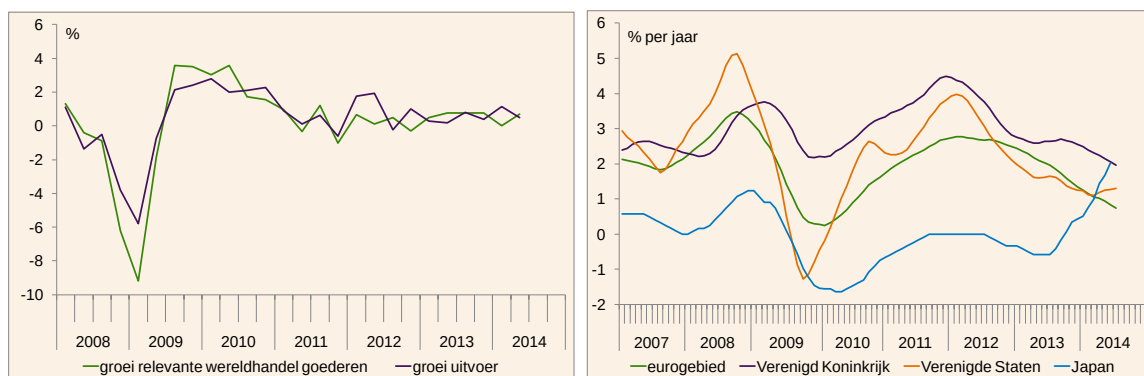
De geopolitieke spanningen op diverse plekken in de wereld vormen een risico voor de wereldeconomie. De groei van de wereldeconomie en -handel komt met horten en stoten op gang. De verwachtingen worden gedempt door tegenvallende realisaties en de gevolgen van de spanningen rond Oekraïne en Rusland. Dit jaar groeit de relevante wereldhandel met $2\frac{1}{2}\%$ en volgend jaar met $4\frac{1}{2}\%$. De Nederlandse economie groeit dit jaar met $\frac{3}{4}\%$ en in 2015 met $1\frac{1}{4}\%$. De uitvoer drijft de groei, maar ook de investeringen trekken aan en volgend jaar groeit de consumptie van huishoudens weer. De werkloosheid daalt licht naar $6\frac{3}{4}\%$ in 2015. De inflatie blijft laag met 1% dit jaar en $1\frac{1}{4}\%$ in 2015. Dit jaar is het eerste jaar met een toename van de mediane koopkracht ($1\frac{1}{2}\%$) na vier jaren van daling. Volgend jaar verbetert de koopkracht van het mediane huishouden met $\frac{1}{2}\%$. Het overheidstekort komt op 2,6% bbp in 2014, om volgend jaar af te nemen tot 2,2% bbp. Deze daling komt vooral door per saldo tekortreducerende maatregelen, met name in de zorg en het openbaar bestuur. De overheidsschuld loopt verder op tot 70,2% bbp in 2015.

1.1 Samenvatting en inleiding

Herstel wereldeconomie voorzichtig, inflatie laag, geopolitieke risico's

De geopolitieke spanningen op diverse plekken in de wereld vormen een risico voor de wereldeconomie. Bij het uitblijven van verdere escalatie klimt de wereldeconomie met horten en stoten uit het dal. De groei van het mondiale bbp is dit jaar met $3\frac{1}{4}\%$ net iets hoger dan vorig jaar. Voorlopende indicatoren wijzen op een voorzichtig verder aantrekken van de wereldeconomie en de groei van het mondiale bbp wordt voor volgend jaar geraamd op $3\frac{3}{4}\%$. Van de hoogontwikkelde economieën is vooral in het VK en de VS de groei hoog. Het eurogebied volgt aarzelend. In Japan en China vertraagt de groei. Ook de groei van de wereldhandel komt met horten en stoten op gang. De verwachtingen voor de wereldhandel worden gedempt door tegenvallende realisaties en de gevolgen van de spanningen rond Oekraïne en Rusland. Dit jaar is de groei iets lager dan vorig jaar en ligt met $2\frac{1}{2}\%$ nog flink onder het langjarige gemiddelde. Dit is vooral het gevolg van de lage groei van het wereldhandelsvolume in de eerste helft van dit jaar. Daarbij spelen incidentele en landspecifieke factoren een rol (extreem weer in de VS, zachte winter in Duitsland). In de raming ligt besloten dat de wereldhandel in de loop van het jaar weer aantrekt en volgend jaar toeneemt met $5\frac{1}{2}\%$. Dat geldt ook voor de relevante wereldhandel, de invoer van de voor Nederland meest relevante handelspartners. Deze neemt dit jaar toe met $2\frac{1}{2}\%$ en komt volgend jaar uit op het langjarige gemiddelde van $4\frac{1}{2}\%$.

Figuur 1.1 Relevante wereldhandel en uitvoer (links), en inflatie eurogebied blijft dalen (rechts)

De Nederlandse uitvoer hangt sterk samen met de ontwikkeling van de relevante wereldhandel (figuur 1.1 links), maar het is niet uitzonderlijk dat deze gedurende enkele kwartalen afwijkt (bijvoorbeeld tweede kwartaal 2010 en eerste helft 2012). Dit verschijnsel zien we ook in het eerste kwartaal van dit jaar optreden: ondanks de tegenvallende relevante wereldhandel trekt de groei van de Nederlandse uitvoer wat aan. Deze uitvoergroei zet de komende anderhalf jaar door, in lijn met de aantrekkende groei van de wereldhandel.

De economie van het eurogebied groeit dit jaar met 1% en volgend jaar met $1\frac{1}{2}\%$. De groei in Duitsland ligt in beide jaren boven dit gemiddelde, die in Frankrijk, Italië en Nederland eronder. Uitvoer en investeringen zijn de dragers van deze groei, ondersteund door ruim monetair beleid. De consumptieve bestedingen blijven zwak, mede door hoge werkloosheid

en verslechterde vermogensposities. In veel landen in het eurogebied is het begrotingsbeleid nog steeds restrictief om aan de Europese begrotingsregels te voldoen. De inflatie in het eurogebied blijft dalen (figuur 1.1 rechts) en zal ook volgend jaar nog laag zijn. In reactie daarop heeft de ECB in september opnieuw maatregelen aangekondigd waaronder een verlaging van de rentetarieven en het aankopen van *Asset Backed Securities*. Het ruime monetaire beleid leidt vooralsnog niet tot toenemende inflatie, maar in een aantal landen wel tot een waardestijging van financiële titels en onroerend goed. Lichtpunten zijn dat de kredietverlening aan bedrijven en huishoudens voorzichtig op gang lijkt te komen en dat de euro sinds maart gedeprecieerd is. Depreciatie draagt bij aan prijsstijging in het eurogebied.

De stemming op de financiële markten is verder verbeterd. De CDS spreads, de volatiliteit van aandelenkoersen en de risico-opslagen die landen als Spanje, Portugal en Griekenland betalen op hun staatsleningen bovenop de Duitse rente, zijn sterk gedaald. De daling van de risico-opslagen ten opzichte van Duitsland zijn het gevolg van de 'whatever it takes'-uitspraak van Draghi van juli 2012, waarin hij aangaf de eurozone koste wat kost bij elkaar te willen houden, en van de verbeterde overheidsbegrotingen en lopende rekeningen van de probleemlanden in het eurogebied. Momenteel zijn de spreads echter zo laag dat het de vraag is of ze een reële afspiegeling van het risico zijn.

Geopolitieke spanningen vormen in toenemende mate een risico voor het herstel van de mondiale economische groei. Het kader op de volgende bladzijde geeft een indicatie van de effecten van verdere escalatie van het conflict rond Oost-Oekraïne voor de Nederlandse economie. Aanhoudend lagere inflatie in het eurogebied is ook een risico, voornamelijk omdat die leidt tot schulddeflatie – verzwaring van de reële financiële lasten van debiteuren.³ Ook een verdere groeivertraging van de Chinese economie en van de andere opkomende economieën vormt een neerwaarts risico. Bij een inadequate beleidsrespons zoals beschreven in het *Centraal Economisch Plan 2014* kan een tegenvallende uitkomst van de *Comprehensive Assessment* (CA) van Europese banken dit najaar een neerwaarts risico vormen. Een gunstige uitkomst of adequate reactie op de CA, of een onverwacht snelle opleving van de economie in VS, VK, eurogebied en Japan vormt een opwaarts risico.

Nederlandse economie: omslagpunt bij consumptie

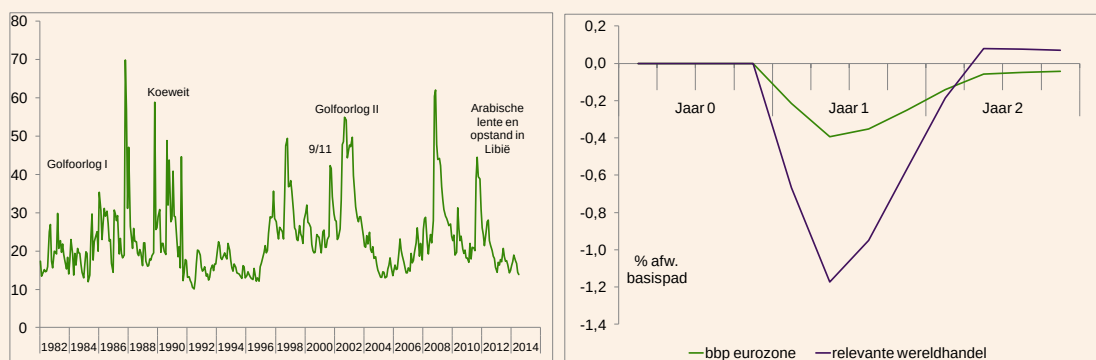
Onder invloed van de voorzichtig aantrekkende wereld- en Europese economie, groeit de Nederlandse economie dit jaar met ¾% en in 2015 met 1¼%. In het eerste kwartaal van dit jaar kromp de economie, voornamelijk door incidentele factoren: de zachte winter en een echo-effect van de fiscaal gedreven toename van investeringen in bedrijfsauto's uit het laatste kwartaal van vorig jaar. In het tweede kwartaal groeide de economie weer met 0,5%. Kijkend naar het gemiddelde over deze kwartalen resulteert een onderliggende groei van ¼% per kwartaal. Naar verwachting zet deze groei door in de rest van de ramingperiode. Deze groei wordt dit jaar nog gedreven door de uitvoer en de investeringen. Volgend jaar draagt ook de consumptie van huishoudens bij aan de bbp-groei (figuur 1.2 links).

³ Zie ook het kader op blz. 30 en 31 van het *Centraal Economisch Plan 2014* ([link](#)).

Onzekerheidsvarianten bij verdere escalatie Oekraïne-conflict

Bij ernstige gewapende conflicten laten sterk toenemende schommelingen op de aandelenmarkten wereldwijd een toename van de onzekerheid zien. Het vertrouwen bij investeerders, bedrijven en consumenten neemt af. Bedrijven stellen hun investeringen uit en consumenten geven minder uit. Als gevolg daarvan daalt het bbp in westerse landen en neemt de voor Nederland relevante wereldhandel af. De figuur laat de volatiliteit zien op de aandelenmarkt in Frankfurt als indicatie voor onzekerheid in Europa bij gewapende invallen in het verleden (links). De rechterfiguur geeft de reactie van het bbp in de eurozone en de relevante wereldhandel bij een onzekerheidsimpuls die zou kunnen samengaan met een verdere escalatie in Oekraïne. Hierbij wordt gedacht aan, bijvoorbeeld, een massale inval van Russische troepen in dat land. Handelssancties over en weer zouden de uitvoer van westerse landen naar Rusland daarnaast tijdelijk kunnen doen afnemen met 20% (tegenover 3% nu voor de EU).

Volatiliteit DAX bij gewapende invallen (links) en reactie bbp eurozone en voor Nederland relevante wereldhandel op onzekerheidsimpuls in het eerste en tweede jaar daarna (rechts)

De veronderstelde onzekerheidsimpuls en handelsbeperkingen samen zouden in het eerste jaar na de maand van escalatie het bbp van Nederland met ½% kunnen doen dalen. Bij een minder ernstige escalatie zou het eerstejaarseffect op het Nederlandse bbp -¼% bedragen. In beide gevallen zijn de effecten na het eerste jaar weer grotendeels verdwenen.

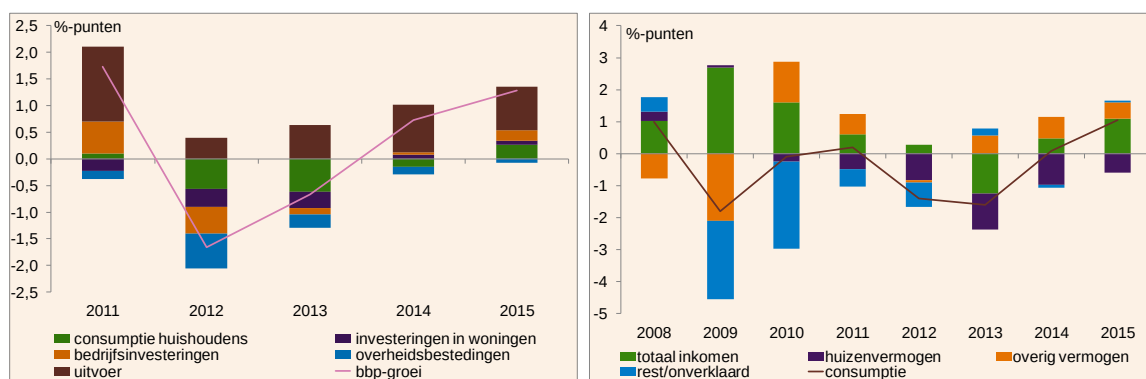
Gevolgen voor Nederland van toenemende macro-economische onzekerheid/handelsbeperkingen door escalatie van de situatie in Oekraïne (afwijkingen in %-punt van het centrale pad)

	Matige onzekerheid / handelsbeperking		Hoge onzekerheid / handelsbeperking	
	Jaar 1	Jaar 2	Jaar 1	Jaar 2
Volume relevante wereldhandel (exclusief energie)	-0,6	0,0	-1,2	0,0
Concurrentenprijs (exclusief energie)	0,0	-0,1	-0,1	-0,3
Bruto binnenlands product (marktprijzen)	-0,3	0,0	-0,5	-0,1
Consumptie huishoudens	-0,1	-0,1	-0,3	-0,2
Investeringen totaal (inclusief voorraden)	-0,9	-0,3	-1,9	-0,7
w.v. bedrijfsinvesteringen	-1,6	0,1	-3,2	0,2
w.v. investeringen in woningen	-0,3	0,0	-0,6	0,0
Uitvoer goederen en diensten	-0,4	0,0	-0,9	0,0
Invoer van goederen en diensten	-0,5	-0,1	-1,0	-0,2
Werkgelegenheid (arbeidsjaren)	-0,1	-0,1	-0,2	-0,3
Werkloosheidspercentage (niveau, % bbp)	0,1	0,1	0,1	0,2
Contractloon marktsector	-0,1	-0,3	-0,2	-0,6
Consumentenprijsindex (CPI)	0,0	-0,1	-0,1	-0,2
EMU-saldo (% bbp)	-0,1	-0,1	-0,2	-0,2
EMU-schuld (% bbp)	0,3	0,3	0,6	0,6

Voor een uitgebreidere beschrijving van deze varianten zie: CPB Achtergronddocument *Onzekerheidsvarianten bij verdere escalatie Oekraïne-conflict*, 20 augustus 2014 ([link](#)).

Vanaf dit jaar draagt het beschikbaar inkomen weer positief bij aan de consumptie (figuur 1.2 rechts). Het reëel beschikbaar inkomen stijgt, evenals de mediane koopkrachtontwikkeling, dit jaar meer dan volgend jaar. In 2014 draagt het arbeidsinkomen voor het eerst weer bij aan het beschikbaar inkomen. De groei van het overig inkomen, zoals rente- en dividendbaten, wordt ten dele geconsumeerd, maar draagt vooral bij aan de oploop van de vrije besparingen. Het negatieve effect van de huizenprijsdalingen van de afgelopen jaren en de daarmee gepaard gaande vermogensverliezen werkt vertraagd door, en heeft dit en volgend jaar nog een drukkend effect op de consumptie. De omvang van dit effect neemt wel af in vergelijking met voorgaande jaren.

Figuur 1.2 Bijdrage consumptie (a) wordt positief (links) en inkomensgroei draagt consumptiegroei (rechts)

(a) De bijdrage van de overheidsbestedingen aan de bbp-groei betreft alleen de directe bestedingseffecten van de uitgaven via consumptie en investeringen van de overheid. De effecten van andere overheidsuitgaven, waaronder inkomensoverdrachten en subsidies, kunnen een bijdrage aan de groei hebben via de bestedingen van huishoudens en bedrijven. Dit laatste geldt ook voor belastingen.

Het beschikbaar inkomen ontwikkelt zich ook gunstiger dan in de afgelopen jaren doordat de gemiddelde pensioenpremie dit en volgend jaar daalt, vooral als gevolg van de versoering van het Witteveenkader. De maximale jaarlijkse pensioenopbouw wordt dit jaar verlaagd van 2,25% naar 2,15% (middelloon) en in 2015 naar 1,875% (middelloon). Dan wordt ook de aftrekbaarheid van de pensioenopbouw beperkt voor inkomens boven de 100.000 euro. De invoering van het herziene Financieel Toetsingskader heeft een opwaarts effect op de premie in 2015, maar per saldo wordt toch een premiedaling voorzien. In hoofdstuk 1.2 wordt verder ingegaan op toekomstige hervorming van het pensioenstelsel.

Het hogere beschikbaar inkomen wordt niet volledig geconsumeerd, maar leidt ook tot extra besparingen. De individuele spaarquote stijgt dit jaar fors om in 2015 te stabiliseren. Daarbij speelt een rol dat meer dan een miljoen huizenbezitters onder water staan. Deze huishoudens sparen relatief veel om hun restschuld te verkleinen.⁴ De verliezen die zij de afgelopen jaren hebben gemaakt, zullen immers niet snel worden goedge maakt, ervan uitgaande dat de huizenprijzen voorlopig niet heel snel stijgen. De huizenmarkt herstelt zich langzaam onder invloed van de voorzichtig aantrekkende economie: vooralsnog wordt ervan uitgegaan dat de huizenprijzen gelijke tred houden met de inflatie (zie ook het kader daarover in hoofdstuk 2).

⁴ Zie hoofdstuk 6 in Gelauff G. en D. Lanser, A. van der Horst en A. Elbourne, 2014, *Roads to Recovery*, ([link](#)).

Tabel 1.1 Kerngegevens voor Nederland, 2011-2015

	2011	2012	2013	2014	2015
mutaties per jaar in %					
Internationale economie					
Relevante wereldhandel	4,0	0,7	1,7	2½	4½
Concurrentenprijs	6,3	4,1	-2,1	-1	1
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	111,3	111,7	108,7	108	107
Eurokoers (dollar per euro)	1,39	1,28	1,33	1,36	1,35
Lange rente Nederland (niveau in %)	3,0	1,9	2,0	1,7	1,8
Volume bbp en bestedingen					
Bruto binnenlands product (bbp, economische groei)	1,7	-1,7	-0,7	¾	1¼
Consumptie huishoudens	0,2	-1,4	-1,6	0	1
Consumptie overheid	-0,2	-1,6	-0,2	-¾	0
Investerings (inclusief voorraden)	3,5	-5,8	-4,9	2¾	3¾
Uitvoer van goederen en diensten	4,4	3,2	2,0	3¼	3¾
Invoer van goederen en diensten	3,5	2,8	0,8	3	3¾
Lonen, prijzen en koopkracht					
Prijspeil bruto binnenlands product	0,1	1,3	1,0	½	1¼
Uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen (a)	4,7	1,8	-0,2	-¾	¾
Prijspeil goederenimport	8,1	3,4	-1,5	-1¾	¾
Nationale consumentenprijsindex (CPI)	2,3	2,5	2,5	1	1¼
Contractloon marktsector	1,4	1,6	1,2	1¼	1½
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens	-1,1	-2,1	-1,4	1½	½
Arbeidsmarkt					
Beroepsbevolking	0,0	1,5	0,8	-½	¼
Werkzame beroepsbevolking	0,0	0,6	-0,7	-¾	½
Werkloze beroepsbevolking (in duizend personen)	389	469	600	620	605
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	4,4	5,3	6,7	7	6¾
Marktsector (b)					
Productie	2,7	-1,9	-0,9	1½	1½
Arbeidsproductiviteit in arbeidsjaren	2,1	-1,3	0,6	2	1¼
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	0,6	-0,6	-1,5	-½	¼
Loonvoet (c)	2,8	2,3	2,6	3	1¼
Arbeidsinkomensquote (niveau in %) (c)	77,5	79,5	81,4	81¾	81
Overig					
Individuele spaarquote (in % beschikbaar inkomen) (c,d)	0,5	0,0	0,6	2¼	2¼
Saldo lopende rekening (niveau in % bbp)	7,1	8,8	8,5	8½	8¾
niveau in % bbp					
Collectieve sector					
EMU-saldo	-4,3	-4,0	-2,3	-2,6	-2,2
EMU-schuld (ultimo jaar)	61,3	66,5	68,6	69,7	70,2
Collectieve lasten	35,9	36,3	37,2	38,1	37,7
(a) Exclusief energie.					
(b) Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerendgoedsector.					
(c) Zowel de loonvoet marktsector, de arbeidsinkomensquote, als de individuele spaarquote is in 2014 en 2015 opwaarts vertekend vanwege de maatregel waarin het gebruik van stamrecht-bv's wordt beperkt. Ontslagvergoedingen worden direct aan de betrokkenen uitbetaald, in plaats van dat deze in een bv worden ondergebracht. Ontslagvergoedingen worden sinds de revisie geboekt als sociale lasten van werkgevers. De maatregel betekent een eenmalige boekhoudkundige stijging van de sociale lasten in 2014, wat een opwaarts effect heeft op de loonvoetontwikkeling in de marktsector van ruim 0,5%-punt.					
(d) Niveau; beschikbaar gezinsinkomen is inclusief collectieve besparingen.					

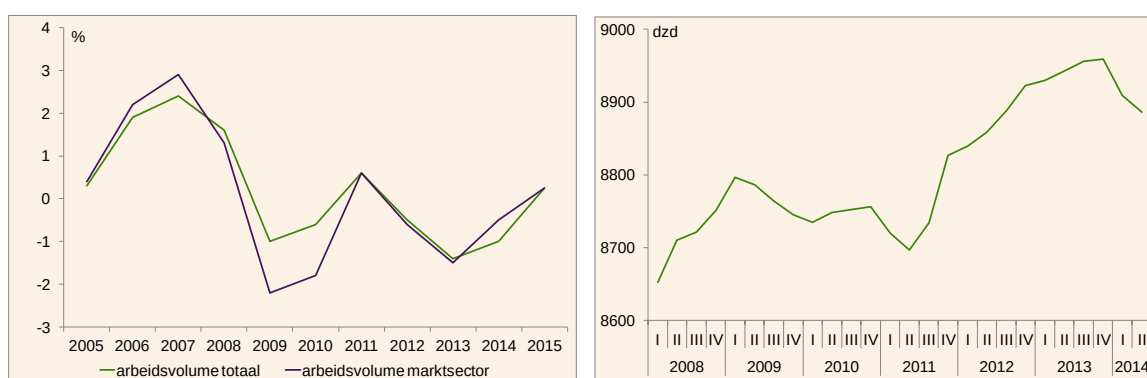
Evenals het bbp en de consumptie kennen de bedrijfsinvesteringen de afgelopen kwartalen een erratisch verloop. In het vierde kwartaal van 2013 namen zij sterk toe, vooral doordat investeringen in bedrijfsauto's als gevolg van een aanpassing in het fiscale beleid naar voren werden gehaald. In de eerste helft van dit jaar was de echo daarvan zichtbaar in lagere investeringen. Los van deze incidenten is er onderliggend sprake van een gematigde groei van de investeringen. Naar verwachting nemen de bedrijfsinvesteringen (exclusief die in woningen) in 2014 en 2015 toe met respectievelijk 2½% en 5½% door de lage rente, de aantrekkende economie en de daarmee gepaard gaande oploep van de bezettingsgraad. De bezettingsgraad in de industrie is de afgelopen kwartalen al opgelopen tot boven de 80%. Ook het producentenvertrouwen is de afgelopen vijf kwartalen sterk verbeterd. Door het voorzichtige herstel op de woningmarkt zullen ook de investeringen in woningen na enkele jaren van sterke afname, voor het eerst weer groeien in 2014 en 2015.

Arbeidsmarkt nu ook op omslagpunt

Het omslagpunt van de conjunctuur is nu ook op de arbeidsmarkt merkbaar. De werkloosheid lijkt haar piek bereikt te hebben en is sinds de omslag met 44.000 personen afgenomen. Voor de rest van het jaar en voor volgend jaar wordt een stabilisatie verwacht. In de rest van de ramingsperiode nemen werkgelegenheid en arbeidsaanbod weer licht toe. Omdat de groei van arbeidsaanbod en werkgelegenheid dicht in elkaars buurt liggen, blijft de werkloosheid vrijwel constant.

De bescheiden toename van de werkgelegenheid volgt op het herstel van de productie in de marktsector. Deze omslag van de werkgelegenheid in de marktsector wordt bevestigd door verschillende indicatoren, zoals een toename van het aantal vacatures en het aantal bedrijven dat aangeeft het personeelsbestand te zullen uitbreiden. Gemeten over het hele jaar is er in de marktsector dit jaar nog sprake van een daling van de werkgelegenheid, die volgend jaar omslaat in een beperkte groei (figuur 1.3, links). Dat geldt ook voor ontwikkeling van de totale werkgelegenheid in arbeidsjaren; deze blijft dit jaar achter bij de markt door de bezuinigingen bij de overheid en in de zorg.

Figuur 1.3 Omslag bij werkgelegenheid (links) en beroepsbevolking daalt (rechts)

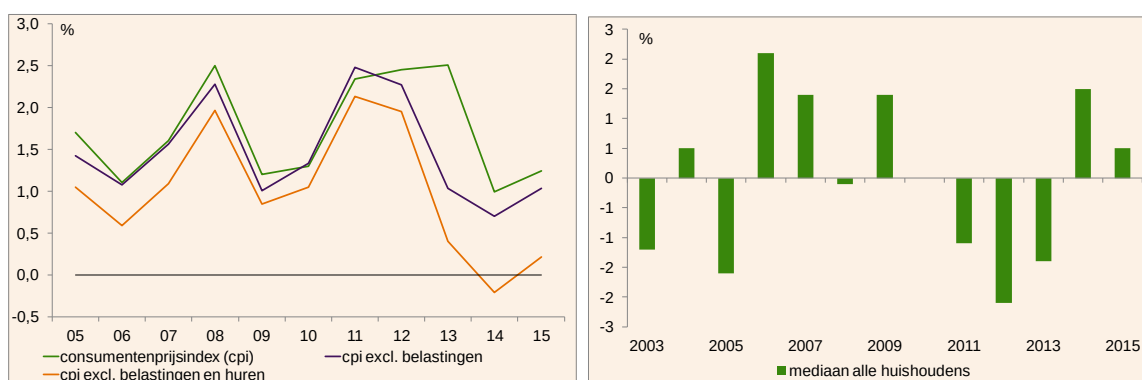
Door de aanhoudende krimp van de werkgelegenheid van de afgelopen jaren was de baanvindkans laag. Tot eind vorig jaar was er echter sprake van extra toetreding. Sindsdien is dit omgeslagen: de beroepsbevolking is in de eerste helft van 2014 flink afgenomen (figuur

1.3 rechts). De timing van de omslag is opmerkelijk, omdat de economie zich nu begint te herstellen. Vooral personen tussen de 45 en 60 jaar hebben zich teruggetrokken van de arbeidsmarkt. Ook neemt het arbeidsaanbod van jongeren af, bijvoorbeeld omdat zij langer op school blijven of het zoeken naar een bijbaan opgeven. Ontmoediging blijft naar verwachting een rol spelen in de rest van dit en volgend jaar, maar niet in deze omvang. De trendmatige toename van de arbeidsparticipatie krijgt weer de overhand, waardoor volgend jaar het arbeidsaanbod per saldo weer enigszins zal toenemen.

Nog geen omslagpunt bij inflatie, wel verbetering koopkracht

De inflatie is dit en volgend jaar laag, evenals in de rest van het eurogebied: de inflatie (cpi) komt uit op 1% dit jaar en 1¼% volgend jaar. De internationaal geharmoniseerde inflatie (hicp) blijft met ½%, respectievelijk 1% zelfs nog wat achter bij het gemiddelde van het eurogebied. Als de Nederlandse inflatie gecorrigeerd wordt voor beleid, zoals de btw-verhoging in 2012-2013 en de toename van de huren, dan blijkt dat de inflatie al sinds 2013 nagenoeg gelijk is aan nul (figuur 1.4, links). Naar verwachting stabiliseert de inflatie zich komend jaar door de voorzichtig aantrekkende economie en een verdere stijging van de huren.

Figuur 1.4 Inflatie laag (links) en koopkrachtontwikkeling weer positief (rechts)

De contractloonontwikkeling in de marktsector is met 1¼% dit jaar en 1½% volgend jaar gematigd, als gevolg van de lage inflatie en de hoge werkloosheid. Ook de incidentele loonontwikkeling in de marktsector is laag. Volgend jaar dalen de sociale lasten van werkgevers, vooral door de beperking van de fiscale aftrekbaarheid van pensioenopbouw boven een inkomen van 100.000 euro. De reële loonvoet in de marktsector (contractlonen, incidentele lonen en sociale lasten) neemt dit en volgend jaar gemiddeld minder toe dan de arbeidsproductiviteit. De arbeidsinkomensquote daalt daardoor licht, na de sterke toename in de jaren 2011-2013.

De reële lonen stijgen dit en volgend jaar met ¼% omdat de contractloonstijging in beide jaren wat groter is dan de inflatie. Voor het eerst sinds 2009 verbetert de koopkracht dit jaar, met 1½% (figuur 1.4 rechts). Iedereen heeft voordeel van de verlaging van het tarief eerste schijf en de verhoging van de algemene heffingskorting. Vooral werkenden gaan erop vooruit (+2%). Zij hebben ook voordeel van de arbeidskorting en de lagere pensioenpremies. Gepensioneerden zien hun aanvullende pensioen beperkt geïndexeerd en in sommige

gevallen gekort worden. De nominale zorgpremie is in 2014 ruim 100 euro lager dan in 2013 wat gunstig is voor huishoudens die geen (volledige) zorgtoeslag ontvangen. Het niet indexeren van de schijfgrenzen, de beperking van de algemene heffingskorting en de arbeidskorting voor hoge inkomens drukken de koopkrachtstijging. De nullijn is ongunstig voor ambtenaren, maar zij hebben voordeel van de lagere ABP-premie voor werknemers.

Volgend jaar stijgt de koopkracht van het mediane huishouden met ½%. De reële lonen stijgen met ¼%. De stijging van de nominale zorgpremie, de verhoging van het afbouwpercentage van de zorgtoeslag en het verhogen van het tarief eerste schijf werken negatief uit. Daartegenover staat een verhoging van de algemene heffingskorting en de arbeidskorting, en een verhoging van de afbouwgrens van de arbeidskorting. In 2015 wordt ook het aantal kindregelingen teruggebracht tot vier. Daarbij komt er onder meer voor alleenstaande ouders een kop op het kindgebonden budget en wordt het maximale kindgebonden budget verhoogd. De koopkrachteffecten van deze aanpassing zijn per saldo negatief, behalve voor alleenstaande ouders met lage tot middeninkomens omdat zij een kop op het kindgebonden budget krijgen. In een kader in hoofdstuk 3 wordt ingegaan op de effecten van de Hervorming Langdurige Zorg (HLZ) in 2015 voor de koopkracht van huishoudens.

Overheidsfinanciën verbeteren door daling van de collectieve uitgaven

Het overheidstekort loopt op van 2,3% in 2013 naar 2,6% dit jaar om volgend jaar te dalen naar 2,2%. De onderliggende daling van het tekort van 2013 op 2015 is groter doordat het tekort in 2013 tijdelijk door bijzondere factoren werd verminderd (opbrengst van de telecomveiling gecorrigeerd voor SNS, 0,4% bbp). In 2014 dalen de gasbaten door de verlaging van het productieplafond. De lastenquote neemt dit jaar toe door beleid. Bezuinigingen drukken de collectieve uitgaven; dit jaar daalt de uitgavenquote licht en volgend jaar met 0,9% bbp. Ondanks de daling van de quote in drie achtereenvolgende jaren zijn de uitgaven in 2015 nog altijd ruim 2% bbp hoger dan vóór de crisis in 2008. De onzekerheid over de ramingen voor de overheidsfinanciën is groter dan gewoonlijk. Dit geldt voor de opbrengst van de tijdelijke verlaging van het tarief in box 2 van de inkomstenbelasting, de opbrengst van de stamrechtmaatregel en van de beperking van het Witteveen kader, en de ontwikkeling van de zorguitgaven.

Het voor de conjunctuur en incidenten gecorrigeerde structurele saldo komt dit en volgend jaar uit op -0,7%. De overheidsschuld loopt in de projectieperiode verder op. De revisie van de Nationale rekeningen leidt tot een neerwaartse bijstelling van de schuld met circa 4,5% bbp en heeft een beperkt neerwaarts effect op het overheidstekort (zie kader in hoofdstuk 3).

Omdat het tekort vorig jaar onder de 3% bbp is uitgekomen en naar verwachting hieronder zal blijven, is de buitensporigtekortprocedure voor Nederland beëindigd. De begrotingsregels van de preventieve arm van het Groei- en Stabiliteitspact zijn hierdoor nu relevant. In paragraaf 3.2 wordt uitgebreid ingegaan op de raming en op de Europese en nationale begrotingsregels.

1.2 Beschouwing

‘want tussen droom en daad
staan wetten in de weg en praktische bezwaren’⁵

In 2014 en 2015 wordt ingegrepen in het pensioenstelsel door beperking van het Witteveenkader en de invoering van het herziene Financieel Toetsingskader. Het kabinet is daarnaast een brede maatschappelijke discussie gestart over verdere hervorming van het pensioenstelsel. Het doorvoeren van hervormingen blijkt in de praktijk echter weerbarstig. Drie factoren zijn van belang. Ten eerste geeft een goede voorbereiding hervormingen meer kans van slagen.⁶ Een goede voorbereiding anticipeert op juridische en uitvoeringstechnische problemen en beperkt zo het risico dat een hervorming bij de implementatie vastloopt. Ten tweede is een analyse van winnaars en verliezers van belang. Hervormingen renderen pas na enige tijd. Over het algemeen is wel helder wie op korte termijn de verliezers zijn en deze zijn daarom relatief luidruchtig en invloedrijk.⁷ In de derde plaats is daarom de vormgeving van een faire transitiefase die verliezers (deels) compenseert belangrijk. Zeker bij hervormingen waar impliciet of expliciet verworven rechten in het geding zijn, kan constructie van een overgangregeling die de pijn in de tijd en over groepen spreidt, de nodige hoofdbrekens kosten.

Het pensioenstelsel is bij uitstek een onderwerp waar ook politiek-economische vraagstukken de mate van voortgang bepalen en transitieproblemen een belangrijk obstakel kunnen vormen. De Nederlandse oudedagsvoorziening heeft al de nodige veranderingen doorgemaakt. In de praktijk is voor verschillende overgangsregelingen gekozen. Bij de afschaffing van de VUT is bijvoorbeeld een overgangsregime gehanteerd, waarbij de generaties van vóór 1950 werden ontzien. Latere generaties werden niet volledig gecompenseerd. De verhoging van de AOW-leeftijd is stapsgewijs ingevoerd. De beperking van het opbouwpercentage in het Witteveenkader is zonder overgangsregeling ingevoerd. De overgang naar het reële pensioencontract is in de praktijk gestuit op lastige overgangsproblematiek. Belangrijk element in de discussie over fundamentele herinrichting van het pensioenstelsel is de doorsneesystematiek vanwege de herverdeling en de rem op arbeidsmobiliteit die daarvan het gevolg is. Het afschaffen van de doorsneesystematiek kent echter een forse transitieproblematiek. Hierna wordt deze problematiek in perspectief geplaatst en worden winnaars en verliezers van alternatieve transitie in kaart gebracht.

Doorsneesystematiek

Bij de doorsneesystematiek betaalt iedereen dezelfde premie en krijgt iedereen dezelfde opbouw (in % van het pensioengevend loon). Deze systematiek leidt tot herverdeling, doordat verschillen in beleggingshorizon tussen jong en oud en verschillen in

⁵ Elsschot, W., 1910, Het Huwelijk.

⁶ OESO, 2009, The political economy of reform, Lessons from pensions, product markets and labour markets in ten OECD countries ([link](#)), en Gruner, H.P., 2013, The political economy of structural reform and fiscal consolidation revisited, European Economy Economic Papers 487 ([link](#)).

⁷ Dit kan leiden tot de zogenoemde *status quo bias*. Zie bijvoorbeeld Fernandez R. en D. Rodrik, 1991, Resistance to reform: status quo bias in the presence of individual-specific uncertainty, *American Economic Review*, vol. 81 no. 5 ([link](#)).

levensverwachting worden genegeerd. Vanwege het verschil in beleggingshorizon zou de premie voor jongeren lager moeten zijn dan voor ouderen, of het opbouwpercentage hoger. Vanwege het verschil in levensverwachting zou de premie voor laagopgeleide mannen met gemiddeld een lage levensverwachting lager moeten zijn dan die voor hoogopgeleide vrouwen met gemiddeld een hoge levensverwachting. De doorsneesystematiek leidt tot herverdeling tussen deelnemers, met name bij onvolledige opbouw, bijvoorbeeld wegens een overstap naar zelfstandig ondernemerschap. Dit kan een rem zetten op arbeidsmobiliteit. Doordat premie en opbouw van rechten niet op elkaar aansluiten, is eventuele invoering van keuzevrijheid in het huidige systeem bovendien moeilijk.

Alternatieven

Er zijn verschillende alternatieven mogelijk om de herverdeling tussen jong en oud, die het gevolg is van de doorsneesystematiek, te elimineren.⁸ Mogelijke alternatieven zijn:

- 1) Progressieve premies, met een doorsneeopbouw en een premie die toeneemt met de leeftijd van de deelnemer.
- 2) Degressieve opbouw, met een doorsneepremie en een opbouw die afneemt met de leeftijd van de deelnemer.
- 3) Rendementsindexatie, met een hogere of meer zekere indexatie in ruil voor een lagere initiële opbouw.
- 4) Individuele rekeningen, waarop het opgebouwde vermogen gelijk is aan de gestorte premie en de behaalde nettorendementen.

Bij degressieve opbouw, rendementsindexatie en individuele rekeningen blijft de premie voor alle leeftijden een constant percentage van het pensioengevend loon. Bij overgang op progressieve premies zullen de loonprofielen over de leeftijd naar verwachting nog steiler worden. De pensioenpremies worden deels door werkgevers gedragen, zodat progressieve premies, bij de huidige arbeidsmarktinstituties, op korte termijn schadelijk zijn voor de arbeidsmarktpositie van oudere werknemers. In het vervolg richten wij ons op de herverdelingseffecten van het invoeren van een degressieve pensioenopbouw. De redenering is vergelijkbaar voor rendementsindexatie en individuele rekeningen.

De herverdeling die ontstaat doordat in de pensioenopbouw geen rekening wordt gehouden met verschillen in levensverwachting, is lastiger op te lossen. De herverdeling is kleiner naarmate de groep van deelnemers die langlevensrisico met elkaar deelt, meer homogeen is, maar de vorming van homogene groepen is praktisch gezien wellicht lastig. Een meer indirecte benadering is om gebruik te maken van de positieve samenhang tussen inkomen en levensverwachting. Er zijn pensioenregelingen bekend waarin laagbetaalden via een lagere franchise meer pensioenrechten krijgen zonder daar individueel extra premie voor te betalen (er gelden verschillende franchises voor de premie en de opbouw). Er zijn ook pensioenfondsen die een aparte regeling kennen voor hoge en lage inkomens om onderlinge kruissubsidies te voorkomen.

⁸ Nader onderzoek moet uitwijzen of er, na afschaffing van de doorsneesystematiek, voldoende elementen van solidariteit in het stelsel overblijven om de verplichte deelname aan bedrijfstakpensioenregelingen naar Europees recht te kunnen handhaven.

Overgangskosten

Bij de doorsneesystematiek wordt een deel van de premies van jongeren aangewend voor de pensioenopbouw van ouderen. Als de jongeren zelf oud zijn geworden, profiteren zij zelf hopelijk van de premie-inleg van nieuwe jongeren. Doordat een deel van de premies van jongeren naar de pensioenopbouw van ouderen gaat, wordt de gemiddelde beleggingshorizon verkort. Dit vermindert het beleggingsrendement en verhoogt de pensioenpremie. Bij overgang op degressieve opbouw vervalt de subsidiestroom van jongeren naar ouderen. Het beleggingsrendement komt ten goede aan de generaties zelf. Er wordt vroeg in het leven veel vermogen opgebouwd, zodat volledig geprofiteerd kan worden van de beleggingshorizon. Bij afschaffing van de doorsneesystematiek vervalt de opslag op de premie die het gevolg is van de verkorte beleggingshorizon. De overgangskosten zijn gelijk aan de netto contante waarde van de opslag die vervalt. Deze bedraagt op termijn zo'n 8% van de jaarlijkse premies, de overgangskosten liggen in de orde van 100 mld euro aan pensioenrechten.⁹

De transitie-effecten bij afschaffing van de doorsneesystematiek zijn fors, maar waarschijnlijk kleiner dan die van afschaffing van de VUT. De omslaggefinancierde VUT-regelingen werden vanaf midden jaren negentig versoberd en daarbij ging 10% of meer van de pensioenopbouw over van omslagfinanciering naar kapitaaldekking. Een deel van de fondsen kon de overgang ten laste van de buffer brengen; de financiële positie was toen gemiddeld beter. Dit maakte de overgangskosten minder zichtbaar voor werknemers dan wanneer premies verhoogd of de verwachte pensioenuitkering verlaagd werden.

Compensatie

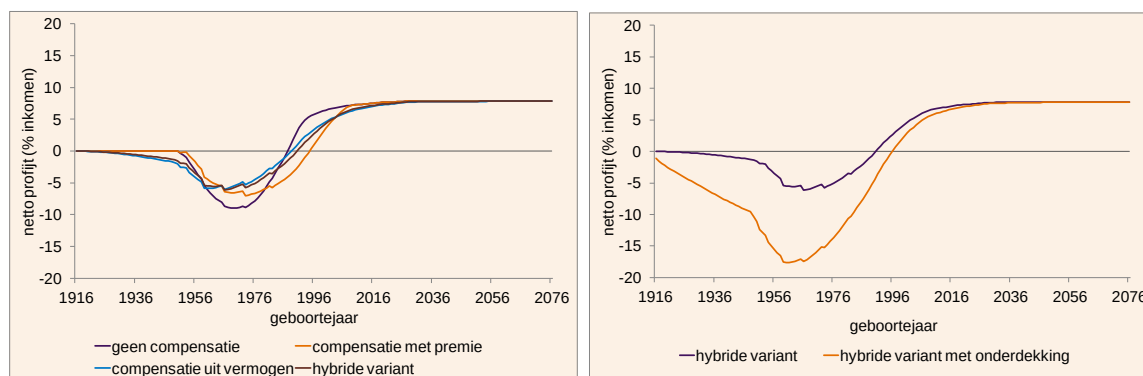
Bij overgang op degressieve opbouw lopen de huidige werkenden pensioenopbouw mis, doordat zij in het begin van hun loopbaan geen (hoge) degressieve opbouw hebben genoten, maar hebben meebetaald aan de pensioenuitkering van oudere generaties. De transitie-effecten zijn het grootst voor werknemers rond middelbare leeftijd, in het midden van hun loopbaan. Ingeval de doorsneesystematiek in 2015 zou vervallen, betreft dit de generaties geboren tussen grofweg 1960 en 1980. De generatie-effecten bij overgang op degressieve opbouw zijn weergegeven in figuur 1.5 links (zie de lijn geen compensatie). Generatie-effecten worden gemeten aan de hand van mutaties in het netto profijt, het saldo van uitkeringen en premies. Bij de bepaling van de generatie-effecten is aangenomen dat de lagere pensioenpremies leiden tot hogere lonen, zodat de loonkosten per saldo gelijk blijven. De pijn van de transitie kan meer gespreid worden door werknemers (deels) te compenseren voor het verlies aan gesubsidieerde pensioenopbouw gedurende de tweede helft van de loopbaan. De compensatie kan worden gefinancierd uit een tijdelijke opslag op de premie of verlaging van de indexatie.

⁹ De omvang van de premiedaling is gevoelig voor aannames ten aanzien van rente en leeftijdsopbouw van het fonds. Zie Lever, M., J. Bonenkamp en R. Cox, 2014, Doorsneesystematiek in pensioenen onder druk?, CPB Policy Brief 2014/1, [\(link\)](#).

Volledig financieren van de transitiekosten uit de premie leidt tot fors of langdurig hogere premies. Gedeeltelijke financiering uit premies is zeker mogelijk, mede omdat de afschaffing van de doorsneesystematiek ruimte biedt om de premie te verlagen. Het vervallen van premies voor overgangsregelingen van de Wet aanpassing fiscale behandeling VUT/Prepensioen en introductie Levensloopregeling (VPL) biedt in sommige sectoren nog extra ruimte. Financiering ten laste van de dekkingsgraad leidt tot minder indexatie in de toekomst, maar spreidt de overgangseffecten wel over veel generaties. Een combinatie van maatregelen (hybride variant) is ook denkbaar: niet volledig compenseren voor verlies aan rechten, tijdelijk hogere premies en het restant ten laste van de dekkingsgraad. Een looptijd van vijftien jaar voor een opslag op de premies is vergelijkbaar met die bij de VPL. Een opslag van 8% op de premie in een nieuw pensioenstelsel correspondeert met de vrijval van premie als gevolg van de verlenging van de beleggingshorizon bij afschaffing van de doorsneesystematiek, zodat de premie per saldo niet stijgt ten opzichte van het huidige niveau. De generatie-effecten van de afschaffing van de doorsneesystematiek zijn minder groot dan de effecten van onderdekking, die vooral leiden tot onvolledige indexatie. Door cumulatie zouden de effecten voor bepaalde generaties fors kunnen zijn (zie figuur 1.5 rechts), maar in werkelijkheid verschilt dit natuurlijk per fonds. Merk op dat de koopkrachteffecten substantieel kleiner zijn dan de effecten op de bruto aanvullende pensioenen, doordat de overgang geen effect heeft op de AOW en doordat de belastingen en premies progressief zijn.

Figuur 1.5 Generatie-effecten bij overgang op degressieve opbouw

Effecten bij verschillende wijzen van compensatie Hybride variant met en zonder effect onderdekking

Het Nederlandse pensioenstelsel is vlak na de oorlog opgebouwd. Nederland en de Nederlandse arbeidsmarkt zijn sindsdien sterk veranderd. De arbeidsmobiliteit is toegenomen, zowel tussen sectoren als tussen werknemerschap en zelfstandig ondernemerschap. Het pensioenstelsel moet deze veranderingen kunnen accommoderen. Afschaffen van de doorsneepremie draagt daaraan bij. De transitiekosten naar een nieuwe systematiek zijn niet gering, maar moeten wel in perspectief worden geplaatst. De effecten van de afschaffing van de VPL waren van een vergelijkbare omvang en de gevolgen van de onderdekking zijn gemiddeld genomen aanzienlijk groter. De effecten moeten ook worden afgewogen tegen de baten van het afschaffen van de doorsneepremie: minder herverdeling van jonge naar oude premiebetalers, minder rem op arbeidsmobiliteit en lagere premies op langere termijn omdat de inleg langer kan renderen. Daarmee is het stelsel doelmatiger en

beter ingericht op de veranderende arbeidsmarkt. Bovendien maakt het wegnemen van herverdeling die nu met de doorsneepremie gepaard gaat, een overgang op een toekomstbestendig pensioencontract gemakkelijker. Zo ontstaat uitzicht op een duurzaam pensioenstelsel.

2 De economie in 2014-2015

De geopolitieke spanningen op diverse plekken in de wereld vormen een risico voor de wereldeconomie. Bij het uitblijven van verdere escalatie groeit het mondiale bbp dit jaar met $3\frac{3}{4}\%$ en volgend jaar met $3\frac{3}{4}\%$. Het eurogebied groeit met 1% en $1\frac{1}{2}\%$ beduidend minder hard. De groei van de wereldhandel komt met horten en stoten op gang. Dit jaar is deze $2\frac{1}{2}\%$ en pas volgend jaar komt de wereldhandelsgroei met $4\frac{1}{2}\%$ in de buurt van het langjarig gemiddelde. Naast de geopolitieke spanningen vormen ook de aanhoudend lage inflatie en de financiële gezondheid van banken risico's voor het economische herstel.

De Nederlandse economie groeit in 2015 met $1\frac{1}{4}\%$ na een groei van $\frac{3}{4}\%$ dit jaar. Deze kleine versnelling komt vooral doordat de consumptie van huishoudens weer toeneemt en de investeringen aantrekken. Toch draagt de uitvoer ook in 2015 het meeste bij aan de bbp-groei. De werkloosheid daalt licht naar $6\frac{3}{4}\%$ in 2015, vooral door een lager arbeidsaanbod. De inflatie blijft laag met 1% dit jaar en $1\frac{1}{4}\%$ volgend jaar. De belangrijkste negatieve onzekerheden komen uit het buitenland. Vanuit het binnenland kan een sneller dan verwacht herstel van de woningmarkt de economie stimuleren.

2.1 De internationale economie

Ongelijk economisch herstel ondervindt nieuwe bedreigingen

Het geopolitieke risico is in de afgelopen maanden duidelijk toegenomen en dreigt het vertrouwen in het economische herstel in de westerse wereld te verzwakken. Het herstel van de crisis van vijf jaar geleden loopt in geavanceerde economieën steeds verder uiteen. De economieën van de Verenigde Staten, Canada en het Verenigd Koninkrijk herstellen gestaag. De groei in het eurogebied is daarentegen zwak en de productie is nog niet terug op het niveau van vóór de crisis. Terwijl in de eerstgenoemde landen de werkloosheid duidelijk daalt, is de afname in het eurogebied tot nu toe summier. Ook Japan herstelt zich tot nu toe mondjesmaat en onregelmatig. In verscheidene opkomende economieën vertraagt de groei. Het momentum van de wereldwijde industriële productie is vanaf een piek tegen het einde van 2013 geleidelijk gedaald tot 0,5% (driemaandbasis) in juni, net onder het langjarige gemiddelde.

De internationale economische ontwikkelingen in de eerste jaarhelft zijn minder positief geweest dan voorzien. De oorzaken hiervan zijn tamelijk divers en naar het lijkt in hoofdzaak incidenteel van aard. In het eerste kwartaal onderging het bbp in de Verenigde Staten een scherpe daling als gevolg van een correctie in de voorraadvorming en zwaar winterweer. In China werd de binnenlandse vraag gedempt door overheidsmaatregelen ter beperking van de kredietgroei. Andere opkomende economieën hadden te lijden van zwakkere groei van de investeringen en van de externe vraag (onder meer vanuit China en de Verenigde Staten). De binnenlandse vraag in Rusland nam verder af, mogelijk als gevolg van geopolitieke spanningen. Ook de groei van de wereldhandel is lager geweest dan verwacht.

Voorlopende indicatoren wijzen op aanhoudende groei in de Verenigde Staten, Canada en het Verenigd Koninkrijk, maar ook op voortgaand herstel in het eurogebied, ondanks de matige ontwikkeling in de eerste helft van 2014.¹⁰ Het beeld voor het geheel van opkomende economieën is er één van matige groei. De prognose is dat de groei van het mondiale bbp (3% in 2013) aantrekt van 3¼% in 2014 tot 3¾% in 2015. Het bbp in het eurogebied stijgt in 2014 1% en in 2015 1½%. De groei van de wereldgoederenhandel wordt geraamd op 2½% in 2014 en op 5½% in 2015. Dat is lager dan in de voorgaande raming. De bijstelling is het gevolg van de tegenvallende groei in de eerste helft van dit jaar.

De algemene veronderstellingen in deze projectie zijn:¹¹

- Voortzetting van het ruime monetaire beleid in het eurogebied en Japan en stapsgewijze afronding van het aankoopprogramma van obligaties in de Verenigde Staten.
- Beëindiging van de negatieve impuls op de inkomensgroei vanuit de overheidsfinanciën in het eurogebied en de Verenigde Staten.
- Voortgaande verbetering van de situatie op de financiële markten en voortgaand herstel van producenten- en consumentenvertrouwen in geavanceerde economieën.

¹⁰ Onder meer: *Composite Leading Indicators* van de OESO, augustus 2014.

¹¹ Technische ramingen (ramingen van olieprijs, wisselkoersen, en rentes) zijn gebaseerd op cijfers tot en met de maand juli.

Een kwalificatie van de laatste van de drie bovengenoemde veronderstellingen is op zijn plaats. De meeste vertrouwensindicatoren hebben tot in juli verbetering te zien gegeven.¹² In de afgelopen maanden zijn echter op meerdere plaatsen in de wereld geweldsconflicten opgelaaid (Gaza, Irak, Lybië, Oekraïne, Syrië). Het conflict in Oekraïne heeft geleid tot wederzijdse economische sancties van de Europese Unie en Rusland. Geopolitiek risico vormt in toenemende mate een bedreiging van het economische klimaat. In de centrale raming is het uitgangspunt dat het conflict in Oekraïne niet verder escaleert. Mocht dat onverhoopt wel gebeuren, dan kan dat het vertrouwen ernstig ondermijnen, zoals besproken in een kader in hoofdstuk 1. Daarnaast zijn de Verenigde Staten in augustus opnieuw betrokken geraakt bij oorlogshandelingen in Irak. Tot nu toe lijken oplopende internationale politieke spanningen weinig invloed te hebben op het vertrouwen in westerse economieën. Ook de olieprijs lijkt onberoerd. De prijs van olie schommelt al ruim een jaar dicht rond de 110 dollar per vat en is in juli en augustus zelfs licht gedaald (kennelijk vanwege zwakke vraag en ruim aanbod). Maar als de spanningen verder oplopen, kan de stemming omslaan, hetgeen het toch al matige herstel in het eurogebied zou vertragen.

Verschillen in hersteltempo gereflecteerd in monetair beleid

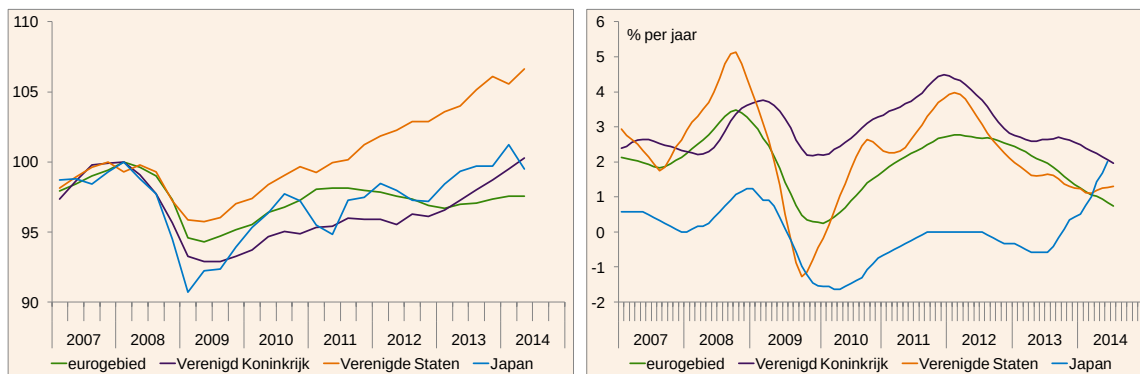
De afbouw van *Quantitative Easing* in de Verenigde Staten is een half jaar gaande en de monetaire autoriteiten bezinnen zich op de timing van een eerste renteverhoging. Dat laatste doen ook de autoriteiten in het Verenigd Koninkrijk. In het eurogebied zijn de rentetarieven in juni verder verlaagd en de ECB heeft zich opnieuw gecommitteerd om het ruime beleid 'geruime tijd' te handhaven. Daarnaast heeft de ECB maatregelen genomen om de kredietverlening te bevorderen, in de vorm van de zogeheten *Targeted Long-Term Refinancing Operations*. Ten slotte heeft zij, eveneens in juni, bekendgemaakt een programma van kwantitatieve verruiming in voorbereiding te hebben, dat van start kan gaan als de ontwikkelingen in het eurogebied daartoe aanleiding geven. Op 4 september zijn de tarieven opnieuw verlaagd en heeft de ECB aangekondigd in oktober over te gaan tot het aankopen van onder meer *Asset Backed Securities*. Dat het monetaire beleid in de desbetreffende economische blokken zich in tegengestelde richtingen beweegt, weerspiegelt het contrast in economische ontwikkeling. Terwijl het bbp in de VS en het VK in de laatste vier kwartalen (tot in het tweede kwartaal van 2014) met respectievelijk 2,5% en 3,1% gegroeid is, is het bbp in het eurogebied in die periode slechts 0,6% toegenomen. Volgend op vier kwartalen met positieve groei, is de groei in het eurogebied in het tweede kwartaal tot staan gekomen. In geen van de drie grootste euro-economieën is het bbp in het tweede kwartaal gegroeid. In augustus is de inflatie gedaald tot 0,4% per jaar, ver onder de doelstelling van de ECB voor de middellange termijn. In vier eurolanden waren de prijzen in juli lager dan een jaar geleden. Het werkloosheidspercentage was 11,5% in juni, nauwelijks lager dan in juni 2013 (12,0%).

Wel is de stemming op de financiële markten in geavanceerde economieën sinds de zomer van 2012 aanmerkelijk verbeterd. Rentes op overheidsobligaties bevinden zich op recordlaagte, aandelenkoersen in de Verenigde Staten en het eurogebied op recordhoogte. Ook zijn internationale rentever verschillen sterk afgenomen. Voor volatiliteit geldt hetzelfde.

¹² Zo bereikte de wereldwijde *Purchasing Managers' Index* in juli het hoogste niveau in drie en een half jaar.

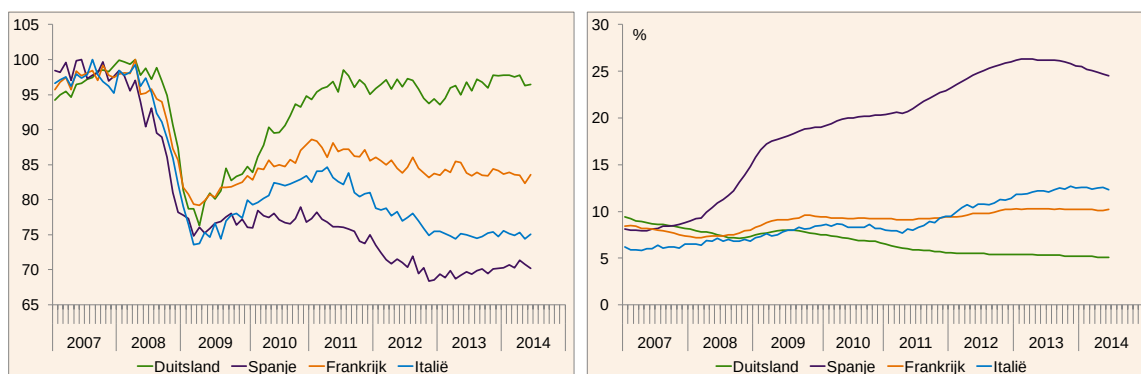
Volgens steekproefgegevens zijn de kredietvoorwaarden voor bedrijven en huishoudens in het eurogebied voor het eerst sinds 2007 versoepeld, nog voordat de kredietbevorderende maatregelen die de ECB in juni heeft aangekondigd, in werking zijn getreden.¹³ Dat de euro ten opzichte van de dollar sinds een piek in maart met bijna 5% is gedefinieerd, lijkt erop te wijzen dat beleggers ervan overtuigd zijn dat het renteverskil tussen de VS en het eurogebied voorlopig blijft bestaan. Aanhoudende depreciatie helpt om de inflatie in het eurogebied van zijn huidige lage niveau te tillen.

Figuur 2.1 Ongelijk herstel: bbp (links) en inflatie (rechts) in geavanceerde economieën

Bbp: niveau-index, piek vóór de crisis gelijk aan 100. Inflatie: consumentenprijzen, twaalfmaands voortschrijdend gemiddelde van procentuele verandering ten opzichte van een jaar geleden.

Figuur 2.2 Zwak herstel: industriële productie (links) en werkloosheid (rechts) in eurolanden

Industriële productie: niveau-index, piek vóór de crisis gelijk aan 100. Werkloosheid: percentage van beroepsbevolking.

De combinatie van lage groei, lage inflatie en aanzienlijke waardevermindering van financiële titels en onroerend goed stelt de monetaire autoriteiten in sommige geavanceerde landen voor een beleidsdilemma.¹⁴ In zoverre de waardeverminderingen niet zijn gebaseerd op huidige of in de toekomst te verwachten ontwikkelingen in de reële economie, groeit het risico van een abrupte marktcorrectie. In het *CEP 2014* is al gewezen op het kennelijke verband tussen koersstijging op aandelenmarkten en balansverlenging van centrale banken. De Bank for

¹³ The euro area lending survey, 2nd quarter of 2014, ECB: [link](#).

¹⁴ In de Verenigde Staten zijn de aandelenkoersen sinds januari 2012 met 147% gestegen (Standard & Poor's 500, stand juli 2014); in Europa is de stijging 130% (MSCI Europe, stand juli 2014). Volgens cijfers van het IMF zijn in 2013 de huizenprijzen in 14 van de 52 onderzochte landen met 5% of meer gestegen, waaronder de VS, Duitsland en Zwitserland. Zie [link](#).

International Settlements spreekt in dit verband van *the sense of a puzzling disconnect between the markets' buoyancy and underlying economic developments globally*.¹⁵ Beperking van het risico op zogenoemde harde landingen vraagt om versnelde normalisering van monetair beleid. Een slappe volumeconjunctuur en lage inflatie vragen om het tegendeel. Onduidelijk is of het vooruitzicht van regionaal uiteenlopende snelheden van normalisering het ordelijke verloop van het proces bemoeilijkt. Het nieuws dat de Federal Reserve overwoog het programma van *QE* te beperken, alsmede de latere bevestiging daarvan, leidde vorig jaar wereldwijd tot substantiële rentestijgingen. Ook de plotselinge valutadepreciatie waarmee verscheidene opkomende landen begin dit jaar geconfronteerd werden, valt ten dele toe te schrijven aan beleidsnormalisering in de VS en de onzekerheid omtrent internationale kapitaalstromen die dit met zich meebrengt. Dergelijke ongewenste effecten zijn mogelijk sterker naarmate meer geavanceerde economieën tegelijkertijd een koerswijziging doorvoeren.

In een toespraak op 22 augustus heeft Draghi gewezen op de rol die begrotingsbeleid onder de actuele omstandigheden in het eurogebied zou kunnen spelen (alsook op de noodzaak van structurele hervorming gericht op het verhogen van de potentiële groei). Eurolanden zouden het ruime monetaire beleid kunnen ondersteunen door gebruik te maken van de begrotingsruimte die onder de bestaande regels aanwezig is, en door nationaal begrotingsbeleid op Europees niveau te coördineren. Eind 2013 was het geaggregeerde overheidstekort in het eurogebied 3,0% bbp (eind 2012 was dat 3,7%). Sinds op 20 juni de *Excessive Deficit Procedure* voor meerdere landen is afgesloten, zijn nog acht eurolanden aan zo'n procedure onderworpen. Daar staat tegenover dat in andere landen het begrotingstekort kleiner dan de voorgeschreven 3% bbp is en sommige van deze landen ook hun middellangetermijndoelstelling (MTO) voor het structurele saldo bereikt hebben.

Conflict in Oekraïne leidt tot sancties

Op 29 juli hebben de Europese Unie en de Verenigde Staten economische strafmaatregelen tegen de Russische Federatie genomen vanwege haar rol in het gewapende conflict in Oekraïne. De Europese Unie heeft een wapenembargo uitgevaardigd en een verbod op de uitvoer naar Rusland van materieel voor gebruik in de olie-industrie. Bovendien is het vijf grote Russische banken, waarin de staat een meerderheidsaandeel heeft, verboden om in Europa vermogen met een looptijd langer dan 90 dagen aan te trekken. Een paar dagen later reageerde Rusland met een stop op de invoer van diverse landbouwproducten uit landen die aan de sancties meewerken. De schade die de Russische economie van de Europese en Amerikaanse maatregelen ondervindt – tot nu toe voornamelijk via afnemend vertrouwen op financiële markten – is aanzienlijk.¹⁶ De Russische economie was al zwak, met stagnerende groei en oplopende inflatie. Rusland behoort tot de opkomende landen die begin dit jaar kwetsbaar bleken voor schommelingen in internationale kapitaalstromen. Voor de Europese economie is zowel het effect van een eventuele recessie in Rusland als het

¹⁵ Bank for International Settlements: 84th Annual Report 2013–2014, Basel, 29 June 2014: [link](#). Over het voorbije jaar wordt opgemerkt: *Throughout the year, accommodative monetary conditions kept volatility low and fostered a search for yield. High valuations on equities, narrow credit spreads, low volatility and abundant corporate bond issuance all signalled a strong appetite for risk on the part of investors.*

¹⁶ Zie European Bank for Reconstruction and Development, 15 mei 2014: [link](#).

effect van de Russische tegenmaatregelen naar verwachting gering. Van de *totale* uitvoer van het eurogebied (alle goederen en diensten) gaat 2% naar Rusland. Het wegvallen van een deel van de Russische invoer heeft nauwelijks effect op de totale invoervraag van de handelspartners van het eurogebied. In sommige landen in Oost-Europa, waarvoor Rusland wel een belangrijke uitvoerbestemming is, kan echter substantiële schade optreden.

Tabel 2.1 Internationale kerngegevens

	2011	2012	2013	2014	2015
mutaties per jaar in %					
Volumes					
Bbp, mondiaal	3,9	3,0	3,0	3¼	3¾
Eurogebied	1,6	-0,6	-0,4	1	1½
Verenigde Staten	1,6	2,3	2,2	2	3
Japan	-0,4	1,5	1,5	1	1¼
Azië exclusief Japan	7,3	6,0	5,9	6	6¼
Wereldhandel, goederen	5,6	2,3	2,9	2½	5½
Relevante wereldhandel, goederen exclusief energie	4,0	0,7	1,7	2½	4½
Prijzen					
Consumentenprijs eurogebied (hicp)	2,7	2,5	1,3		
Consumentenprijs Verenigde Staten (cpi)	3,1	2,1	1,5		
Wereldhandel, goederen (euro's)	7,7	6,2	-4,3	-3	¾
Industrieproducten	4,5	5,7	-3,8	-3	1
Grondstoffen exclusief energie (hwwi)	12,8	-5,5	-8,4	-4¾	-¼
Energie (hwwi)	25,2	7,9	-4,6	-2	½
niveaus					
Overig					
Eurokoers (dollar per euro)	1,39	1,28	1,33	1,36	1,35
Ruweolieprijs (Brent, dollar per vat)	111,3	111,7	108,7	108	107
Lange rente Duitsland (%)	2,6	1,6	1,6	1½	1½

Onzekerheden

De meeste risico's die in de eerder dit jaar gepubliceerde ramingen aan de orde waren, zijn nog steeds aanwezig. Het geopolitieke risico is in de afgelopen maanden duidelijk toegenomen. Het gelijktijdige optreden van meerdere gewapende conflicten waarbij het Westen direct dan wel indirect betrokken is, kan het vertrouwen in geavanceerde economieën ondermijnen. Mede daardoor overheersen in deze raming de neerwaartse risico's.

In het *CEP 2014* en de juniraming 2015 is gewezen op het risico op aanhoudend lage inflatie in het eurogebied. Het risico is sindsdien niet afgenomen. In juni heeft de ECB een krachtig signaal afgegeven om desinflatie zonodig met alle mogelijke middelen te bestrijden. Op 4 september heeft de bank het beleid opnieuw verder verruimd. Of deze stappen het gewenste effect zullen hebben, moet de komende maanden blijken. Inflatie reageert vertraagd op aanpassingen van de beleidsrentes. Evenzo zal het enige tijd duren voor de recente depreciatie van de euro de verwachte toename van de inflatie oplevert. In de afgelopen maanden is de inflatie in het eurogebied verder gedaald, tot 0,3% in augustus ten opzichte van een jaar geleden – het laagste cijfer sinds oktober 2009. Tot enige maanden geleden ging de ECB ervan uit dat drastische maatregelen om de inflatie aan te wakkeren onnodig waren,

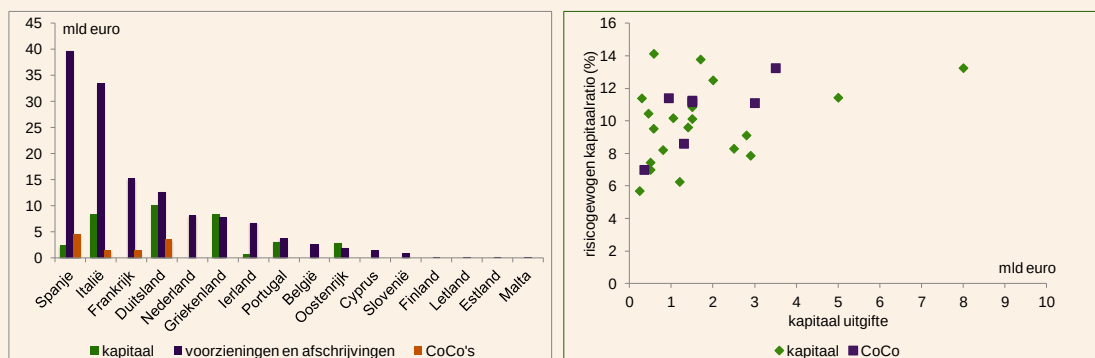
AQR leidt al tot balansversterking, maar kapitaaluitgifte blijft beperkt

Wanneer banken zich moeten herkapitaliseren, kunnen ze dat doen door nieuw kapitaal op te halen en zo hun eigen vermogen te vergroten, maar ook door balansverkorting door minder krediet te verstrekken. Dat laatste heeft een negatief effect op de economische groei en is daarom maatschappelijk onwenselijk. Banken verkiezen balansverkorting echter boven het ophalen van nieuw kapitaal, wat ze als kostbaar zien vanwege twee marktfalens. *Debt-overhang*, als gevolg van fiscale behandeling van schuld, zorgt ervoor dat vooral zittende aandeelhouders opdraaien voor de kosten van herkapitalisatie via het ophalen van nieuw kapitaal. Asymmetrische informatie over de gezondheid van een bank leidt ertoe dat de markt aandelenuitgifte kan interpreteren als teken dat de bank in de problemen zit. De bank betaalt hierdoor een hogere prijs dan nodig.

Toezichthouders kunnen niet voorschrijven hoe banken zich moeten herkapitaliseren. Om de marktfalens te adresseren, kunnen toezichthouders slechts transparantie scheppen over de kwaliteit van de bancaire activa en krappe deadlines stellen waarbinnen geconstateerde kapitaaltekorten moeten worden aangezuiverd. Met onder andere dat doel worden de lopende Asset Quality Review en de Stresstest, gezamenlijk de Comprehensive Assessment (CA), op basis van de bankbalans van eind 2013, uitgevoerd. De ECB heeft de leiding over de CA voor de eurozone. De EBA heeft een coördinerende rol voor de stresstest voor de Europese unie. Daarmee legt de ECB bij banken mogelijk verborgen verliezen bloot door bankbalansen langs een uniforme meetlat te leggen. Eventuele kapitaaltekorten moeten binnen zes (of in sommige gevallen negen) maanden worden aangezuiverd. Door de korte tijd tussen deze meting, de publicatie van de CA in het najaar van 2014 en de aanzuiveringsperiode, worden probleembanken gestimuleerd te anticiperen op een slechte uitkomst door kapitaal aan te trekken. De periode is meestal te kort voor een substantiële verbetering van de ratio door balansverkorting.

Anticiperend op de uitkomsten van de CA hebben 130 banken in de eerste zes maanden van 2014 voor in totaal meer dan 180 mld euro aan afschrijvingen, uitgifte van nieuwe aandelen en de uitgifte van CoCo's (*Contingent Convertible bonds*) aangekondigd. Europese banken kondigden aan voor 38 miljard euro aan nieuw kapitaal aan te willen trekken. Tot nu toe is hiervan ongeveer 15 mld daadwerkelijk opgehaald, waarvan meer dan 75% door banken in Griekenland, Spanje, Italië en Portugal. In dezelfde periode is voor meer dan 14 mld euro aan CoCo's uitgegeven. Vooral banken in Spanje, Frankrijk en Duitsland gebruiken CoCo's om hun kapitaalratio's te versterken. Ook is voor ongeveer 135 mld euro aan voorzieningen en afschrijvingen gerapporteerd. Spaanse en Italiaanse banken hebben in vergelijking met banken in overige eurolanden aanzienlijke afschrijvingen geboekt.

Kapitaalversterkingen per land (links) en kapitaaluitgifte t.o.v. risicogewogen kapitaal (rechts)

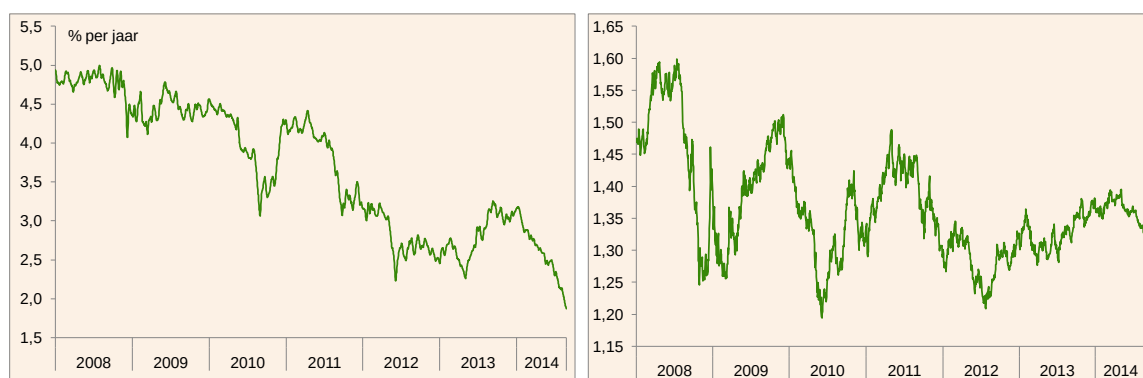
Als de risicogewogen kapitaalratio de schokbestendigheid van een bank goed weergeeft, verwachten we dat banken met lage ratio's als eerste hun balansen versterken. Uit de rechterfiguur blijkt echter geen duidelijke relatie tussen het aantrekken van nieuw kapitaal (al dan niet in de vorm van CoCo's) en de risicogewogen ratio. Dit suggereert dat de risicogewogen kapitaalratio niet de enige drijfveer is om nieuw kapitaal aan te trekken en illustreert de behoefte om via de CA de transparantie te verhogen.

Hoewel de CA banken prikkelt vaart te maken met herkapitalisatie, zijn de extra kapitaaluitgiften tot nu toe beperkt in vergelijking met eerdere voorspellingen om het Europese bankwezen te versterken. De tussenstand is 38 mld euro aan aangekondigd (en 15 mld aan gerealiseerd) nieuw aandelenkapitaal tegenover een voorspelde benodigde herkapitalisatie tussen de 80 en 300 mld euro. Dit kan betekenen dat het Europese bankwezen gezonder is dan sommigen dachten, of dat banken minder anticiperen dan verwacht. Het kan echter ook betekenen dat de stresstesten minder streng uitpakken.

omdat de inflatieverwachtingen voor de middellange tot lange termijn goed ‘verankerd’ bleven. In een toespraak op 22 augustus echter wees Mario Draghi, de president van de ECB, op een plotselinge daling van deze verwachtingen, een opmerking die leidde tot rentedalingen en koerswinst op aandelenmarkten in het eurogebied. Beleggers verwachten dat de ECB voor het eind van het jaar zal overgaan tot een of andere vorm van kwantitatieve verruiming (de aankoop van overheidsobligaties).

De effectiviteit van monetaire verruiming (en ook die van maatregelen ter bevordering van de kredietverlening) hangt in belangrijke mate af van de financiële gezondheid van banken. De *Comprehensive Assessment* (CA), het uitgebreide gezondheidsonderzoek van de grootste banken in Europa dat wordt uitgevoerd door de ECB en de European Banking Authority, en waarvan de resultaten gepubliceerd worden in oktober, is daarom van groot belang. Het onderzoek zal duidelijkheid brengen omtrent de kracht van individuele financiële ondernemingen. De CA heeft nu al gevolgen voor het gedrag van banken. Deze komen ter sprake in het kader ‘AQR leidt al tot balansversterking, maar kapitaaluitgifte blijft beperkt’.

Figuur 2.3 Inflatieverwachtingen (links) schuiven ondanks recente depreciatie euro (rechts)

Inflatieverwachting: *forward inflation swap*, vijfjarig gemiddelde beginnende over vijf jaar; vijfdaags voortschrijdend gemiddelde. Eurokoers: dollar per euro.

De noodzaak van structurele hervormingen in China – een verschuiving van buitenlandse naar binnenlandse vraag, een verschuiving van investeren naar consumeren, verbetering van sociale voorzieningen, bescherming van het milieu – wordt algemeen erkend, ook in Beijing. Structurele verandering kan op korte termijn groter dan verwacht groeiverlies veroorzaken. Daarnaast staat de Chinese economie bloot aan een ‘web’ van financiële kwetsbaarheden in de vorm van overkreditering aan lagere overheden en niet-financiële bedrijven (onroerend goed, bouw), die in belangrijke mate via schaduwbanken verloopt. Het IMF wijst op het risico dat de hoge kredietgroei in China met zich meebrengt. Overigens beschikt de centrale overheid wel over aanzienlijke buffers om eventuele schokken te mitigeren.¹⁷

¹⁷ Het IMF rapporteert dat van een verzameling van 43 onderzochte landen er vier waren die ooit in de afgelopen halve eeuw even omvangrijke kredietgroei gekend hebben als recentelijk China. Deze vier landen werden binnen drie jaar met een bankencrisis geconfronteerd. Zie People's Republic of China, Staff report for the article IV consultation, IMF, 30 juli 2014: [link](#).

De economische gevolgen van de strijd in het Midden-Oosten voor de wereldeconomie lijken beperkt. De gewelddadigheden kunnen de olieleveranties vanuit de regio ontwrichten. Maar in de olieprijsontwikkeling is daarvan tot nu niets te zien. Volgens de Wereldbank hebben de grote olie-exporteurs voldoende capaciteit om het eventuele wegvallen van de productie in Zuid-Irak op te vangen.¹⁸

De meest acute bedreiging voor de wereldeconomie gaat momenteel uit van de strijd in Oekraïne. Niet zozeer vanwege de geografische nabijheid en de directe economische banden van het land met de rest van Europa, maar vooral door het gevaar van een verheviging van de confrontatiepolitiek tussen Rusland en het Westen. Concreet is het risico van additionele en verdergaande sancties (een toegangsverbod voor Europese luchtvaartmaatschappijen tot het Russische luchtruim, een verhoging van de prijs van het aardgas dat Europa uit Rusland invoert). In algemene termen valt op te merken dat de potentiële schade die verdere escalatie veroorzaakt via directe kanalen, namelijk via internationale handel en Europese investeringen en beleggingen in Rusland, waarschijnlijk gering is. Belangrijker is de potentiële schade die ontstaat door een verzwakking van de binnenlandse vraag in Europa als gevolg van toenemende onzekerheid en verlies van vertrouwen. De energievoorziening in Europa is een mogelijke uitzondering, gezien het feit dat een kwart van het aardgas dat de landen van de Europese Unie consumeren, uit Rusland betrokken wordt.¹⁹ Het belang van de gasopbrengsten voor de begroting van de Russische overheid en voor de gehele economie is groot. Rusland zou bij wijze van contrasancie de gasprijs kunnen verhogen. Overigens zijn de gasprijzen in Europa in de afgelopen maanden niet gestegen – de Duitse gasprijs is sinds het begin van het jaar zelfs met 15% gedaald. Het is in principe mogelijk een deel van de gasbehoefte voor de komende winter veilig te stellen door elders gas (aardgas en LNG) in te kopen en gebruik te maken van alle in Europa beschikbare opslagcapaciteit. Maar de distributie vanuit alternatieve bronnen naar sommige landen is problematisch. Landen als Finland en de Baltische staten beschikken momenteel uitsluitend over gasleidingen die vanuit Rusland vertrekken. De mogelijke economische gevolgen van verdere escalatie in Oekraïne zijn het onderwerp van een kader in hoofdstuk 1.

¹⁸ World Bank Development Economics Prospects Group, Weekly economic brief, 18 juni 2014.

¹⁹ : European Energy Security Strategy, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Brussel, 28 mei 2014 ([link](#)).

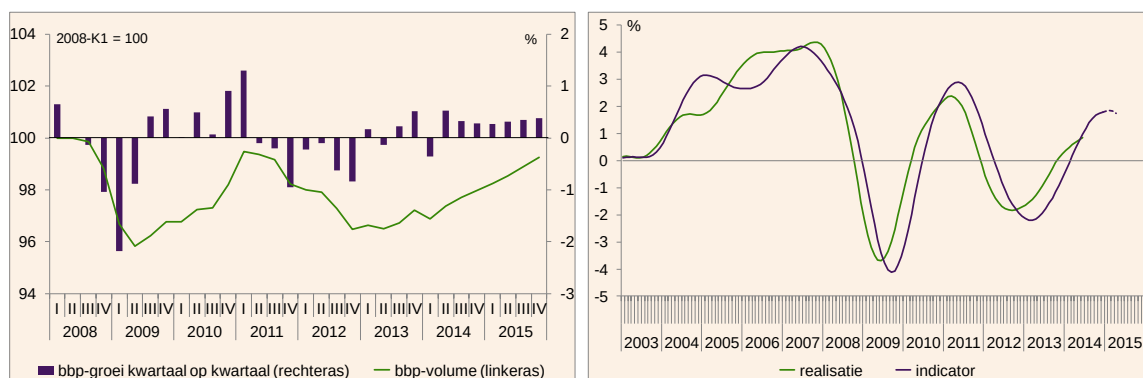
2.2 De Nederlandse economie

2.2.1 Economische ontwikkeling op hoofdlijnen

De Nederlandse economie groeit dit jaar met $\frac{3}{4}\%$ en volgend jaar met $1\frac{1}{4}\%$. Na de dip in het eerste kwartaal van dit jaar neemt het bbp weer toe en naar verwachting groeit de economie ook de komende kwartalen. Na twee jaren van krimp groeit de economie dus weer, waardoor het bbp eind 2015 terug is op het niveau van 2011 en nog minder dan 1% verwijderd is van de piek van begin 2008 (figuur 2.4, links). Dat betekent wel dat per saldo de economie in bijna acht jaar tijd niet is gegroeid; een bijzonder lange tijd van economische stagnatie. De conjunctuurindicator is gematigd optimistisch over de komende kwartalen (figuur 2.4, rechts), maar laat wel een afvlakking zien. Dat duidt erop dat het herstel broos is en dat er geen sprake is van de groeipercentages van 2% of meer die voor het begin van de economische crisis gewoon waren.

De voorzichtige bbp-groei wordt nog steeds vooral gedragen door de uitvoer en is dus sterk afhankelijk van de ontwikkeling van de wereldhandel. Geleidelijk trekken ook de binnenlandse bestedingen aan, waardoor in 2015 de consumptie van huishoudens en de investeringen van bedrijven weer positief bijdragen aan de bbp-groei van $1\frac{1}{4}\%$ (figuur 1.2, links). De bestedingen van de overheid nemen net als in 2014 juist iets af. Daarnaast is er nog steeds sprake van bezuinigingen op inkomensoverdrachten (zie hoofdstuk 3), zodat de overheid ook via dat kanaal de economische groei remt. Kijkend vanuit de productiekant valt op dat de marktsector aantrekt, maar deze groei trekt in 2015 niet verder aan (figuur 2.5, links). In 2014 heeft de delfstoffenwinning een negatieve invloed op de economische groei vanwege het afgesproken productieplafond. In 2015 heeft dit geen effect meer op de bbp-groei.

Figuur 2.4 Bbp groeit gestaag en conjunctuurindicator voorziet voorzichtige groei

De groeicijfers in de afgelopen drie kwartalen zijn vertekend door incidentele factoren. De groei in het vierde kwartaal van 2013 was relatief hoog vanwege fiscale maatregelen die de aankoop van motorvoertuigen in dat kwartaal aantrekkelijk maakten (zie het *Centraal Economisch Plan 2014*). Mede hierdoor kromp het bbp in het eerste kwartaal van dit jaar met 0,4%. Daar speelde ook mee dat de gasuitvoer en -consumptie tegenvielen door de zachte winter. Een correctie hiervan in het volgende kwartaal leidde daar tot een groei van 0,5%.

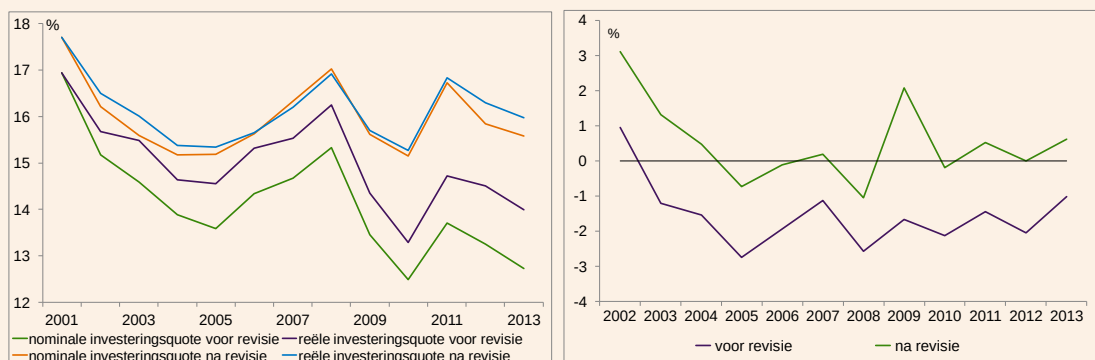
Ook in dat kwartaal wordt de bbp-groei nog licht neerwaarts beïnvloed door de relatief lage gasconsumptie. Vanwege al deze incidentele mee- en tegenvallers is het verstandig om naar de gemiddelde groei in deze drie kwartalen te kijken: ongeveer ¼% per kwartaal. De verwachting is dat de economie in de tweede helft van dit jaar en het gehele volgende jaar in dit tempo doorgroeit.

Effect van de revisie van de Nationale rekeningen op kerncijfers (a)

In deze *Macro Economische Verkenning* heeft het CPB de informatie van de revisie van de Nationale rekeningen verwerkt voor zover het CBS die in juni heeft gepubliceerd. De cijfers voor de periode 2010-2013 sluiten geheel aan op informatie van het CBS. Voor de jaren 2001-2009 heeft het CPB zelf voor een beperkt aantal reeksen inschattingen moeten maken van de gevolgen van de revisie. Dat betreft onder andere de arbeidsmarkt (b) en onderdelen van de in- en uitvoer van goederen en van de consumptie van huishoudens.

De revisie heeft vooral gevolgen voor het niveau van veel economische variabelen en in veel minder mate op groeivoeten. Nieuwe internationale richtlijnen en methoden voor het stelsel van Nationale rekeningen en het toepassen van nieuwe statistische inzichten en bronnen hebben tot een opwaartse aanpassing geleid van de bestedingen, de productie en de werkgelegenheid. Zo is bijvoorbeeld het bruto binnenlands product in 2010 met 7,6% opwaarts bijgesteld, maar is de groei over de gehele periode 2002-2013 ongewijzigd.

Investeringsquote (links) en individuele spaarquote (rechts) voor en na revisie

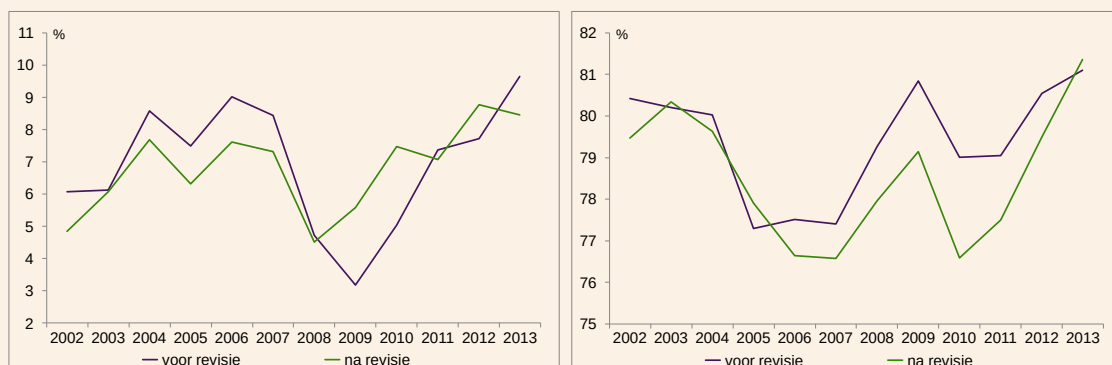
De aanpassing van niveaus heeft directe gevolgen voor een aantal belangrijke quotes. De investeringsquote van bedrijven en de spaarquote van huishoudens zijn bij de revisie op een significant hoger niveau komen te liggen (c). Nieuw is dat uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling als investeringen worden geboekt, wat (mede) zorgt voor een verhoging van de investeringsquote met 3%-punt in 2010. Verder valt op dat er vrijwel geen sprake meer is van een dalende trend, omdat de prijsontwikkeling opwaarts is bijgesteld. De ontwikkeling van de reële investeringsquote is nu ook min of meer gelijk aan die van de nominale investeringsquote.

Het inkomen van huishoudens is met circa 20 miljard euro beduidend meer verhoogd dan de consumptieve bestedingen. Na revisie fluctueert de vrije spaarquote al langere tijd rond de 0% en was gemiddeld licht positief. De ontwikkeling over de tijd is niet sterk veranderd.

- (a) Voor meer achtergrondinformatie over de revisie wordt verwezen naar publicaties van het CBS.
 (b) CBS-informatie over de werkgelegenheid van 14 augustus kon niet meer worden verwerkt.
 (c) Zie kader 'De overheidsbegroting en de revisie van de Nationale rekeningen' in hoofdstuk 3.

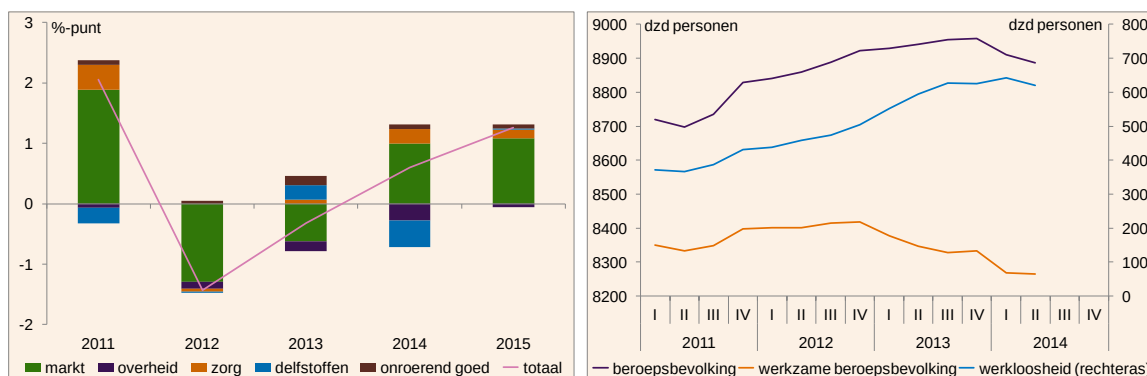
Effect van de revisie van de Nationale rekeningen op kerncijfers (vervolg)

Saldo lopende rekening (links) en Arbeidsinkomensquote (rechts) voor en na revisie

Voor het saldo op de lopende rekening (%bbp) en de arbeidsinkomensquote is het niveau niet systematisch anders, maar is wel de dynamiek van jaar op jaar gewijzigd. Voor het totale saldo op de lopende rekening is vooral van belang dat meer gebruik wordt gemaakt van beschikbare informatie van De Nederlandsche Bank over transacties met het buitenland. Onder andere nieuwe internationale afspraken over de boeking van transitohandel en verdeling van goederen in het buitenland hebben tot een andere verdeling van het handelssaldo geleid: het saldo op de goederenbalans komt per saldo hoger uit en van de dienstenbalans lager. Bij de arbeidsinkomensquote is het bijgestelde profiel vooral het gevolg van deels compenserende effecten van nieuwe informatie over de werkgelegenheid en de reële loonkosten.

Figuur 2.5 Marktsector groeit gestaag en terugtrekking doet werkloosheid afnemen

Een lage inflatie past bij het voorzichtige herstel. Hier wijkt Nederland niet af van de rest van Europa. De inflatie ligt al drie maanden op rij onder de 1% en zal in 2015 slechts licht aantrekken. De forse huurstijgingen hebben een groot aandeel in deze inflatie: de prijzen van overige goederen en diensten stijgen gemiddeld vrijwel niet. De lage inflatie heeft ook een drukkend effect op de loonontwikkeling, net als het hoge niveau van de werkloosheid. In beide ramingsjaren is de reële contractloonstijging $\frac{1}{4}\%$.

Het voorzichtige economische herstel zorgt er ook voor dat de situatie op de arbeidsmarkt niet sterk en snel verbetert. Toch is de werkloosheid de laatste maanden gedaald naar $6\frac{3}{4}\%$ in juli. Dit is echter vooral het gevolg van een krimpende beroepsbevolking en niet van een herstellende werkgelegenheid (figuur 2.5, rechts). De daling van de beroepsbevolking is conjunctureel van aard; het structurele arbeidsaanbod groeit nog steeds. Daarom is de

verwachting dat de beroepsbevolking weer licht gaat groeien. Omdat vanaf 2015 ook de werkgelegenheid licht toeneemt, daalt de werkloosheid de komende tijd nauwelijks verder.

De belangrijkste risico's voor de geraamde economische groei komen uit het buitenland, aangezien de economische groei vooral wordt gedragen door de uitvoer. In het tekstkader in hoofdstuk 1 en een eerder gepubliceerd achtergronddocument²⁰ is aandacht besteed aan de eventuele gevolgen voor Nederland van een escalatie van de crisis in Oekraïne. Ook de blijvende onrust in het Midden-Oosten (Irak, Syrië en Gaza) heeft mogelijk economische gevolgen voor Nederland. Vanuit het binnenland is de woningmarkt de belangrijkste onzekerheid, vooral in opwaartse richting. Een versnellend herstel van de woningmarkt kan de bbp-groei opstuwten. Daarentegen vormt onvoldoende beschikbaarheid van krediet voor het MKB een negatief risico voor de economie. Dit kan de groei van de investeringen afremmen.

2.2.2 Consumptie uit dal door inkomensstijging en stabilisering woningmarkt

Na jaren van krimp lijkt het dieptepunt van de particuliere consumptie achter de rug. In 2014 neemt de consumptie nog niet toe, maar in 2015 groeit deze met 1%. Deze verwachting wordt ondersteund door de sterke groei van het consumentenvertrouwen in het afgelopen jaar (figuur 2.6, links), hoewel er nog steeds meer pessimisten dan optimisten zijn. Vooral de koopbereidheid is nog laag.

Net als bij het bbp geldt ook voor de particuliere consumptie dat enkele incidenten de huidige situatie vertroebelen. Ten eerste was de consumptie in het laatste kwartaal van vorig jaar hoog vanwege een fiscale prikkel om de aanschaf van personenauto's naar voren te halen. Het gevolg was een consumptiekrimp in het eerste kwartaal van dit jaar, die nog werd versterkt door de lage gasconsumptie als gevolg van de zachte winter. Dit laatste effect zorgde juist in het tweede kwartaal weer voor een inhaalgroei, hoewel ook in dat kwartaal de gasconsumptie nog ongeveer 30% lager was dan een jaar eerder. De verwachting is dat de consumptiegroei in de rest van de ramingsperiode licht blijft groeien.

De consumptiegroei is volledig te danken aan een inkomensstijging (figuur 2.6, rechts). Het reëel beschikbaar inkomen stijgt met 2% dit jaar en 1% volgend jaar, zowel door een kleine reële loonstijging als door dalende pensioenpremies. De stijging in 2015 is kleiner, omdat in dat jaar de lasten sneller stijgen en de pensioenpremies minder dalen dan in 2014. Tegenover de lagere pensioenpremies staan wel lagere toekomstige pensioenuitkeringen. Doordat een hoger inkomen vertraagd tot meer consumptie leidt, stimuleert de inkomensgroei vooral de consumptie in 2015. De consumptiegroei wordt nog steeds geremd door de huizenprijzdalingen in de laatste jaren, maar het negatieve effect hiervan wordt wel kleiner. Het kader op de volgende pagina gaat hier verder op in. Dit is ook naar de toekomst toe een belangrijk risico voor de consumptie. Enerzijds hebben nog steeds veel huishoudens een huis dat onder water staat, wat er toe kan leiden dat huishoudens op de rem trappen.

²⁰ Veenendaal, P., K. Grabska, D. Lanser, M. Ligthart en J. de Wind, 2014, Onzekerheidsvarianten bij verdere escalatie Oekraïne-conflict, CPB Achtergronddocument ([link](#)).

Anderzijds kan een snel aantrekkende woningmarkt het consumentenvertrouwen verder herstellen en leiden tot een hogere consumptiegroei dan voorzien.

Restschulden en de rol van de overheid

Meer dan een miljoen Nederlandse huishoudens staan onder water. De waarde van hun woning ligt gemiddeld enkele tienduizenden euro's lager dan de uitstaande hypotheekschuld (a). Deze schulden kunnen de private consumptie langdurig drukken. Los van de normale reactie van consumenten op een huizenprijzdaling willen deze huizenbezitters mogelijk hun restschuld versneld aflossen (b). Een reden hiervoor kan zijn dat ze binnen afzienbare tijd willen verhuizen en een restschuld niet kunnen meefinancieren in hun volgende hypotheek. Dit vormt een rem op de consumptie van huishoudens, die gevolgen heeft voor de gehele economie.

De druk die huishoudens ervaren bij een identieke restschuld, kan verschillen. Ongeveer de helft van de huishoudens met een restschuld heeft, volgens het databestand WoON 2012, een hypotheek met Nationale Hypotheekgarantie (NHG). Deze garantie borgt onder bepaalde voorwaarden (vooral bij echtscheiding en onvoorzien verlies van inkomen door werkloosheid of arbeidsongeschiktheid) volledige kwijtschelding van een restschuld (c). De neiging voor deze groep om zich 'boven water te sparen' is dus minder groot.

De andere helft van de huishoudens met een potentiële restschuld is niet via de NHG verzekerd tegen het risico van echtscheiding of verlies van inkomen. De gemiddelde schuld van deze groep is groter, ook als we rekening houden met hun gemiddeld hogere financiële vermogens. Ook zijn zij in staat om meer te sparen en zijn zij onverzekerd tegen restschulden. Daar staat tegenover dat zij een (evenredig) hoger gemiddeld inkomen hebben, waardoor ze een grotere buffer hebben om schokken op te vangen. Al met al hebben hun restschulden op korte termijn waarschijnlijk een grotere macro-economische impact dan die van huishoudens met een NHG-hypotheek.

Restschulden zijn in principe een private kwestie tussen bank en huishouden. Bijlsma en Van Beers (2013) geven echter aan dat er bij de herstructurering van private schulden wel degelijk een rol voor de overheid weggelegd kan zijn (d). Overheidsingrijpen kan gerechtvaardigd zijn wanneer sprake is van negatieve externe effecten van schulden, zoals bankbalansen die verslechteren door wanbetalingen, waardevermindering van omliggende woningen en de al genoemde lagere totale consumptie.

De NHG en herstructurering van schulden zijn beleidsinstrumenten die van toepassing zijn als schulden zich daadwerkelijk hebben voorgedaan. De overheid kan echter ook preventief ingrijpen. Zo scherpt het kabinet de leennormen bij hypothecaire financiering de komende jaren verder aan. Tot 2018 verlaagt de overheid geleidelijk het maximale leenbedrag tot 100% van de waarde van de woning. Hoewel deze maatregel direct aangrijpt op de hoogte van de hypothecaire schuld, grijpt die niet aan op de prikkels voor de aspirant-woningbezitter om de woning met schuld te financieren. De aftrekbaarheid van de hypotheekrente maakt het immers aantrekkelijk om de woning met veel geleend geld te financieren. Vanuit dat oogpunt werken de leennormen en de hypotheekrenteaf trek tegen elkaar in. Verder zijn hypotheekverstrekkers bereid om een hoge lening te verstrekken. Ook hier is een reden dat zij voor een deel verzekerd zijn tegen wanbetalingen via de NHG. Daarnaast kunnen huizenbezitters niet simpelweg de sleutel bij de bank inleveren om van een restschuld af te komen (zoals in de VS soms mogelijk is), waardoor het risico hiervan bij de huizenbezitter ligt. Tot slot dwingt het huurbeleid een aanzienlijk aantal huishoudens de koopmarkt op. De huurprijsregulering leidt de facto structureel nog steeds tot een te klein aanbod van huurwoningen. Huishoudens die geen huurwoning kunnen vinden, hebben veelal geen andere keuze dan zichzelf in de schulden te steken om een woning te kopen. Een goed werkende huurmarkt en een minder verstoorde koopmarkt kunnen daarom, op de langere termijn, de risico's op restschulden verlagen.

(a) Aantallen en bedragen op basis van het databestand WoON 2012. Vergelijkbare informatie is te vinden in: CBS, 2014, Webmagazine, 21 maart 2014 ([link](#)).

(b) Zie ook het literatuuronderzoek in Es, F. van en H. Kranendonk, 2014, Vermogensschokken en consumptie in Nederland, CPB Achtergronddocument ([link](#)) en Beers, N. van en M. Bijlsma, 2013, Afbouw van consumentenschuld - welke rol voor de overheid?, CPB Achtergronddocument ([link](#)).

(c) Zie de website van de NHG voor de precieze voorwaarden van de kwijtscheldingsregeling ([link](#)).

(d) Bijlsma, M. en N. van Beers, 2013, Rol overheid bij schuldafbouw consumenten, *ESB*, vol. 98, pag. 750-753.

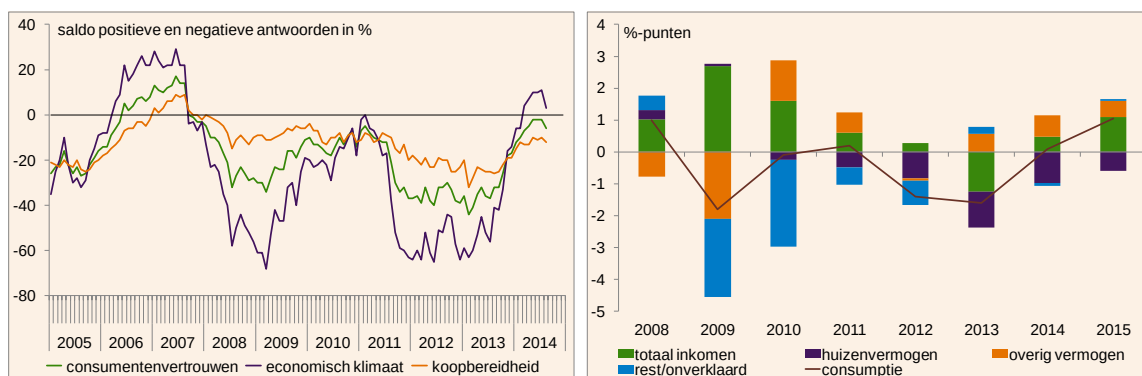
Tabel 2.2 Consumptie, inkomen en besparingen van huishoudens, 2013-2015

	2013	2013	2014	2015
	waarde in mld euro	volumemutaties per jaar in %		
Consumptie				
Vaste lasten (a)	78	1,9	½	2½
Overige consumptie	212	-2,8	0	½
Totale consumptie	290	-1,6	0	1
Reëel beschikbaar gezinsinkomen				
Arbeidsinkomen	159	-1,9	1	1
Uitkeringsinkomen	78	-2,3	1¾	-¼
Overig (b)	56	4,0	3¼	3
Totaal reëel beschikbaar inkomen	292	-0,9	2	1
Besparingen				
		% beschikbaar gezinsinkomen (c)		
Individueel	2	0,6	2¼	2¼
Collectief (d)	23	7,2	6¾	6½

(a) Aardgas, woningdiensten en niet-verzekerde zorg.
(b) Rente- en dividendbaten, toegerekend inkomen uit eigen woning en niet-uitgekeerd beleggingsinkomen van levensverzekeringsmaatschappijen.
(c) Inclusief collectieve besparingen.
(d) Saldo pensioenpremies en pensioenuitkeringen.

Het hogere inkomen wordt niet direct volledig aangewend voor consumptie, maar leidt ook tot extra besparingen. De individuele spaarquote stijgt daarom eerst fors om in 2015 te stabiliseren. De daling van de pensioenpremies uit zich in een lagere collectieve spaarquote.

Figuur 2.6 Consumentenvertrouwen neutraal en consumptiegroei gedragen door inkomen

Pensioenpremies dalen door beleid

Ten opzichte van vorig jaar daalt de gemiddelde pensioenpremie als percentage van het brutoloon in 2014 met circa 5% (0,8%-punt). Deze daling hangt samen met de versoering van het fiscale kader van de aanvullende pensioenen, het zogenoemde Witteveenkader. De pensioenrichtleeftijd is dit jaar verhoogd van 65 naar 67 jaar en de maximale jaarlijkse pensioenopbouw is verlaagd van 2,25% naar 2,15% (middelloon). Volgend jaar wordt het Witteveenkader verder versoerd, door de maximale opbouw te verlagen naar 1,875% (middelloon) en de aftrekbaarheid van de pensioenopbouw te beperken boven een inkomen van 100.000 euro. Daar staat tegenover dat in 2015 ook het herziene Financieel Toetsingskader wordt ingevoerd waarin een aantal premieverzwarende maatregelen zitten,

zoals een hogere eis voor het vereiste vermogen. Per saldo wordt voor 2015 een premiedaling voorzien van circa 4% (0,6%-punt). Deze inschatting is echter onzeker, omdat nog niet duidelijk is hoe de versoering van de pensioenopbouw door pensioenfondsen wordt vormgegeven in de pensioenregelingen voor 2015 en hoe groot eventuele weglek wegens verbetering van die regelingen uitvalt.

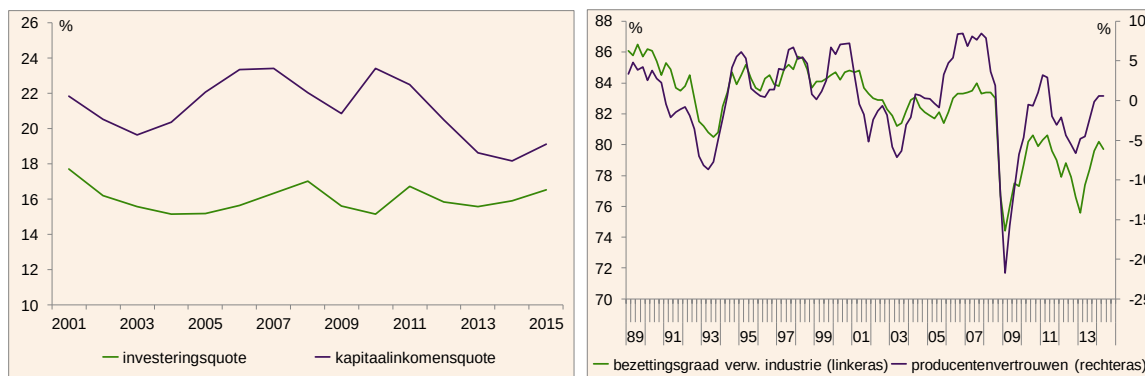
2.2.3 Bedrijfsinvesteringen en woningmarkt

Bedrijfsinvesteringen trekken geleidelijk weer aan

De bedrijfsinvesteringen nemen in 2014 en 2015 toe met respectievelijk 2½% en 5½% als gevolg van een verbeterende conjunctuur. De productie van de industrie groeit al vier kwartalen op rij. Daardoor nam de bezettingsgraad de laatste vier kwartalen fors toe tot ruim 80% (figuur 2.7 rechts), maar deze bevindt zich daarmee nog wel onder het langjarig gemiddelde. Het producentenvertrouwen is de afgelopen vijf kwartalen sterk verbeterd, waarbij de optimisten en pessimisten elkaar weer in evenwicht houden. Ondernemers zullen hun productiecapaciteit geleidelijk aan uitbreiden, waardoor de investeringsquote toeneemt en in 2015 uitkomt op 16½% (figuur 2.7 links). Dat is licht hoger dan het gemiddelde van het afgelopen decennium.

In de eerste helft van 2014 zijn de investeringen in computers en machines toegenomen, maar die in vervoermiddelen juist fors gekrompen. Dat laatste is een echo van de hoge investeringen in bedrijfsauto's aan het eind van 2013. Investeringsquote in bedrijfsauto's zijn als gevolg van aanpassingen in het fiscale beleid naar voren gehaald.

Figuur 2.7 Investeringsniveau trekt aan door toename van bezettingsgraad en producentenvertrouwen

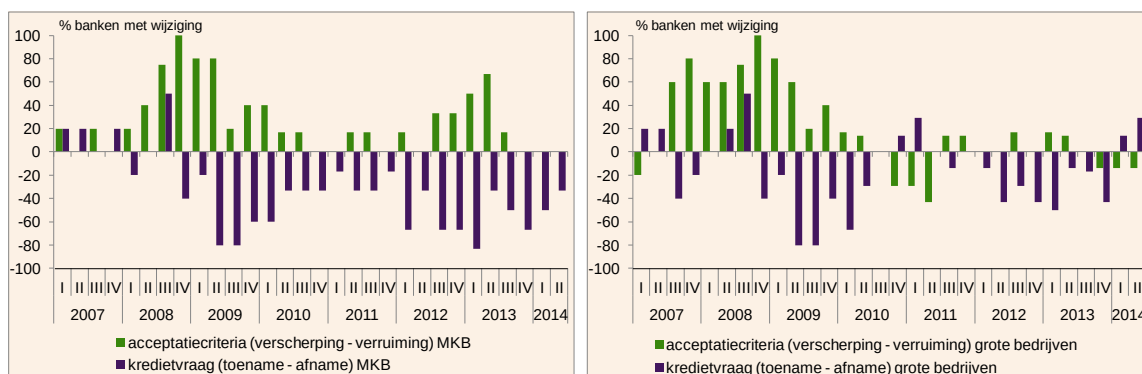
Ondanks dat het sentiment onder ondernemers verbetert, neemt de kredietverlening aan het bedrijfsleven sinds medio 2013 af²¹. Banken geven aan dat de kredietvraag van het MKB afneemt (figuur 2.8, links) en van grote ondernemingen al weer licht toeneemt (figuur 2.8, rechts). Hoewel de afname van de kredietverlening aan het MKB het gevolg is van zowel vraag- als aanbodfactoren, lijken vraagfactoren te domineren.²² Daarnaast is er met betrekking tot de financiële positie van bedrijven binnen het MKB sprake van een grote mate

²¹ Hebbink, G., M. Kruidhof, J.W. Slingenberg, 2014, Kredietverlening en bancaire kapitaal, DNB, Occasional Studies, Vol. 13, No. 3 ([link](#)).

²² CPB Risicorapportage Financiële Markten 2014, CPB Notitie, augustus 2014 ([link](#)).

van heterogeniteit tussen sectoren en bedrijfsgrootte.²³ Microbedrijven zijn gemiddeld harder getroffen door de crisis dan kleine en middelgrote bedrijven. Daardoor is hun financiële positie verslechterd en kunnen ze moeilijker aan krediet komen. Ondanks de afnemende kredietverlening zijn er ook lichtpuntjes, bijvoorbeeld een verbeterde omzet en winst van het MKB in de tweede helft van 2013 en begin 2014.²⁴

Figuur 2.8 Vraag naar en acceptatiecriteria van kredieten voor MKB (links) en grote bedrijven (rechts)

Tabel 2.3 Investerings bedrijvensector, 2013-2015

	2013	2013	2014	2015
	waarde in mld euro	volumemutaties per jaar in %		
Bedrijfsinvesteringen (exclusief voorraden)	72,8	-2,5	2½	5½
Investerings in woningen	21,3	-9,2	3	3
		niveau in %		
Kapitaalinkomensquote marktsector (a)		18,6	18¼	19
Investeringsquote (b)		15,6	16	16½

(a) Dit is 100 minus de arbeidsinkomensquote.
(b) In procenten van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (exclusief onroerendgoedsector).

Woningmarkt stabiliseert zich

De bodem van de woningmarkt lijkt in de zomer van 2013 te zijn bereikt. Naar verwachting zullen de huizenprijzen dit jaar en volgend jaar gelijke tred houden met de inflatie, terwijl ze vorig jaar nog met 6,6% afnamen (figuur 2.9, links). Ook het aantal transacties van bestaande koopwoningen laat sinds de zomer van 2013 een voorzichtig herstel zien. Nadat in juni vorig jaar een dieptepunt werd bereikt met minder dan 8000 transacties, is het aantal transacties in de eerste helft van 2014 gestegen tot het hoogste niveau sinds het begin van de crisis (figuur 2.9, rechts). Voor 2014 wordt een groei van het aantal transacties met 13% verwacht, in 2015 zal dit nog iets verder stijgen. Naast de markt voor bestaande woningen vertoont ook de markt voor nieuwbouwwoningen tekenen van herstel. Het aantal verkochte nieuwbouwwoningen is in de tweede helft van 2013 fors aangetrokken. Het aantal verstrekte bouwvergunningen laat voor koopwoningen een stijgende trend zien, wat

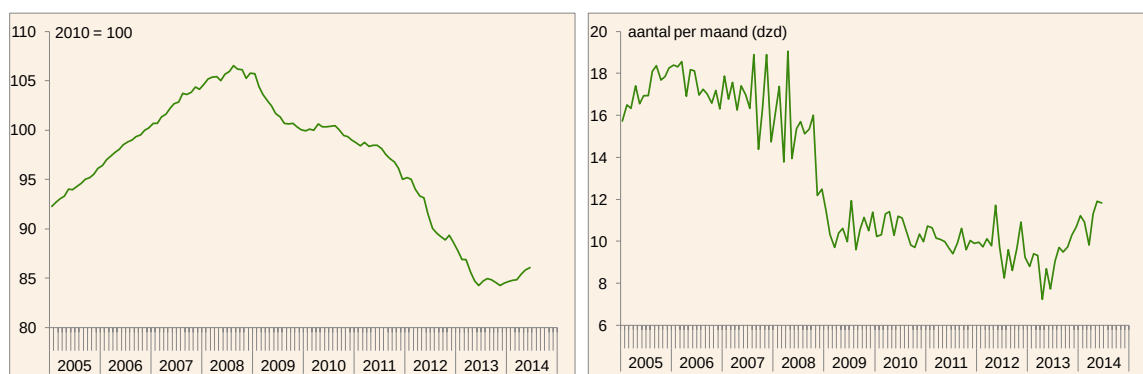
²³ CPB, De financiële positie van het midden- en kleinbedrijf in Nederland, CPB Notitie, juni 2014 ([link](#)).

²⁴ ECB, 2014, Survey on the access to finance of small and medium-sized enterprises in the euro area ([link](#)).

impliceert dat de vraag naar nieuwe woningen of verbeteringen aan bestaande woningen aan het toenemen is. Onder invloed van de aantrekkende vraag nemen de investeringen in woningen zowel dit jaar als volgend jaar met 3% toe.

Hoewel de vooruitzichten voor de woningmarkt geleidelijk beter worden, blijft de toekomst met onzekerheden omgeven. In 2014 en 2015 stijgen de reële huizenprijzen daardoor nauwelijks. Het aantrekken van de economie vanaf het tweede kwartaal van dit jaar en het gematigde herstel dat voor komend jaar wordt verwacht, dragen bij aan het herstel van de woningmarkt. De werkloosheid zal tot 2015 ondanks de ingezette daling nog op een relatief hoog niveau blijven en de onzekere macro-economische omstandigheden en het uitblijven van een krachtige opleving van de conjunctuur vertalen zich in een demping van de verwachtingen voor de woningmarkt. Daarnaast maakt de verlaging van de maximale Loan-To-Value (LTV) ratio naar 100% in 2018 de financiering van woningen lastiger. Dit heeft een negatieve invloed op de huizenprijzen, omdat aanscherping van overheidsbeleid op dit gebied bij een gegeven prijsniveau tot een verslechtering van de betaalbaarheid van woningen leidt. Anderzijds heeft het structureel maken van de verlaging van de overdrachtsbelasting naar 2% een belangrijke onzekerheid op de huizenmarkt weggenomen. Ook levert de lage rentestand een positieve bijdrage aan de betaalbaarheid van woningen en daarmee aan de huizenprijsontwikkeling.

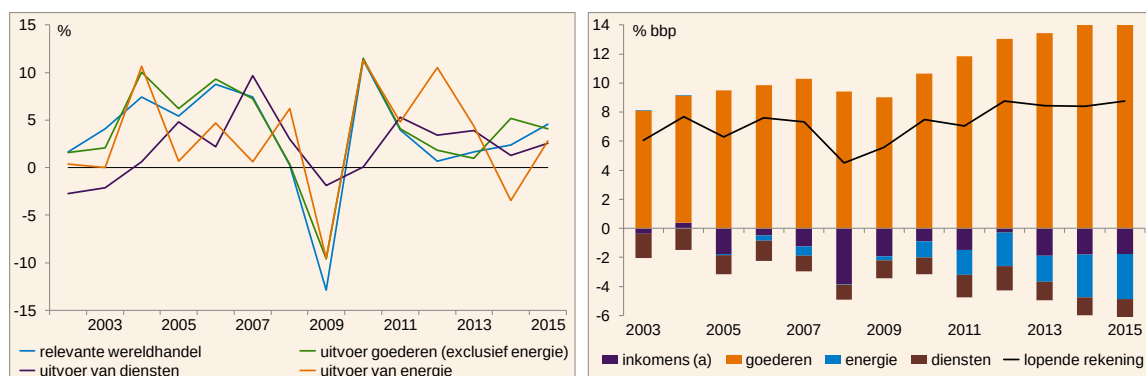
Figuur 2.9 Voorzichtig herstel huizenprijzen (links) en aantal transacties (rechts)

2.2.4 Uitvoergroei volgend jaar weer in de pas met wereldhandelsgroei

De uitvoer van Nederlandse goederen en diensten schrijft dit jaar naar verwachting een groeicijfer van 3¼% ten opzichte van een groei van 2,0% in 2013. In 2015 versnelt de volumetoename naar 3¾%. De uitvoer van goederen (exclusief energie) laat de sterkste groei zien (figuur 2.10, links), terwijl de uitvoer van aardgas in 2014 een daling vertoont door vooral het afgesproken productieplafond. De uitvoer van diensten groeit in beide jaren, in lijn met het voortgaande herstel in het eurogebied.

Figuur 2.10 Groei goederenuitvoer (links) en overschot lopende rekening vanuit handelsoverschotten (rechts)

(a) 'Inkomens' betreft hier primaire inkomens en inkomensoverdrachten.

De groei van de uitvoer van goederen is in 2014 beduidend hoger dan de groei van de wereldhandel, wat leidt tot een handelsprestatie van $2\frac{3}{4}\%$ (zie tabel 2.4). Deze handelsprestatie volgt volledig uit realisaties van de eerste twee kwartalen. Vooral de uitvoer van landbouw- en visserijproducten en industriële producten zoals machines en metalen groeiden sterk. Deze afwijkende ontwikkeling van de wereldhandel en de Nederlandse uitvoer is overigens niet uitzonderlijk. Ook in bijvoorbeeld het tweede kwartaal van 2010 en de eerste helft van 2012 liep de uitvoer behoorlijk uit de pas met de wereldhandel. In de tweede helft van 2014 en in 2015 is de groei van de uitvoer van goederen meer in lijn met de groei van de relevante wereldhandel. Een terugslag van de eerste kwartalen wordt niet verwacht. Bovendien zijn in beide jaren de uitvoerprijzen vrijwel gelijk aan de concurrentenprijzen.

Tabel 2.4 Kerngegevens Nederlandse in- en uitvoer van goederen (exclusief energie), 2013-2015

	2013	2013	2014	2015
	mld euro	mutaties per jaar in %		
Invoer (volume, exclusief energie)	264	0,3	$4\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$
Invoer (prijs, exclusief energie)		0,0	$-1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{4}$
Uitvoer (volume, exclusief energie)	351	1,0	$5\frac{1}{4}$	4
w.v. Binnenslands geproduceerde uitvoer	170	0,5	$5\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{4}$
Wederuitvoer	181	1,5	$4\frac{3}{4}$	4
Relevant wereldhandelsvolume		1,7	$2\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$
Handelsprestatie (a)		-0,7	$2\frac{3}{4}$	$-1\frac{1}{2}$
Marktprestatie (b)		-1,2	3	$-1\frac{1}{2}$
Binnenslands geproduceerde uitvoer (prijs)		-0,2	$-3\frac{1}{4}$	$3\frac{1}{4}$
Concurrentenprijs		-2,1	-1	1
Prijsconcurrentiepositie (c)		-1,8	$-1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{4}$
		% bbp		
Saldo lopende rekening		8,5	$8\frac{1}{2}$	$8\frac{3}{4}$

(a) Totale goederenuitvoer minus relevant wereldhandelsvolume.
(b) Binnenslands geproduceerde goederenuitvoer minus wereldhandelsvolume.
(c) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen.

Het overschot op de lopende rekening neemt in 2014 en 2015 nauwelijks toe. De meest opvallende wijziging in de compositie van het overschot op de lopende rekening wordt veroorzaakt door het handelstekort van energie. Mede door het instellen van een productieplafond voor gas neemt de uitvoer van gas af en is per saldo de invoer van energie groter dan de uitvoer (figuur 2.10, rechts). Het gevolg is dat het handelstekort van energie in 2014 en 2015 groter is dan in 2013, wat grotendeels gecompenseerd wordt door een groter handelsoverschot van overige goederen.

2.2.5 Arbeidsmarkt: piek werkloosheid is bereikt, vooral door krimpend arbeidsaanbod

De werkloosheidspiek lijkt eerder te zijn bereikt dan verwacht. Dit komt vooral doordat het arbeidsaanbod in de eerste helft van 2014 sterker daalde dan voorzien. Voor de tweede helft van 2014 en voor 2015 wordt een vrijwel vlak werkloosheidsverloop verwacht. De werkloosheid komt uit op respectievelijk 7% en 6¾%. Het vlakke verloop komt doordat de bescheiden toename van het aantal werkzame personen nauwelijks groter is dan de toename van het arbeidsaanbod. De groei van de productie is sterk genoeg om in 2015 de krimp van de werkgelegenheid te stoppen, maar onvoldoende om de werkgelegenheid te herstellen.

Tabel 2.5 Kerngegevens arbeidsmarkt, 2013-2015 (a)

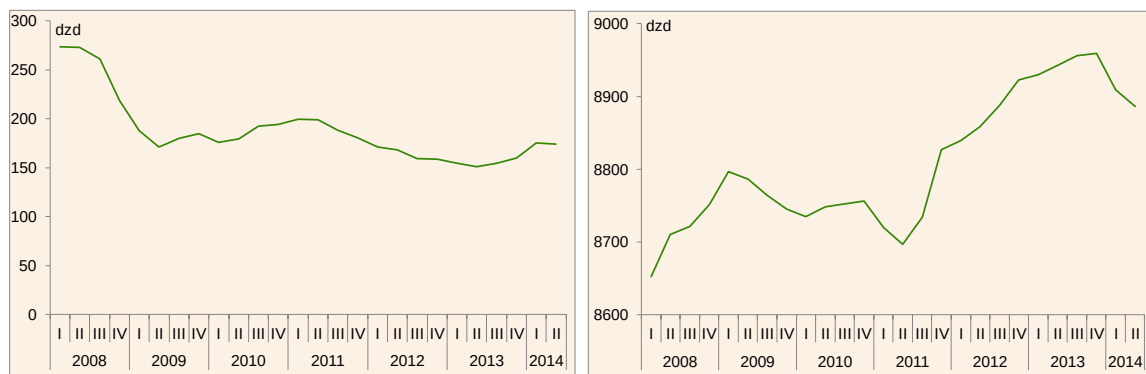
	2013	2013	2014	2015
	niveau in dzd	mutaties per jaar in dzd personen		
Arbidsaanbod (b)	9299	19	-45	15
w.v. Trendmatig		42	50	55
Beleid		1	10	10
Conjunctureel		-25	-110	-60
		mutaties per jaar in %		
Werkgelegenheid (arbeidsjaren)	6962	-1,4	-1	¼
w.v. Marktsector	4986	-1,5	-½	¼
Zorgsector	1030	-0,9	-1¼	0
Overheid	874	-1,5	-2¾	-¾
Beroepsbevolking	8946	0,8	-½	¼
Werkzame beroepsbevolking	8346	-0,7	-¾	½
		niveaus		
Werkloosheid (x 1000)		600	620	605
Werkloosheid (%)		6,7	7	6¾
(a) In de prognosejaren afgerond op hele kwarten of hele vijfduizenden. De cijfers over de beroepsbevolking en de werkloosheid zijn volgens de internationale definitie.				
(b) Het arbeidsaanbod is gedefinieerd als de som van werkzame personen (Nationale rekeningen) en de werkloze beroepsbevolking.				

De langdurige werkloosheid stijgt nog wel, wat niet ongebruikelijk is. Ongeveer 40% van de werklozen zit op dit moment een jaar of langer zonder werk en vooral deze groep heeft moeite om werk te vinden (zie tekstkader 'Langdurige werkloosheid loopt nog op').

In de eerste helft van 2014 kromp de werkgelegenheid, maar minder sterk dan in 2013. Bij de overheid en de zorg verdwenen banen, terwijl in de marktsector de bodem lijkt te zijn

bereikt. Vooruitkijkend naar de tweede helft van 2014 zorgt de economische groei voor een toename van de arbeidsvraag in de marktsector. Deze toename is echter bescheiden, omdat bedrijven de productiestijging vooral opvangen door hun personeel efficiënter in te zetten, teneinde de arbeidsproductiviteit en de winstgevendheid te herstellen. Toch neemt in 2014 de totale werkgelegenheid met 1% af. Dit komt door overloopeffecten uit 2013 en een verder baanverlies bij de overheid en in de zorg vanwege bezuinigingen. Ook in 2015 verdwijnen nog banen in deze sectoren, maar door een voorzichtige groei in de marktsector blijft de totale werkgelegenheid in dat jaar vrijwel constant. Doordat werkende personen structureel gemiddeld minder uren gaan werken, stijgt volgend jaar de werkgelegenheid gemeten in personen al wel. Het omslagpunt in de werkgelegenheid in de marktsector wordt gestaafd door verscheidene indicatoren. Het aantal ontstane vacatures neemt mondsjesmaat toe (figuur 2.11, links) en bedrijven zijn positiever gestemd over het uitbreiden van het personeelsbestand, terwijl het aantal gewerkte uren in de uitzendsector al geruime tijd toeneemt.

Figuur 2.11 Ontstane vacatures (links) (a) en afname beroepsbevolking (rechts) (b)

(a) Bron: CBS, eigen seizoenscorrectie.

(b) Bron: CBS.

Na meer dan twee jaar gestaag te zijn toegenomen, kromp de beroepsbevolking in de eerste helft van 2014 (figuur 2.11, rechts). Voor die tijd was er juist sprake van extra toetreding van mensen die voorheen niet participeerden op de arbeidsmarkt.²⁵ Het feit dat de beroepsbevolking in een recessie minder dan trendmatig groeit, is niet verrassend.²⁶ Opvallend is wel dat deze terugtrekking juist nu plaatsvindt, in een jaar dat de economie begint te herstellen. Personen tussen de 45 en 60 jaar maken een belangrijk deel uit van de terugtrekking. Hun participatieontwikkeling bleef achter bij de trendgroei uit voorgaande jaren.²⁷ Een verklaring hiervoor is dat de lage baanvindkansen door de hoge werkloosheid ervoor zorgen dat minder mensen zich op de arbeidsmarkt aanbieden. Ook onder jongeren nam de beroepsbevolking af. Voor een deel lijken veel jongeren in de schoolbanken te blijven of ze op te zoeken: het aantal jongeren dat niet meedoet op de arbeidsmarkt vanwege het volgen van een opleiding, is in de eerste helft van 2014 beduidend toegenomen.

²⁵ Zie Loon, E. van e.a., 2014, Oploop van de werkloosheid ontleed, TPE Digitaal 8(1) ([link](#)), voor een uitgebreidere beschrijving van deze toetreders.

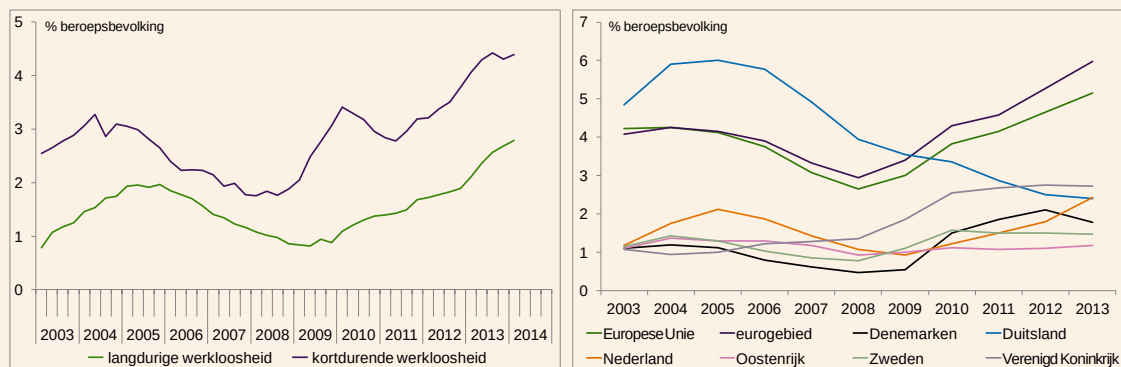
²⁶ Zie hoofdstuk 5 in Gelauff G., D. Lanser, A. van der Horst en A. Elbourne, 2014, *Roads to Recovery*, ([link](#)).

²⁷ Ook onder 40-44 jarigen is de afname van de beroepsbevolking groot, maar deze hangt voor een belangrijk deel samen met de afname van de bevolking in deze leeftijdscategorie door cohorteffecten.

Langdurige werkloosheid loopt nog op

De langdurige werkloosheid is sinds 2009 ongeveer verdrievoudigd (linkerfiguur). Op dit moment is 2,8% van de beroepsbevolking meer dan een jaar tevergeefs op zoek naar werk. Dit is 40% van de totale werkloosheid. In recessies is vrijwel altijd sprake van een toename van de langdurige werkloosheid, omdat een hogere werkloosheid in de regel gepaard gaat met een groter aandeel langdurig werklozen (a). Volgens Eurostatcijfers scoort Nederland in vergelijking met andere Noord-Europese landen slechter dan gemiddeld. Het aandeel langdurig werklozen *in de beroepsbevolking* behoort binnen Noord-Europa tot een van de hoogste en is stijgende, terwijl het in andere Noord-Europese landen stabiliseert of afneemt (rechterfiguur). De slechtere prestatie komt waarschijnlijk vooral doordat in Nederland de klap op de arbeidsmarkt later plaatsvond (b). De schade voor de arbeidsmarkt op de middellange termijn lijkt beperkt. Na het aantrekken van de economie blijft de langdurige werkloosheid vaak nog enige tijd hoog, terwijl de kortdurende werkloosheid al afneemt. In de herstelfase na de vorige recessie (begin deze eeuw) lag het omslagpunt bij de langdurige werkloosheid ruim een jaar later dan bij de kortdurende.

Lang- en kortdurende werkloosheid (links) en de langdurige werkloosheid in internationaal perspectief (rechts)

Bron: Eurostat, eigen seizoenscorrectie in linkerfiguur.

Langdurig werklozen vinden minder snel werk door hun persoonskenmerken (c). Ze zijn relatief oud en laag opgeleid, wat de kans op het vinden van werk verkleint. Daarnaast pakt een lange werkloosheidsduur op zichzelf negatief uit voor iemands baanvindkansen. Langdurig werklozen verliezen namelijk vaardigheden doordat ze lang aan de kant staan. Denk bijvoorbeeld aan de werkloze informaticus die de laatste ontwikkelingen in zijn vakgebied mist. Ook kunnen langdurig werklozen motivatie verliezen door de vele afwijzingen en daardoor minder tijd steken in het zoeken naar werk. Werkgevers kunnen langdurige werkloosheid als een (negatief) signaal voor de kwaliteit van de werknemer opvatten. In tijden van recessie rekenen ze werklozen hun langdurige werkloosheid echter minder zwaar aan (d).

De gevolgen van de hoge langdurige werkloosheid voor de arbeidsmarkt lijken op de middellange termijn beperkt (e). Langdurige werkloosheid is schadelijk voor het arbeidsaanbod wanneer de langdurig werklozen zich, ontmoedigd door hun lange zoektocht naar werk, permanent terugtrekken van de arbeidsmarkt. In het huidige activerende sociaalezekerheidsstelsel is de kans op permanente terugtrekking echter kleiner dan bij eerdere recessies. Bovendien zijn de langdurig werklozen relatief oud waardoor zij op de middellange termijn uit de arbeidsmarkt groeien. Daardoor is er geen structurele schade voor het arbeidsaanbod. Langdurige werkloosheid kan ook slecht uitpakken voor de arbeidsproductiviteit. Verlies van kennis of vaardigheden schaadt het menselijk kapitaal. Het risico hierop is extra groot als langdurig werklozen niet meer in hun oude beroep of sector kunnen terugkeren. Denk bijvoorbeeld aan de ontslagen groepleidster van een kinderdagverblijf die met haar specifieke beroepskennis lastig een baan in een andere sector vindt. Tot dusver is onbekend in welke mate structurele verschuivingen tussen beroepen en sectoren een rol spelen bij het werkgelegenheidsverlies dat we in deze recessie hebben gezien.

(a) Coles, M. en A. Masters, 2004, Duration-dependent unemployment insurance payments and equilibrium unemployment, *Economica*, 71 (281).

(b) Mogelijk speelt hier ook mee dat Nederland een langere uitkeringsduur kent dan sommige andere Noord-Europese landen.

(c) Zie Groot, I., 2009, Hoe helpen we langdurig werklozen aan een baan?, *TPedigitaal* 3(2): 67-84.

(d) Kroft, K., F. Lange, M. Notowidigdo, 2013, Duration dependence and labor market conditions: evidence from a field experiment, NBER Working Paper 18387.

(e) Zie voor verdieping Berge, W. van den, H. Erken, M. de Graaf-Zijl en E. van Loon, 2014, The Dutch labour market during the Great Recession, CPB Achtergronddocument ([link](#)).

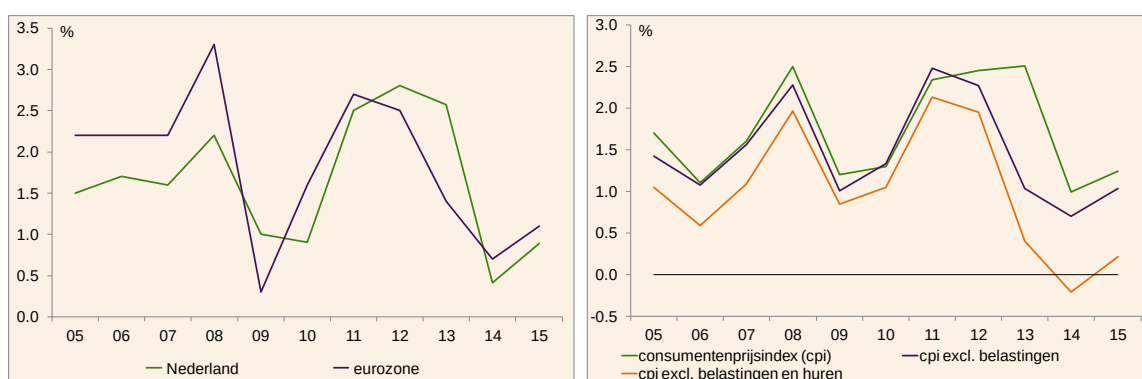
Het is ook mogelijk dat schoolgaande jongeren, die ongeveer de helft uitmaken van de jeugdwerkloosheid²⁸, het zoeken naar een bijbaan hebben opgegeven.

Ontmoedigingseffecten blijven ook een rol spelen in de rest van 2014 en in 2015, maar de omvang ervan neemt naar verwachting af. Door de trendmatige stijging van de arbeidsparticipatie en beleidseffecten, zoals de verhoging van de AOW-leeftijd en de participatiewet, neemt het structurele arbeidsaanbod in beide jaren toe. Doordat deze effecten in 2015 groter zijn dan de ontmoedigingseffecten, neemt ook het totale arbeidsaanbod in dat jaar weer enigszins toe.

2.2.6 Lage inflatie en matige economische groei drukken loonontwikkeling

Net als in veel andere Europese landen is de inflatie in Nederland dit en volgend jaar laag. De lage bezettingsgraad en hoge werkloosheid drukken de inflatie in de eurozone. De Nederlandse internationaal geharmoniseerde inflatie (hicp) van ½% en 1% blijft nu wat achter bij het gemiddelde van de eurozone (figuur 2.12, links). Dit is in lijn met de Nederlandse economische groei, die sinds 2012 lager is dan die van het eurogebied.

Figuur 2.12 Inflatie Nederland (hicp) lager dan in eurozone (a) (links) ondanks belastingen en huren (rechts)

(a) Bron: ECB, Macro Economische projecties, juni 2014 ([link](#)).

Door een sterke stijging van de huren komt de reguliere inflatie, gemeten als de mutatie van de consumentenprijsindex, in 2014 uit op 1%. Huren en belastingen stuwden in de periode 2013-2015 de inflatie op. Zonder deze invloeden is de inflatie sinds 2013 kleiner dan 0,5% (figuur 2.12, rechts). Vorig jaar zorgde met name de btw-verhoging voor een inflatie van 2,5%. Dit en volgend jaar dragen vooral de vaste lasten bij aan de inflatie. Sinds 2011 stijgen de huren harder dan de inflatie. Deze trend is versterkt door de invoering van een verhuurdersheffing in 2013 aan de woningcorporaties die dit en volgend jaar verder zal oplopen. Woningcorporaties zullen door deze heffing de ruimte die ze hebben om de huren extra te verhogen, meer gaan benutten. Naar verwachting stijgen daarom ook in 2014 en 2015 de huren aanzienlijk meer dan de inflatie.

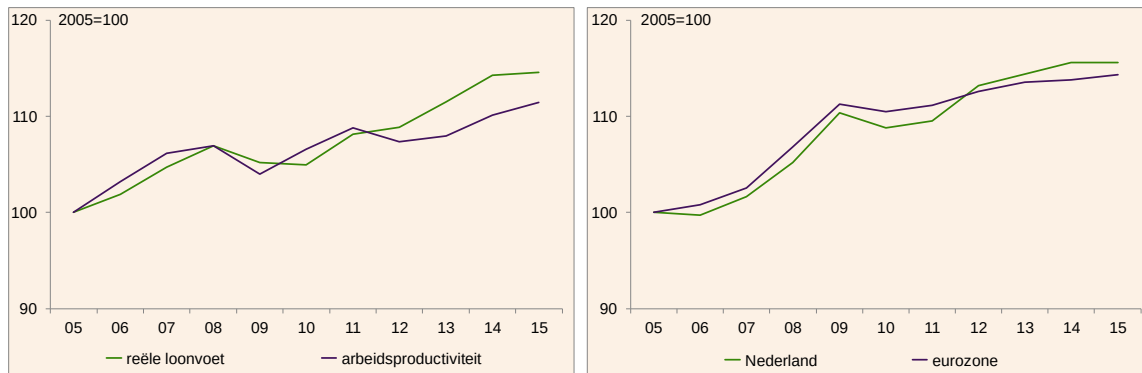
²⁸ Bierings, H. en R. de Vries, 2014, Jeugdwerkloosheid als optelsom van twee groepen, *ESB*, 99(4687) ([link](#)).

Door de lage inflatie, de hoge werkloosheid en de gematigde productiviteitsontwikkeling is de contractloonontwikkeling in de marktsector in 2014 en 2015 met respectievelijk 1¼% en 1½% beperkt. De incidentele loonontwikkeling in de marktsector ligt dit en volgend jaar wat lager dan in 2013. De samenstelling van de werkzame beroepsbevolking beïnvloedt macro-economisch gezien de incidentele lonen. De lage economische groei heeft de werkgelegenheid van lager opgeleiden meer aangetast dan die van hoger opgeleiden, waardoor het aandeel hoger opgeleiden in de werkende beroepsbevolking de afgelopen twee jaar is gestegen. Omdat hoger opgeleiden gemiddeld een hoger loon hebben dan lager opgeleiden, heeft dit een opwaartse invloed op de groei van de incidentele lonen. De verwachting is dat dit samenstellingseffect dit en volgend jaar minder groot is dan in 2013 doordat de situatie op de arbeidsmarkt niet verder verslechtert.

De incidentele lonen worden ook beïnvloed door de ontwikkeling van de sociale lasten. De sociale lasten zijn dit jaar hoger door een eenmalig effect door de afschaffing van stamrecht bv's voor ontslagvergoedingen en hogere werkgeverslasten voor de arbeidsongeschiktheid. Dit heeft een drukkende invloed op de incidentele lonen. Volgend jaar dalen de sociale lasten van werkgevers, vooral door de beperking van de fiscale aftrekbaarheid van pensioenopbouw boven een inkomen van 100.000 euro. De lagere sociale lasten vergroten bij een gegeven productiviteitsontwikkeling de loonruimte waardoor de incidentele lonen in de marktsector iets meer toenemen dan dit jaar.

De reële loonvoet in de marktsector (contractlonen, incidentele lonen en sociale lasten), neemt dit en volgend jaar gemiddeld minder toe dan de arbeidsproductiviteit, waardoor de arbeidsinkomensquote (aiq) licht daalt. Deze daling volgt op een sterke toename in de jaren 2011-2013, die veroorzaakt is door een geringe groei van de arbeidsproductiviteit (figuur 2.13, links). De arbeidsinkomensquote ligt mede door de toename van de afgelopen jaren in 2014 en 2015 boven het gemiddelde van de periode 2001-2013. De kredietcrisis in 2008 had in eerste instantie een beperkte invloed, mede omdat de economische terugval voor een deel werd opgevangen door een toename van de overheidsbestedingen en aanvankelijk niet gepaard ging met een sterke stijging van de werkloosheid. De afgelopen jaren groeiden de binnenlandse bestedingen in Nederland amper. De lage groei drukt de inflatie, wat een daling van de reële lonen bemoeilijkt. Ook op basis van de aangepaste cijfers van de Nationale rekeningen (zie tekstkader over de revisie in 2.2.1) blijft de conclusie echter dat sinds 2001 de reële loonontwikkeling structureel zeker niet achterblijft bij de productiviteitsontwikkeling.

Figuur 2.13 Reële loonvoet groeit harder dan arbeidsproductiviteit (links), waardoor arbeidskosten meer stijgen dan bij Europese concurrenten (a) (rechts)

(a) Bron: OECD Economic Outlook 95 ([link](#)).

De ontwikkeling van de lonen ten opzichte van de productie kan ook in een internationaal perspectief worden geplaatst door te kijken naar de loonvoet per eenheid product van verschillende landen. Deze indicator wordt berekend als de loonontwikkeling van de totale economie gedeeld door de volumeontwikkeling van de productie. Sinds 2012 ligt het Nederlandse cijfer iets boven het gemiddelde van het eurogebied (figuur 2.13, rechts), maar over het algemeen loopt deze indicator voor Nederland sinds 2005 redelijk in de pas met die van de eurozone. Ook in Europees perspectief gezien zijn de lonen in Nederland niet bijzonder gematigd.

3 Begroting en koopkracht

Het overheidstekort loopt, doordat tijdelijke factoren wegvallen, op van 2,3% bbp in 2013 tot 2,6% in 2014, om vervolgens af te nemen tot 2,2% bbp. De daling in de ramingsperiode komt bij een gematigde economische groei tot stand door per saldo aanhoudende tekortreducerende maatregelen. Bezuinigingen betreffen in 2015 vooral zorg en openbaar bestuur; voor gezinnen is per saldo sprake van lastenverzwaring en voor bedrijven van lastenverlichting. Hoewel het overheidstekort afneemt, loopt de overheidsschuld enigszins verder op, tot 70,2% bbp in 2015. In 2014 verbetert de mediane statische koopkracht met 1½%. Dit is het eerste jaar met koopkrachtstijging na vier jaren van daling. In 2015 verbetert de koopkracht opnieuw, met ½%.

3.1 Overheidstekort en overheidsschuld

Het overheidstekort loopt op van 2,3% bbp vorig jaar tot naar verwachting 2,6% bbp dit jaar, om vervolgens te dalen tot 2,2% bbp in 2015, net boven het tekort in het tijdpad van het Regeerakkoord, maar onder het gemiddelde tekort van 2,3% bbp in het eurogebied.²⁹ Omdat het tekort vorig jaar onder de 3% bbp is uitgekomen en naar verwachting hieronder zal blijven, heeft de Europese Raad de buitensporigtekortprocedure voor Nederland beëindigd. De begrotingsregels van de preventieve arm van het Groei- en Stabiliteitspact zijn hierdoor nu relevant (zie 3.2).

De collectieve uitgaven nemen uitgedrukt in procenten van het bbp in 2014 licht verder af. In 2015 is sprake van een grotere afname van de uitgavenquote, van 0,9% bbp tot 46,3% bbp. Ondanks de daling van de quote in drie achtereenvolgende jaren zijn de uitgaven in 2015 nog altijd ruim 2% bbp meer dan vóór de crisis in 2008. De collectieve lastenquote neemt in 2014 verder toe, tot 38,1% bbp, waarna deze in 2015 afneemt tot 37,7% bbp, ruim 1% bbp hoger dan voor de crisis. De niet-belastingmiddelen vertonen in 2014 een aanzienlijke daling door lagere gasbaten en het wegvallen van incidentele meevallers, met name de opbrengst van de telecomveiling. De overheidsschuld loopt in de projectieperiode verder op; wel daalt het overheidstekort en heeft het verplicht schatkistbankieren door lagere overheden een dempend effect op de overheidsschuld.³⁰

Tabel 3.1 Kerngegevens collectieve financiën, 2010-2015

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
	% bbp					
Bruto collectieve uitgaven	48,2	47,1	47,6	47,5	47,2	46,3
Collectieve lasten	36,1	35,9	36,3	37,2	38,1	37,7
Niet-belastingmiddelen	7,0	7,0	7,3	8,0	6,5	6,3
EMU-saldo	-5,0	-4,3	-4,0	-2,3	-2,6	-2,2
w.v. EMU-saldo lokale overheid	-1,1	-0,7	-0,5	-0,3	-0,3	-0,3
EMU-saldo structureel (EC-methode)	-4,0	-4,0	-2,5	-0,6	-0,7	-0,7
EMU-schuld	59,0	61,3	66,5	68,6	69,7	70,2

De onzekerheid rond deze ramingen is groter dan gewoonlijk. Dit geldt met name voor de opbrengst van de tijdelijke verlaging van het tarief in box 2 van de inkomstenbelasting (1¼ mld euro), de opbrengst van de stamrechtmaatregel (1¼ mld euro), de opbrengst in 2015 van de versoering van het Witteveen kader, de ontwikkeling van de curatieve zorguitgaven en de effecten van de Hervorming Langdurige Zorg (HLZ).³¹

²⁹ European Commission, 2013, European Economic Forecast, Spring 2014 ([link](#)).

³⁰ De schuld wordt ook gedrukt door de afwikkeling van de vordering op Landsbanki (Icesave).

³¹ Zie verder het kader 'Budgettaire onzekerheden relatief groot' in CPB, 2014, *Centraal Economisch Plan 2014* ([link](#)).

Figuur 3.1 Kerngegevens collectieve financiën 2001-2015

De tekortvermindering van 0,1% bbp tussen 2013 en 2015 komt bij een gematigde economische groei tot stand door de genomen tekortreducerende maatregelen. De vermindering komt meer door de daling van de uitgavenquote dan door de stijging van de lastenquote. De onderliggende tekortvermindering is groter doordat het tekort in 2013 tijdelijk per saldo door bijzondere factoren werd verminderd. Het gaat hier vooral om de opbrengst van de telecomveiling (3,8 mld euro, 0,6% bbp), deels tenietgedaan door de tegenvaller door de nationalisatie van SNS REAAL (1,1 mld euro, 0,2% bbp). Bovendien is in 2014 sprake van een daling van de aardgasbaten van 0,7% bbp, vooral doordat de productie, door de instelling van een lager productieplafond, duidelijk lager is dan de recordproductie in 2013. De belastinginkomsten worden vooral in 2014 opgestuwd door lastenverzwaringen. Bezuinigingen drukken de collectieve uitgaven.

Het geraamde tekort van 2,6% bbp in 2014 is neerwaarts herzien ten opzichte van het *Centraal Economisch Plan 2014*. Toen werd het tekort op 2,9% bbp geraamd. De helft van de bijstelling hangt samen met de revisie van de Nationale rekeningen (zie kader 'De overheidsbegroting en de revisie van de Nationale rekeningen'). De andere helft heeft diverse oorzaken waaronder een neerwaartse herziening van de uitgaven voor sociale zekerheid.

De tekortraming voor 2015 is 0,1% bbp opwaarts herzien, door het niet langer meenemen van het rentevoordeel van swapcontracten (zie kader 'De overheidsbegroting en de revisie van de Nationale rekeningen').³²

De overheidsbegroting en de revisie van de Nationale rekeningen

Het noemereffect is het belangrijkste effect van de revisie van de Nationale rekeningen voor de presentatie van de overheidsbegroting in deze *Macro Economische Verkenning*. De kerngegevens zijn uitgedrukt als percentage van het bbp en dit is aangepast. Het bbp-niveau in 2013 is 6,4% opwaarts herzien ten opzichte van de CPB-juniraming door de revisie en het beschikbaar komen van het voorlopige jaarcijfer van het CBS voor 2013. De opwaartse bbp-revisie leidt tot een neerwaartse herziening van de collectieve uitgavenquote van 3,1% bbp in 2013, een neerwaartse herziening van de collectieve lastenquote van 2,4% bbp en een neerwaartse herziening van 4,4% bbp voor de schuldquote. De effecten in 2014 en 2015 zijn van vergelijkbare grootte. Het effect op het EMU-saldo is beperkter: de opwaartse revisie van het bbp leidt tot een herziening van het EMU-saldo in 2013 van 2,5% bbp tot 2,4% bbp; andere revisies leiden tot een verdere aanpassing tot 2,3% bbp.

De overige effecten van de revisie zijn beperkt. De nominale collectieve lasten zijn neerwaarts herzien doordat wanbetalers van de nominale zorgpremie niet langer bruto maar netto worden geboekt. Vóór de revisie waren de zorgpremies, en daarmee de collectieve lasten, inclusief de alsnog door de belastingdienst bij wanbetalers geïnde premie. De door verzekeraars misgelopen premie werd aan de uitgavenkant geboekt. Het netto boeken van wanbetalers leidt tot een neerwaartse herziening van de collectieve lasten met 0,4 mld euro in 2013, met een zelfde effect bij de collectieve uitgaven.

Het EMU-saldo is niet langer inclusief het rentenadeel/voordeel van swapcontracten. Daarmee is het EMU-saldo nu gelijk aan het vorderingensaldo van de overheid. Het effect van de definitiewijziging varieert per jaar. In 2015 bedraagt het nadelige effect op het EMU-saldo 1,2 mld euro (0,2% bbp).

Bezien vanuit de middelen en bestedingen betekent de revisie een opwaartse herziening van de overheidsinvesteringen, doordat uitgaven aan militaire wapensystemen en aan research and development (R&D) niet langer worden geboekt als intermediair verbruik, maar als investeringen. De herzieningen leiden tot een opwaartse bijstelling van de overheidsinvesteringen met 2,7 mld euro in 2013. De quote van overheidsinvesteringen is hierdoor 0,4% bbp opwaarts herzien tot 3,6% bbp.

Wat de arbeidsmarkt betreft betekent de revisie vooral een opwaartse herziening van het aantal banen van zelfstandigen. Het aandeel van de overheid in de totale werkgelegenheid in 2013 daalt met name hierdoor met 1,1%-punt tot 14,5%, terwijl het aandeel van de zorg met 0,3%-punt toeneemt tot 14,8%. Na revisie is het aandeel van de zorg groter dan dat van de overheid.

3.2 De raming en de begrotingsregels

Doordat de Raad van de Europese Unie de buitensporigtekortprocedure voor Nederland heeft beëindigd, zijn voor Nederland nu de begrotingsregels van de preventieve arm van het Groei- en Stabiliteitspact van belang. Voor de **Europese begrotingsregels** zijn de volgende vier geraamde variabelen relevant: het feitelijke EMU-saldo, het structurele EMU-saldo, de overheidsschuld en de overheidsuitgaven.

³² In de voorlopige raming van augustus werd het tekort geraamd op 2,7% bbp in 2014 en 2,1% bbp in 2015 ([link](#)). De neerwaartse herziening ten opzichte van deze raming van het tekort met 0,1% bbp in 2014 komt vooral door technische ramingsbijstellingen bij de uitgaven van sociale zekerheid, een kasschuif bij de sectorplannen en de andere invulling van de ESA2010-reservering. De opwaartse bijstelling van het tekort met 0,1% bbp in 2015 komt vooral door ramingsbijstellingen bij de uitgaven voor langdurige zorg, de aanpassing van de crisisgerelateerde winst van DNB en de andere invulling van de ESA2010-reservering.

De norm is dat Nederland het feitelijke overheidstekort beneden de 3% bbp houdt. Nederland zou weer met een buitensporigtekortprocedure te maken krijgen als blijkt dat het feitelijke overheidstekort in het afgelopen jaar meer dan 3% bbp bedraagt, of als het geraamde tekort meer dan 3% bbp is.³³ De procedure wordt niet gestart als het tekort door buitengewone omstandigheden tijdelijk boven de 3% bbp ligt. Tabel 3.2 geeft het feitelijke EMU-saldo in de ramingsjaren. In beide jaren is het tekort minder dan 3% bbp.

Tabel 3.2 Gegevens voor Europese begrotingsregels

	2013	2014	2015
EMU-saldo (% bbp)	-2,3	-2,6	-2,2
EMU-saldo conjunctureel (EC-methode, % bbp) (a)	-2,1	-1,9	-1,5
EMU-saldo eenmalige en andere tijdelijke maatregelen (% bbp)	0,4	0,0	0,0
EMU-saldo structureel (EC-methode, % bbp)	-0,6	-0,7	-0,7
Mutatie in EMU-saldo structureel (EC-methode, % bbp)	1,9	-0,1	0,0
EMU-schuld	68,6	69,7	70,2
Schuld criterium tijdens transitieperiode (b)			
Geraamde mutatie in structureel saldo		-0,1	0,0
Minimale mutatie in structureel saldo op basis van criterium		-0,3	-0,3
Vershil (c)		0,2	0,3
Uitgavencriterium: (d)			
Gecorrigeerde collectieve uitgaven (volume, %)		-1,5	0,0
Referentiemutatie gecorrigeerde collectieve uitgaven (e)		0,7	0,5
Vershil (f,g)		-2,2	-0,4
Vershil (%bbp, g)		-0,9	-0,2

(a) Op basis van de huidige, gehanteerde OESO/Europese Commissie schatting van een begrotingselasticiteit van 0,57.

(b) Het schuld criterium tijdens de transitieperiode tot en met 2016 leidt tot een criterium voor de minimale mutatie in het structurele saldo. Deze mutatie dient zodanig te zijn, dat in 2016 de overheidsschuld afneemt met een twintigste van het verschil tussen de overheidsschuld en de 60% schuldnorm.

(c) Op basis van het schuld criterium tijdens de transitieperiode mag dit verschil niet kleiner zijn dan -0,25% bbp per jaar en cumulatief niet kleiner dan -0,75% bbp over de gehele transitieperiode (2014-2016).

(d) De ontwikkeling van de overheidsuitgaven dient zodanig te zijn dat het structurele EMU-saldo in voldoende mate convergeert naar de MTO (middellangetermijndoelstelling). De overheidsuitgaven zijn exclusief werkloosheidsuitkeringen en rentebetalingen en worden gecorrigeerd voor beleidsmatige mutaties in de collectieve lasten.

(e) Voor eurolanden waarvoor het structurele EMU-saldo minimaal gelijk is aan de MTO, is de referentiemutatie voor de gecorrigeerde overheidsuitgaven gelijk aan het langjarige gemiddelde van de potentiële economische groei. Voor landen waarvoor het structurele saldo in het voorgaande jaar ten minste 0,5% bbp negatiever is dan de MTO, is de referentiemutatie gelijk aan het langjarige gemiddelde van de potentiële groei verminderd met de convergentiemarge consistent met een verbetering van het structurele saldo van 0,5% bbp. Voor eurolanden in een tussenpositie wordt de referentiemutatie verminderd met een proportioneel deel van de convergentiemarge.

(f) Het uitgavencriterium vereist een verschil van nul of negatief.

(g) Op basis van niet-afgeronde cijfers.

Voor Nederland dient het structurele EMU-saldo minimaal gelijk te zijn aan zijn middellangetermijndoelstelling van het EMU-saldo (MTO): -0,5% bbp.³⁴ Het geraamde structurele saldo is -0,7% bbp in 2014 en in 2015 (zie tabel 3.2). Indien de MTO nog niet is bereikt, dient het structurele saldo met ten minste 0,5% bbp per jaar te verbeteren. De

³³ Voor details, zie paragraaf 2.2.1.1 'Establishing non-compliance with the deficit criterion' in European Commission, 2013, Vade mecum on the Stability and Growth Pact, European Economy, Occasional Paper 151 ([link](#)).

³⁴ De Europese Commissie hanteert bij het bepalen of een lidstaat de MTO heeft behaald, een zekere marge. Zie ministerie van Financiën, 2014, Beantwoording vragen Eerste Kamer over de landenspecifieke aanbevelingen en de kabinetsreactie daarop ([link](#)).

Commissie kan de significanteafwijkingsprocedure starten bij een gerealiseerde afwijking van het structurele EMU-saldo van 0,5% bbp per jaar of 0,25% bbp in twee opeenvolgende jaren. In de ramingsperiode verslechtert het structurele EMU-saldo met 0,1% in 2014 en is het ongewijzigd in 2015.

De overheidsschuld dient minder dan 60% bbp te zijn of dient in ieder geval met een twintigste van het verschil met de 60%-norm per jaar af te nemen. Wat de laatste voorwaarde betreft geldt een overgangperiode voor landen zoals Nederland die in 2011 een buitensporigtekortprocedure hadden. In de drie jaar nadat het overheidstekort weer beneden de 3% bbp is gekomen, dient er een zodanige ontwikkeling te zijn, dat aan het einde van deze overgangperiode de schuld met ten minste een twintigste van het verschil met de 60%-norm per jaar afneemt.³⁵ Op basis van de huidige raming is daarvoor nodig dat het structurele EMU-saldo met niet meer dan 0,3% bbp per jaar verslechtert;³⁶ het structurele EMU-saldo verslechtert in 2014 met 0,1% bbp en is ongewijzigd in 2015 (zie tabel 3.2).

Voorts geldt een norm voor de overheidsuitgaven. Als de middellangetermijndoelstelling van het EMU-saldo (MTO) nog niet is bereikt, dient de ontwikkeling van de overheidsbestedingen zodanig te zijn dat het structurele EMU-saldo in voldoende mate convergeert naar de MTO.³⁷ Daarvoor wordt de gecorrigeerde uitgavenontwikkeling vergeleken met de uitgavenmaatstaf die zo'n convergentie volgens berekeningen van de Europese Commissie bewerkstelligt. De uitgaven worden onder andere gecorrigeerd voor de conjuncturele werkloosheid; verder vergroten beleidsmatige lastenverhogingen de ruimte voor uitgavenverhogingen. Tabel 3.2 geeft voor de ramingsjaren de afwijking van de uitgavenmaatstaf weer. De stijging van de gecorrigeerde overheidsuitgaven ligt in 2014 en in 2015 onder de uitgavenmaatstaf

De Europese begrotingsregels zijn leidend voor het Nederlandse begrotingsbeleid.³⁸ Dit begrotingsbeleid wordt geconcretiseerd door **begrotingsregels van het kabinet**. De uitgavenkaders en het inkomstenkader staan daarbij centraal.

De uitgavenkaders, die bij het aantreden van het nieuwe kabinet voor de jaren 2013-2017 zijn vastgesteld, zijn herzien na de Begrotingsafspraken 2014 in de Najaarsnota 2013.³⁹ Onderscheiden worden drie begrotingsdisciplinesectoren: Rijksbegroting in enge zin, sociale zekerheid en arbeidsmarktbeleid en zorg. Tegenvallers moeten binnen de kaders worden gecompenseerd. Volgens de huidige inzichten onderschrijden de uitgaven de herziene ijklijn

³⁵ Voor details, zie paragraaf 2.2.1.3 'Establishing non-compliance with the debt criterion in the transition period' in European Commission, 2013, Vade mecum on the Stability and Growth Pact, European Economy, Occasional Paper 151 ([link](#)).

³⁶ Op basis van de *Macro Economische Verkenning* alleen kan niet worden bepaald of de ontwikkeling van de overheidsschuld conform dit criterium is, omdat voor de berekening ramingen na 2015 nodig zijn. Voor deze ramingen na 2015 is gebruik gemaakt van de recente 10-jaarsverkenning. Zie hiervoor Gelauff, G. e.a., 2014, *Roads to recovery*, CPB Boek 11 ([link](#)).

³⁷ Voor details, zie paragraaf 1.3.2.3 'Is the Member State compliant with the requirements of the expenditure benchmark?' in European Commission, 2013, Vade mecum on the Stability and Growth Pact, European Economy, Occasional Paper 151 ([link](#)).

³⁸ Zie begrotingsregel 5 in ministerie van Financiën, 2012, Startnota ([link](#)).

³⁹ Zie Vaststellen kaders, bijlage 3 in ministerie van Financiën, 2013, Najaarsnota 2013 ([link](#)).

in zowel 2014 als 2015, met respectievelijk $3\frac{1}{4}$ mld euro en $\frac{1}{2}$ mld euro. Voor alle kaders is sprake van een overschrijding.

Tabel 3.3 Overschrijding uitgavenkader in 2014 en 2015

	2014	2015
	mld euro	
Overschrijding	$-3\frac{1}{4}$	$-\frac{1}{2}$
w.v. Rijksbegroting in enge zin	-1	0
Sociale Zekerheid en Arbeidsmarktbeleid	$-\frac{3}{4}$	$-\frac{1}{4}$
Budgettair Kader Zorg	$-1\frac{1}{2}$	$-\frac{1}{4}$

Tijdens de kabinetsperiode vinden aanpassingen van de hoogte van het uitgavenkader plaats op basis van de begrotingsregels, waaronder de aanpassing aan de hand van de ontwikkeling van de prijs van de nationale bestedingen.⁴⁰ Er ontstaat budgettaire spanning als de opwaartse druk op lonen en prijzen sterker is dan die op de prijs van de nationale bestedingen.⁴¹ Het gaat daarbij om de ontwikkeling ten opzichte van de verwachte ontwikkeling ten tijde van het vaststellen van de kaders. Bij oplopende spanning wordt het moeilijker de uitgaven onder de ijklijn te houden. In deze *Macro Economische Verkenning* is de budgettaire spanning 1 mld euro in 2014, oplopend tot 2 mld euro in 2015. Dit komt door de relatief sterke stijging van de lonen in de marktsector.

Het inkomstenkader, dat bij het aantreden van het nieuwe kabinet voor de jaren 2013-2017 is vastgesteld, is inhoudelijk herzien na de Begrotingsafspraken 2014 in de Najaarsnota 2013. De in de *Miljoenennota 2015* opgenomen verhoging van de arbeidskorting en lastenverlichting in de eerste belastingschijf zijn door het kabinet geboekt als een correctie van het inkomstenkader en het uitgavenkader.⁴² Het inkomstenkader omvat alle beleidsmaatregelen van het kabinet en moet cumulatief over een kabinetsperiode sluiten. Gedurende de kabinetsperiode moeten de genomen lastenmaatregelen gelijk zijn aan het vastgestelde inkomstenkader. De toetsing van het inkomstenkader van het CPB is ten opzichte van de stand van het inkomstenkader conform *Miljoenennota 2015*. Er is sprake van een overschrijding van het kader in 2015.⁴³

⁴⁰ De aanpassing van de ijklijn als gevolg van de mutatie van de prijs nationale bestedingen van het lopende jaar wordt echter stopgezet bij de Voorjaarsnota en is zodoende gebaseerd op de raming in het *Centraal Economisch Plan*.

⁴¹ Tot en met de *Macro Economisch Verkenning 2014* werd de budgettaire spanning als gevolg van de ontwikkeling van de lonen en prijzen in CPB-publicaties aangeduid met de ruilvoet. In begrotingsnota's (zoals de *Miljoenennota*) heeft het begrip ruilvoet echter een andere inhoud. Vandaar dat ter voorkoming van verwarring de term ruilvoet nu is vervangen door budgettaire spanning. Het verschil tussen budgettaire spanning en de ruilvoet in de begrotingsnota's is dat bij het bepalen van de budgettaire spanning alleen de niet-beleidsmatige loon- en prijsontwikkelingen worden meegenomen. Meer precies gaat het wat de loonontwikkeling betreft om die ontwikkelingen die voor de collectieve sector als werkgever exogeen zijn.

⁴² Ministerie van Financiën, 2014, *Miljoenennota 2015*.

⁴³ Deze overschrijding is niet zichtbaar in de kadertoetsing van het Ministerie van Financiën. Het verschil wordt volledig veroorzaakt door verschil van inzicht in de ontwikkeling van de zorguitgaven dat ook leidt tot een uiteenlopende ontwikkeling van de zorgpremies.

Tabel 3.4 Overschrijding inkomstenkader 2013-2015

	2014	2015	Cumulatief 2013-2015
mld euro			
Overschrijdingen	0,0	0,2	0,2
w.v. Beleidsmutaties (m.u.v. zorg)	0,0	0,0	0,0
Zorg	0,0	0,2	0,2

3.3 Collectieve uitgaven

De collectieve uitgaven nemen, uitgedrukt in procenten van het bbp, in 2014 licht verder af. In 2015 is sprake van een grotere afname van de uitgavenquote, met 0,9% bbp tot 46,3% bbp. De daling van de uitgavenquote in de ramingsperiode komt vooral door bezuinigingen op openbaar bestuur (in 2014 nullijn ambtenarensalarissen en in 2014 en 2015 vermindering van het aantal ambtenaren). Daarnaast zijn er lichte dalingen in de

Tabel 3.5 Collectieve uitgaven, 2010-2015

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
% bbp						
Openbaar bestuur	10,3	9,9	9,8	9,6	9,3	9,0
Veiligheid	1,8	1,7	1,8	1,8	1,8	1,7
Defensie	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2
Infrastructuur	1,9	1,8	1,7	1,5	1,5	1,4
Onderwijs	5,5	5,4	5,4	5,4	5,4	5,3
Zorg (a)	9,4	9,4	9,9	9,9	10,0	9,9
w.v. AWBZ/Wlz (a)	3,6	3,6	4,0	3,9	4,0	2,6
Zvw (a)	5,3	5,3	5,4	5,5	5,6	6,1
overig (o.a. Wmo) (a)	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	1,2
Sociale zekerheid	12,1	12,2	12,5	12,8	12,8	12,7
w.v. AOW/ANW	4,7	4,8	5,0	5,2	5,3	5,3
WW en bijstand (b)	2,0	2,0	2,2	2,5	2,3	2,2
arbeidsongeschiktheid (b)	1,7	1,7	1,7	1,7	2,0	1,9
overig (o.a. zorgtoeslag)	3,7	3,7	3,6	3,4	3,2	3,3
Overdrachten aan bedrijven	2,1	1,8	1,7	1,6	1,6	1,5
Internationale samenwerking	2,1	1,9	2,0	2,0	2,1	2,0
Rente	1,8	1,8	1,7	1,5	1,5	1,4
Bruto collectieve uitgaven	48,2	47,1	47,6	47,5	47,2	46,3
% totale werkgelegenheid						
Werkgelegenheid sector overheid	15,3	14,8	14,5	14,5	14,3	14,1
Werkgelegenheid bedrijfstak zorg	14,2	14,5	14,7	14,8	14,8	14,7
volumemutatie in %						
Werkgelegenheid sector overheid	1,7	-2,7	-2,3	-1,7	-2¼	-1
Werkgelegenheid bedrijfstak zorg	4,3	2,7	0,9	-0,8	-1¼	0

(a) De Hervorming Langdurige Zorg en de nieuwe Jeugdwet leiden tot forse verschuivingen tussen de zorgonderdelen in 2015.

(b) WW- en arbeidsongeschiktheidsuitgaven worden in 2014 beïnvloed door de budgetneutrale schuif als gevolg van de invoering 'Wet beperking ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid vangnetters'.

uitgavenquotes bij infrastructuur, onderwijs en overdrachten aan bedrijven en stukt de opwaartse trend in de zorguitgavenquote. Rente-uitgaven uitgedrukt in procenten van het bbp nemen ondanks de oplopende overheidsschuld af als gevolg van dalende rentes.

De **collectieve zorguitgaven** stijgen in 2014 als percentage van het bbp met 0,1%-punt naar 10,0%.⁴⁴ In 2015 dalen de collectieve zorguitgaven met 0,1%-punt tot 9,9%, gelijk aan het niveau van 2012 en 2013. De nominale groei van de zorguitgaven neemt af van 2½% in 2014 tot 1¼% in 2015.

In 2015 wordt het beeld sterk beïnvloed door de Hervorming Langdurige Zorg (HLZ) en de nieuwe Jeugdwet; de grootste hervormingen in de zorg sinds 2006. De afzonderlijke onderdelen AWBZ, Zvw en overige zorg laten in 2015 forse mutaties zien door de financieringsschuiven. Deze financieringsschuiven en de besparingen worden in de bijlage Beleidsuitgangspunten toegelicht.⁴⁵ De groei van het totaal van de zorguitgaven wordt met 2¼ mld euro afgeremd. Het zwaartepunt ligt bij diverse maatregelen om de groei van de curatieve zorguitgaven af te remmen, de besparingen op de functies begeleiding en persoonlijke verzorging als onderdeel van de HLZ en de besparing op het budget voor de huishoudelijke hulp binnen de Wmo.

De **socialezekerheidsuitgaven** als percentage van het bbp blijven dit jaar constant op 12,8% en dalen volgend jaar naar 12,7%. Sinds 2008 groeiden de socialezekerheidsuitgaven harder dan het bbp, maar daaraan komt nu een einde. Vergrijzing zorgt nog steeds voor een toename van de uitgaven aan ouderdomsvoorzieningen zoals de AOW. De werkloosheidsuitgaven laten vanaf 2014 een daling zien. Daarnaast dalen vanaf 2015 ook de arbeidsongeschiktheidsuitgaven in procenten van het bbp.

Het aantal AOW-uitkeringen neemt toe van 2,9 mln in 2013 tot 3,0 mln in 2015. In 2011 tot en met 2013 was de instroom in de AOW hoog als gevolg van de pensionering van de babyboomers. Vanaf 2013 wordt de instroom gedempt vanwege de verhoging van de AOW-leeftijd. Het aantal ANW-uitkeringen daalt, onder andere vanwege het afschaffen van de halfwezenuitkering.

Het aantal ZW-uitkeringen (onderdeel van ziekteverzuim) laat een daling zien. Het aantal arbeidsongeschiktheidsuitkeringen blijft dit jaar en komend jaar stabiel op 670.000 uitkeringsjaren. Het aantal WAO-uitkeringen neemt af, voornamelijk als gevolg van pensionering, terwijl het aantal WIA-uitkeringen stijgt vanwege de opbouw van de regeling. De toename van het aantal Wajong-uitkeringen wordt vanaf 2015 gedempt doordat de instroom wordt beperkt tot volledig en duurzaam arbeidsongeschikten. Op dit moment telt de Wajong circa 200.000 herleide uitkeringsjaren.

⁴⁴ De collectieve zorguitgaven in 2013 zijn neerwaarts bijgesteld als gevolg van de realisatiecijfers (Nationale rekeningen): noemereffect als gevolg van opwaartse bijstelling bbp, definitiewijziging wanbetalers en daarnaast de lager dan voorziene uitgaven aan vooral geneesmiddelen.

⁴⁵ Zie de tekstbox op p.63 in het *Centraal Economisch Plan 2014* ([link](#)) voor een korte toelichting op de onzekerheden omtrent de HLZ.

Tabel 3.6 Uitkeringsvolumes en percentage uitkeringsgerechtigden, 2013-2015

	2013	2014	2015
	duizenden		
Uitkeringsvolumes (a)			
AOW	2904	2975	3040
ANW	50	35	30
Ziekteverzuim	304	300	295
Arbeidsongeschiktheid totaal	667	670	670
w.v. WAO/WIA/WAZ	479	470	465
Wajong	189	200	205
Werkloosheidsuitkering	335	370	370
WWB/IO(A)W/IOAZ	362	385	395
Totaal	4623	4740	4800
Actieven (b)	6658	6600	6615
I/a-ratio (c)	69	72	73
w.v. AOW	44	45	46
overig	26	27	27
(a) In duizenden (volledige) uitkeringsjaren.			
(b) Het arbeidsvolume exclusief ziekteverzuim, in duizenden arbeidsjaren.			
(c) Percentage uitkeringsgerechtigden. Ratio van inactieven ten opzichte van actieven, in procenten.			

Het aantal werkloosheidsuitkeringen stijgt dit jaar tot 370.000 en stabiliseert volgend jaar op dit niveau. Het aantal bijstandsuitkeringen neemt toe tot 385.000 in 2014 en 395.000 in 2015. Beleidseffecten zorgen voor extra instroom in de bijstand vanaf 2015 van mensen die voorheen recht gehad zouden hebben op een Wajong-uitkering of sociale werkplek. Vanwege de invoering van de Participatiewet wordt de instroom in de Wajong beperkt tot volledig en duurzaam arbeidsongeschikten en vindt geen instroom meer plaats in de WSW.

De verhouding tussen het aantal inactieven en actieven (i/a-ratio) loopt op tot 73% in 2015. Dit is het gevolg van een toename van het aantal AOW'ers.

De daling van de **werkgelegenheid bij de sector overheid**, die in 2011 werd ingezet, houdt in 2014 en 2015 door bezuinigingen aan. Na decennia van onafgebroken groei, kromp in 2013 de werkgelegenheid in de zorg (-0,8%). Ook in 2014 laat de werkgelegenheid in de zorgsector een daling zien, van 1¼%, gevolgd door stabilisatie in 2015. Naar verwachting waren de sterke dalingen in 2013 en 2014 deels anticipatie op de Hervorming Langdurige Zorg in 2015.

3.4 Collectieve lasten

De collectieve lasten nemen tussen 2013 en 2015 toe van 37,2% bbp tot 37,7% bbp. Deze stijging wordt veroorzaakt door een beleidsmatige stijging van 1,2% bbp in 2014. Dit wordt deels gecompenseerd door een endogene afname van de belasting- en premieontvangsten. De beleidsmatige lastenontwikkeling (blo) voor 2015 is uitgewerkt in de bijlage Beleidsuitgangspunten.

De endogene ontwikkeling van de belasting- en premieontvangsten blijft in zowel 2014 als 2015 achter bij het bbp. Dit wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door achterblijvende inkomsten uit de loon- en inkomstenheffing vanwege slechts beperkt stijgende lonen en werkloosheid.

Tabel 3.7 Belasting- en premieontvangsten, 2013-2015

	2013	2014	2015	2014	2015	2014	2015
				Beleid		Endogeen	
	niveau in % bbp			mutaties in % bbp per jaar			
Loon- en inkomstenheffing	13,7	13,8	13,6	0,3	0,0	-0,2	-0,1
Premies werknemersverzekeringen	2,6	3,1	3,1	0,6	0,0	0,0	0,0
Zvw-premies	5,8	5,4	5,3	-0,4	0,0	0,0	0,0
Vennootschapsbelasting (excl. gas)	1,7	1,8	1,8	0,1	0,0	0,0	0,0
Belastingen op productie en invoer	11,5	12,0	11,8	0,4	0,0	0,1	-0,1
Overige belastingen	2,0	2,1	2,0	0,2	-0,1	-0,1	0,0
Totaal	37,2	38,1	37,7	1,2	-0,1	-0,3	-0,3

3.5 Koopkracht

Koopkrachtverbetering in 2014

In 2014 verbetert de mediane statische koopkracht met 1½% (zie tabel 3.8). De reële lonen stijgen omdat de contractloonstijging in de marktsector (+1¼%) groter is dan de inflatie (+1%). Vooral werkenden gaan erop vooruit in 2014 (+2%) doordat zij voordeel hebben van het beleid. De koopkracht van gepensioneerden is minder gunstig omdat aanvullende pensioenen beperkt geïndexeerd en in sommige gevallen zelfs gekort worden.

In 2014 hebben alle huishoudens voordeel van de verlaging van het tarief in de eerste schijf en de verhoging van de algemene heffingskorting. Daarnaast hebben werkenden in 2014 voordeel van de verhoging van de arbeidskorting en van de lagere pensioenpremies als gevolg van een lagere pensioenopbouw. Lagere pensioenopbouw is ongunstig voor de toekomstige koopkracht bij pensionering, maar de lagere premieafdracht leidt tot meer koopkracht van werkenden in 2014.

Beleid dat ongunstig is voor de koopkracht in 2014 betreft onder andere het niet indexeren van de schijfgrenzen in de inkomstenbelasting en het voortzetten van de nullijn voor ambtenaren. Daarnaast worden de algemene heffingskorting, de arbeidskorting voor hoge inkomens en verschillende inkomensondersteunende regelingen beperkt. Voor een volledig overzicht van koopkrachtrelevante beleidsmaatregelen in 2014, zie het *CEP 2014*.

Geringe koopkrachtverbetering in 2015

In 2015 verbetert de mediane statische koopkracht met $\frac{1}{2}\%$. De contractlonen in de marktsector stijgen met $1\frac{1}{2}\%$ bij een inflatie van $1\frac{1}{4}\%$, wat een reële loonstijging van $\frac{1}{4}\%$ geeft. De mediane koopkracht van alle huishoudens loopt voor op de reële loonstijging door de verhoging van de arbeidskorting. Deze verhoging heeft meer effect op de koopkracht dan het gezamenlijke effect van ongunstig beleid, de stijging van de nominale zorgpremie met 138 euro en de beperkte indexatie van aanvullende pensioenen. Dit laatste verklaart het uitblijven van een koopkrachtverbetering voor gepensioneerden in 2015.

Beleed dat gunstig doorwerkt in de koopkracht van werkenden met lage en middeninkomens, is de verhoging van het maximum van de arbeidskorting met 100 euro en de verhoging van de algemene heffingskorting met 80 euro. Daarnaast wordt met ingang van 2015 de arbeidskorting niet meer vanaf een inkomen van circa 42.000 euro afgebouwd, maar vanaf circa 49.000 euro, wat grotendeels verklaart waarom huishoudens boven 350% WML erop vooruit gaan in 2015.

Tabel 3.8 Koopkrachtverbetering in 2014 en 2015

	2014	2015	
	mediaan koopkrachtmutatie in % (a)		omvang in % totaal (b)
Inkomensniveau (c)			
< 175% WML	1	½	35
175 - 350% WML	1¾	¼	39
350-500% WML	2	¾	16
> 500% WML	¾	¾	10
Inkomensbron (d)			
Werkenden	2	½	65
Uitkeringsgerechtigden	1	½	9
Gepensioneerden	¼	0	24
Huishoudtype			
Tweeverdieners	1¾	¼	50
Alleenstaanden	1¼	½	42
Alleenverdieners	½	0	8
Gezinssamenstelling (e)			
Met kinderen	1¾	¾	26
Zonder kinderen	2	½	51
Alle huishoudens	1½	½	100

(a) Statische koopkrachtmutaties exclusief incidentele inkomensmutaties.
(b) Percentage van totaal aantal huishoudens in 2014.
(c) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering op huishoudniveau; bruto minimumloon (WML) is in 2014 ongeveer 19.300 euro.
(d) De indeling naar inkomensbron is op basis van de hoogste inkomensbron op huishoudniveau, waarbij een huishouden waarvan hoofd of partner winstinkomen heeft, bij werkenden wordt ingedeeld. Huishoudens met vroegpensioen of studiefinanciering als hoogste inkomensbron zijn uitgezonderd.
(e) De indeling naar gezinssamenstelling is op basis van aanwezigheid van kinderen tot 18 jaar en is exclusief huishoudens van gepensioneerden.

Ongunstig beleid voor de koopkracht in 2015 is het verhogen van het afbouwpercentage van de zorgtoeslag naar ruim 13%. Dit is ongunstig voor de koopkracht van inkomens boven WML tot ongeveer 150% WML. Door de snellere afbouw neemt de koopkracht meer af naarmate het inkomen hoger is dan het wettelijk minimumloon (WML). Voor huishoudens met een inkomen boven 28.700 euro (alleenstaanden) en 37.400 euro (paren) heeft deze maatregel geen effect meer, omdat voor hen de zorgtoeslag ook in 2014 al volledig is afgebouwd. Dit verklaart de dip in de koopkrachtontwikkeling vanaf WML-niveau (figuur 3.2).

Het tarief in de eerste schijf wordt met 0,25%-punt verhoogd. Dit is ongunstig voor de koopkracht van alle huishoudens. Daarnaast wordt de afbouw van de algemene heffingskorting verhoogd, wat ongunstig is voor huishoudens met een inkomen vanaf de tweede schijf.

Uitbreiding presentatie koopkracht

Vanaf deze *MEV* voegen we de koopkracht van een aantal groepen huishoudens toe die voorheen niet werden meegenomen in de koopkrachtpresentatie. Daarnaast brengen we verfijningen aan in de puntenwolken. De berekeningswijze van de koopkracht verandert niet.(a)

Vanaf deze *MEV* nemen we extra groepen mee in de koopkrachttabel en de puntenwolken:

- Huishoudens met een hoofd of partner die meer dan één inkomensbron heeft (2,1 mln huishoudens in 2014). Hierbij gaat het bijvoorbeeld om een huishouden waarvan het hoofd een gedeelte van het jaar in loondienst is en een gedeelte van het jaar WW ontvangt. De indeling naar inkomensbron in de koopkrachttabel (werkenden, uitkeringsgerechtigden en gepensioneerden) gaat op basis van de hoogste inkomensbron van het huishouden.(b)
- Huishoudens met winst, loon directeur-groootaandeelhouder (DGA) of freelance inkomen als voornaamste inkomensbron (430.000 huishoudens). Omdat de jaarlijkse ontwikkeling van deze inkomensbronnen zich moeilijk laat voorspellen, nemen we aan dat deze meebeweegt met de contractloonstijging in de markt. We laten zelfstandigen, DGA's en freelancers niet als aparte groep zien, maar als onderdeel van de groep 'werkenden'.
- Huishoudens met studiefinanciering of vroegpensioen als voornaamste inkomensbron (160.000 huishoudens), welke we in de koopkrachttabel onderscheiden naar inkomensniveau, huishoudtype en gezinssamenstelling, maar niet naar inkomensbron.

Een drietal lijnen in de puntenwolken verduidelijken de spreiding van de koopkracht. De middelste (zwarte) lijn in de puntenwolken geeft de mediane koopkracht per inkomensniveau weer. De bovenste en onderste (groene) lijnen tonen de boven- en ondergrens waarbinnen de koopkracht van 90% van de huishoudens op een bepaald inkomensniveau zich bevindt. Zo is de mediane koopkracht van werkende tweeverdieners met een bruto jaarinkomen van 50.000 euro in 2015 ongeveer $\frac{1}{4}$ %. Voor 90% van de werkende tweeverdieners met dit inkomen is de koopkracht niet lager dan $-\frac{1}{2}$ % en niet hoger dan $1\frac{1}{4}$ %.

(a) Voor een gedetailleerde uitleg van de veranderingen in de presentatie, zie rapport Werkgroep Koopkracht, 2014, Rapportage presentatie koopkracht, 16 september.

(b) Wanneer hoofd of partner winstinkomen heeft wordt, ongeacht wat de hoogste inkomensbron is, het huishouden altijd bij werkenden ingedeeld.

De koopkrachteffecten van de hervorming kindregelingen zijn in doorsnee ongunstig, met als voornaamste uitzondering alleenstaande ouders met lage tot middeninkomens zonder minimumuitkering. Deze hervorming brengt het aantal kindregelingen terug tot vier. Het maximale kindgebonden budget wordt verhoogd en er komt een kop van 3050 euro voor alleenstaande ouders op het kindgebonden budget. Deze kop leidt tot zeer positieve koopkrachteffecten voor alleenstaande ouders met een laag tot middeninkomen die niet afhankelijk zijn van een minimumuitkering. Voor alleenstaande ouders met een minimumuitkering zijn de effecten kleiner, omdat voor hen de bijstand verlaagd wordt naar het niveau van alleenstaanden. De gunstige effecten van de verhoging van het kindgebonden budget nemen af met het inkomen, omdat de afbouwgrens verlaagd wordt naar WML-niveau, zij het met een verlaagd afbouwpercentage. Tevens worden de bedragen van de kinderbijslag en het kindgebonden budget niet geïndexeerd, wat ongunstig is voor de koopkracht van huishoudens met kinderen.

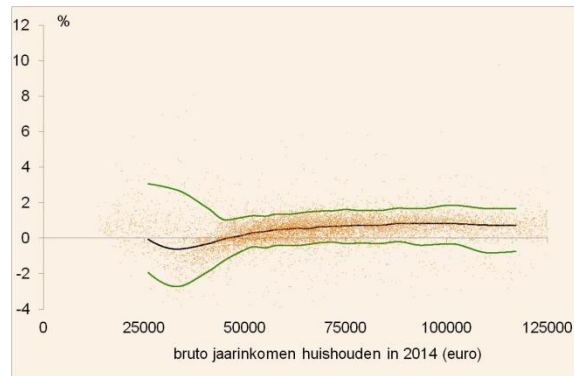
De bovenste groene lijn in de puntenwolken voor werkende alleenstaanden en uitkeringsgerechtigde alleenstaanden (zie figuur 3.2) laat het positieve koopkrachteffect van de kop op het kindgebonden budget zien. De afbouw van het kindgebonden budget zorgt ervoor dat de bovenste groene lijn afloopt vanaf WML-niveau. De dip in de bovenste lijn van de uitkeringsgerechtigde alleenstaanden op bijstandsniveau komt doordat zich op dit inkomensniveau relatief veel alleenstaanden zonder kinderen bevinden die geen (kop op het) kindgebonden budget ontvangen. De omvang van deze groep wordt bepalend op dit inkomensniveau en beperkt dan ook het 90%-interval omdat de koopkrachtveranderingen van deze groep beperkt zijn.

De Hervorming Langdurige Zorg (HLZ) in 2015 is gunstig voor de koopkracht van huishoudens die gebruik maken van extramurale AWBZ-zorg die overgaat naar de Zvw, maar is ongunstig voor alle andere zorggebruikers, omdat het eigen risico in de Zvw stijgt (zie kader). De effecten van de HLZ komen beperkt terug in de koopkrachttabel: de eigen bijdrage voor de AWBZ wordt niet meegenomen in de koopkrachtberekening, maar het eigen risico in de Zvw wel.

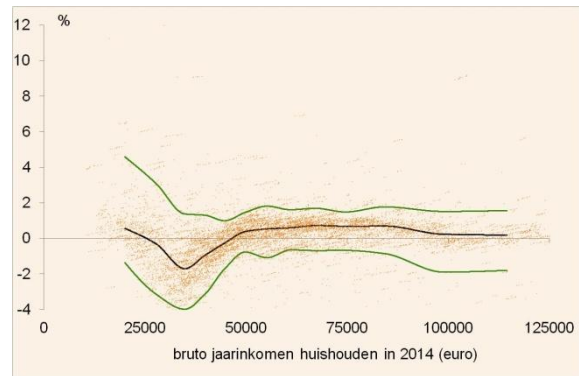
Zie de bijlage bij dit hoofdstuk voor een volledig overzicht van koopkrachtrelevante beleidsmaatregelen in 2015.

Figuur 3.2 Koopkrachtontwikkeling in 2015 overwegend positief, met uitschieters naar boven en beneden⁴⁶

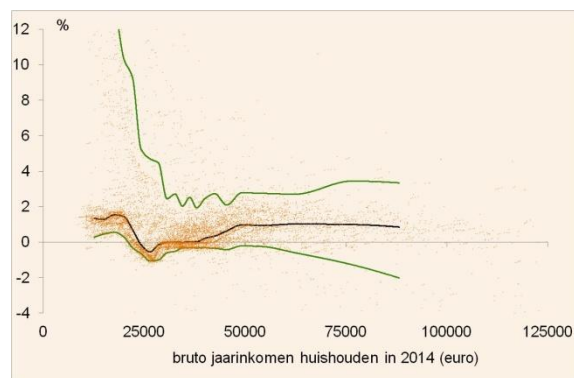
Werkende tweeverdiener

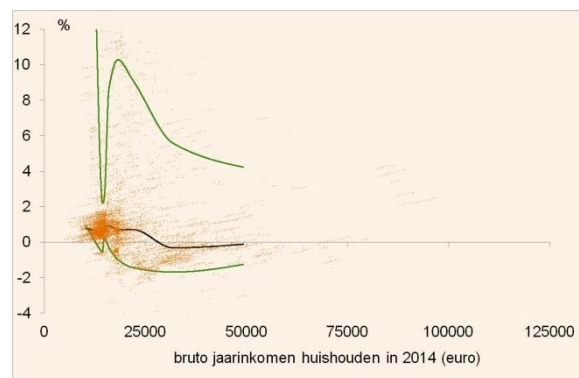
Werkende alleenverdiener

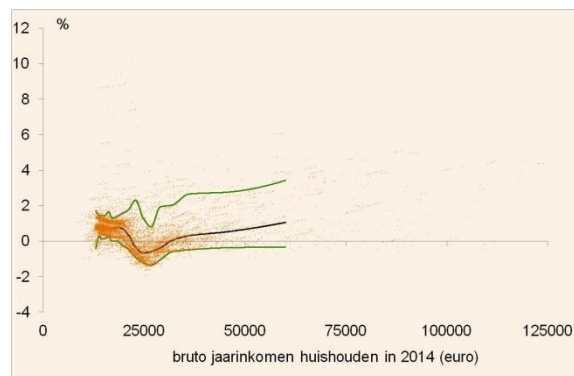
Werkende alleenstaande

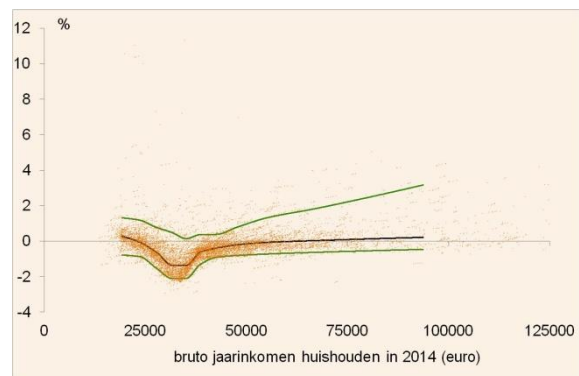
Uitkeringsgerechtigde alleenstaande

Gepensioneerde alleenstaande

Gepensioneerde tweeverdiener

⁴⁶ Koopkracht naar huishoudtype, inkomensbron en huishoudinkomen, mutaties in %, 2015. Per inkomensniveau ligt de koopkrachtontwikkeling van 90% van de huishoudens tussen de groene lijnen en de zwarte lijn geeft de mediaan weer.

Gunstige inkomenseffecten bij vervallen eigen bijdrage AWBZ

De overheveling van een deel van de AWBZ-zorg naar de Zvw levert gunstige inkomenseffecten op voor huishoudens die deze zorg gebruiken, omdat een verhoogd eigen risico van twintig euro in de plaats komt van een eigen bijdrage die kan oplopen tot enkele duizenden euro's. Vooral hoge inkomens en huishoudens met veel vermogen profiteren hiervan, omdat de eigen bijdrage in de AWBZ inkomens- en vermogensafhankelijk is. Daarnaast is het gunstig voor personen die veel zorg gebruiken, omdat extra zorg geen extra betalingen met zich meebrengt als het volledige eigen risico al benut is. (a)

Met de Hervorming Langdurige Zorg (HLZ) houdt de AWBZ als zodanig op te bestaan. De AWBZ-functies worden overgenomen door de Wet langdurige zorg (Wlz), Zvw, WMO en Jeugdzorg. De AWBZ-zorg die vanaf 2015 onder de Zvw valt, is verpleging en verzorging aan huis voor ouderen en gehandicapten. Daarnaast worden ook de eerste drie jaar van de opname in een psychiatrisch ziekenhuis ondergebracht bij de Zvw. In 2012 maakten ongeveer 210.000 personen gebruik van in totaal 46.000 uur verzorging en ongeveer 63.000 personen van in totaal ruim 7000 uur verpleging. (b)

In 2015 betalen verzekerden geen eigen risico over het gebruik van verpleging en verzorging aan huis die in 2014 onder de AWBZ viel. Voor alle Zvw-verzekerden geldt echter dat het maximale eigen risico in de Zvw in 2015 twintig euro lager zou zijn zonder de overheveling. Verzekerden die gebruik maken van extramurale AWBZ-zorg, hebben de hoogste gemiddelde kosten voor Zvw-zorg (c), waardoor het aannemelijk is dat zij hoe dan ook het gehele eigen risico en daarmee twintig euro meer gaan betalen.

Tegelijk vervalt de inkomensafhankelijke eigen bijdrage voor deze AWBZ-zorg die vanaf 2015 wordt overgeheveld naar de Zvw. De hoogte van de eigen bijdrage in de AWBZ die men in 2014 betaalt, is afhankelijk van zorggebruik, leeftijd, huishoudsamenstelling, inkomen en vermogen. Bij gemiddeld zorggebruik betalen alleenstaande minimuminkomens ongeveer 250 euro eigen bijdrage per jaar (zie tabel). Voor hogere inkomens is dit maximaal 4650 euro per jaar en dit loopt op naarmate het zorggebruik toeneemt. Het voordeel van de hervorming neemt daarom toe met inkomen/vermogen en met zorggebruik. Ook voor personen die gebruik maken van een persoonsgebonden budget (pgb), gelden gunstige inkomenseffecten omdat het pgb eveneens inkomens- en vermogensafhankelijk is. De eigen bijdrage voor de intramurale Wlz verandert niet (d).

Eigen betalingen AWBZ 2014 bij 332 uur verpleging en/of verzorging aan huis (afgerond).

	Zonder box 3 vermogen	50.000 euro box 3 vermogen	100.000 euro box 3 vermogen
Alleenstaande, minimumloon	250	250	850
Alleenstaande, modaal	1930	2530	3130
Alleenstaande, 2x modaal	4650	4650	4650
Paar, modaal	1150	1750	2350
Paar, 2x modaal	4650	4650	4650
AOW alleenstaande, alleen AOW	250	510	1110
AOW alleenstaande, AOW + 10.000 euro aanvullend pensioen	1410	2010	2610
AOW paar, alleen AOW	350	450	1050
AOW paar, AOW + 10.000 euro aanvullend pensioen	1350	1950	2550

(a) De eigen bijdrage voor de AWBZ wordt niet meegenomen in de koopkrachtberekening, maar het eigen risico in de Zvw wel.

(b) Dit komt neer op gemiddeld 332 uur verpleging en/of verzorging aan huis per jaar.

Bron: www.monitorlangdurigezorg.nl

(c) Ape, 2012, Patiëntenprofielen in de Zvw en AWBZ: stapelingseffecten van kosten en eigen betalingen.

(d) De inkomenseffecten van de overheveling naar de WMO en Jeugdzorg zijn afhankelijk van de hoogte van de eigen bijdrage die de gemeenten hiervoor vaststellen.

Bijlage: Beleidsuitgangspunten

Bijstelling beleidsuitgangspunten 2014

De beleidsuitgangspunten voor 2014 zijn sinds het *Centraal Economisch Plan 2014* vrijwel niet aangepast. De uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking zijn verhoogd voor noodhulp; er zijn hogere kosten voor de opvang van asielzoekers door een sterkere instroom. Voor innovatie zijn meer middelen beschikbaar (toekomstfonds).⁴⁷ De EU-afdrachten zijn opwaarts herzien. Technische ramingsbijstellingen drukken de uitgaven voor sociale zekerheid.

Beleidsuitgangspunten 2015

Bij de geldende beleidsuitgangspunten blijft in 2015 de begroting restrictief. De ombuigingen op de **Rijksbegroting in enge zin** betreffen vooral bezuinigingen op het ambtenarenapparaat. Anders dan in voorgaande jaren is er geen nullijn voor ambtenaren.

In de **collectief gefinancierde zorg** wordt in 2015 per saldo 2¼ mld euro omgebogen (zie tabel 3.9). Daarvan slaat 1 mld euro neer bij de huidige curatieve zorg. De hoofdlijnenakkoorden met ziekenhuizen, medisch specialisten, huisartsen en aanbieders van geestelijke gezondheidszorg remmen de stijging van de Zvw-uitgaven met ½ mld euro. Diverse andere maatregelen, waaronder het verlaagde honorarium van medisch specialisten en concentratie van topreferente zorg, leiden tot een extra ombuiging van ¼ mld euro. De besparing op huishoudelijke hulp binnen de huidige Wmo, uitgevoerd door gemeenten, gaat na de versoepeling die in april 2013 werd overeengekomen, gepaard met een ombuiging van krap ½ mld euro.

De Hervorming Langdurige Zorg brengt een forse herschikking van taken, aanspraken en verantwoordelijkheden met zich mee. De AWBZ houdt als zodanig op te bestaan, de langdurige intramurale zorg voor ouderen en gehandicapten komt te vallen onder de nieuwe Wlz. De overige AWBZ-functies worden overgenomen door de Zvw, de Wmo en de Jeugdwet.⁴⁸ In het kader van de Hervorming Langdurige Zorg (HLZ) wordt in 2015 1 mld euro omgebogen, inclusief verzachtingen uit het aprilpakket. Het merendeel van de ombuigingen bestaat uit besparingen op de functies begeleiding en persoonlijke verzorging. Omdat deze functies, in geherformuleerde aanspraken, worden overgeheveld naar de Zvw, het Wmo-budget van gemeenten en het Jeugdbudget van gemeenten, slaan de beoogde besparingen ook gespreid neer.

Het resultaat is dat van de 2¼ mld euro aan besparingen 1 mld euro neerslaat bij de zorg die verstrekt gaat worden door zorgverzekeraars uit hoofde van de Zvw en ¾ mld euro bij de zorg die verleend gaat worden door gemeenten uit hoofde van de Wmo en de Jeugdwet. Op

⁴⁷ Zie voor toekomstfonds ook het kader 'Toekomstfonds en houdbaarheid' in Smid, B., e.a., 2014, *Minder zorg om vergrijzing*, CPB Boek 12 ([link](#)).

⁴⁸ Voor een uitgebreide toelichting op de overhevelingen zie p.79 *Centraal Economisch Plan 2014* ([link](#)). Dit beeld is in hoofdlijnen onveranderd. Enige uitzondering is dat GGZ voor verblijf langer dan 3 jaar onder de Wlz blijft vallen. Daarnaast leidt een overgangsregeling voor bestaande gevallen GGZ ook tot hogere Wlz-uitgaven in 2015.

de langdurige intramurale zorg, die ondergebracht gaat worden in de Wet Langdurige Zorg (Wlz), wordt in 2015 ½ mld euro omgebogen; oplopend tot krap 1½ mld euro in 2017.

In de raming is ermee gerekend dat zorgverzekeraars in 2015 niet volledig risicodragend zullen zijn voor de nieuwe taken op het gebied van intramurale geestelijke gezondheidszorg en extramurale behandeling, verpleging en persoonlijke verzorging. Het gegeven dat verzekeraars vooralsnog geen financiële prikkel tot kostenbeheersing zullen hebben en dat het moeilijk, zo niet onmogelijk, zal zijn om het budgetbeheersingssysteem van de AWBZ, de zogeheten regionale contracteerruimte, te kopiëren naar de Zvw, verkleint de beoogde besparing.

Tabel 3.9 Financieringsverschuivingen en besparingen in de zorg in 2015 (a,b,c)

	AWBZ/Wlz	Zvw	Gemeenten Wmo	Gemeenten Jeugd (d)
in 2015; in mld euro				
Verschuiving Jeugd-GGZ		-1		1
Verschuivingen Hervorming Langdurige Zorg (HLZ)	-8¾	3¾	3¾	1¼
Besparingen curatieve zorg		-¾		
Besparingen huishoudelijke verzorging			-½	
Besparingen HLZ (e)	-½	-¼	-¼	0
Uitgaven (netto) totaal, prijzen 2015	17½	40½	5	2

(a) In 2015 verschuift ook het rijksvaccinatieprogramma ad ¼ mld euro van de AWBZ naar de rijksbegroting.

(b) In 2015 besparen gemeenten ook ruim ¼ mld euro op de maatwerkvoorziening inkomenssteun.

(c) De bedragen in deze tabel wijken af van de bedragen in de tabel totaal omsleuteling over de Wlz in de VWS-begroting 2015. Bovenstaande tabel toont de totale overheveling. In de VWS-begroting is de verschuiving gepresenteerd ten opzichte van het bedrag waartoe al bij het Regeerakkoord Rutte 2 is besloten om naar de Zvw over te hevelen (1,6 mld euro). Daarnaast toont deze tabel eerst de overhevelingen en worden vervolgens de besparingen hiervan afgetrokken. In de VWS-begroting worden de bedragen overgeheveld nadat eerst de besparingen zijn verwerkt.

(d) Daarnaast worden ook de Provinciale Jeugdzorg en jeugdzorgtaken van het Rijk overgeheveld naar gemeenten, een verschuiving van 1¾ mld euro met een taakstellende besparing van 0,1 mld euro. Bij de jeugdzorg tellen verschuivingen en besparingen HLZ niet op tot het totaal in prijzen 2015 door afronding in de tabel.

(e) In 2016 en 2017 wordt uit hoofde van de HLZ nog 1½ mld euro extra bespaard, waarvan 1 mld euro op de Wlz.

De nieuwe Zvw-aanspraken vallen ten dele onder het regime van het eigen risico⁴⁹, zonder de inkomensafhankelijke eigen bijdragen die nu nog binnen de AWBZ gelden⁵⁰. Het eigen risico binnen de Zvw stijgt door de overhevelingen meer dan gebruikelijk, en wel tot 375 euro per volwassene. Als gevolg van de extra stijging van het eigen risico nemen de eigen betalingen extra toe. Dit weegt ruwweg op tegen het feit dat over de nieuwe aanspraken geen inkomensafhankelijke eigen bijdragen meer verschuldigd zijn. Het remgeldeffect van het algemene eigen risico is echter kleiner dan dat van de inkomensafhankelijke eigen bijdragen voor dit type zorg. Ook dit verkleint de beoogde besparing. Samen met het effect van de niet-risicodragendheid rekent het CPB met een besparingsverlies van ¼ mld euro. Dit is verwerkt in de cijfers van tabel 3.9.

⁴⁹ Zo zal de over te hevelen wijkverpleging niet onder het eigen risico vallen. De indexatie van het eigen risico gebeurt op basis van de stijging van de totale Zvw-uitgaven, dus inclusief de wijkverpleging.

⁵⁰ Zie kader "Gunstige inkomenseffecten door hervorming langdurige zorg" voor de koopkrachteffecten van deze wijziging.

Er is vooralsnog mee gerekend dat de gemeenten volledig risicodragend worden voor de Wmo en de Jeugdzorg. Er is voorts mee gerekend dat gemeenten voor de Wmo-zorg globaal het AWBZ-systeem van inkomensafhankelijke eigen bijdragen zullen continueren. Op grond hiervan heeft het CPB de beoogde besparing op de Wmo en de Jeugdzorg onverkort overgenomen.⁵¹

De belangrijkste maatregelen wat betreft de uitgaven voor **sociale zekerheid** zijn:

- De MKOB wordt afgeschaft. Het kabinet introduceert de regeling inkomensondersteuning AOW die afhankelijk is van het AOW-opbouwpercentage. De huishoudentoeslag wordt niet ingevoerd.
- De instroom in de Wajong wordt vanaf 2015 beperkt tot volledig en duurzaam arbeidsongeschikten. Het zittende bestand blijft in de Wajong.
- De instroom in de WSW wordt vanaf 2015 stopgezet.
- Een kostendelersnorm wordt ingevoerd in de bijstand. De hoogte van de uitkering wordt aangepast als een uitkeringsgerechtigde met meerdere mensen een woning deelt.
- De definitie van passende arbeid in de WW wordt vanaf 2015 aangescherpt. Alle arbeid wordt na zes maanden als passend aangemerkt.
- Vanaf 2015 vindt geen instroom meer plaats in de AOW-partnertoeslag.
- De hervorming van de kindregelingen betekent dat tien bestaande kindregelingen worden teruggebracht tot vier regelingen (kinderbijslag, kindgebonden budget, inkomensafhankelijke combinatiekorting en kinderopvangtoeslag).
- Derdepijlerpensioenvoorzieningen, onder andere voor zelfstandigen, worden vanaf 2015 onder voorwaarden gedeeltelijk vrijgesteld van de WWB-vermogenstoets.

De **EMU-relevante lasten** worden in 2015 als gevolg van beleid met ½ mld euro verlicht (zie tabel 3.10). De EMU-relevante lasten stijgen voor gezinnen met 1¼ mld euro. Voor bedrijven is er sprake van een lastenverlichting (1¾ mld euro), vooral door het aflopen van de resolutieheffing voor banken en de werkgeversheffing voor topinkomens. Daarnaast is er een niet-EMU-relevante lastenverzwaring van 1 mld euro.

Tabel 3.10 Beleidsmatige lastenontwikkeling 2013-2015

	2013	2014	2015
	mld euro		
Totaal BLO, belastingen en premies	9¼	7½	- ½
w.v. gezinnen	6	1½	1¼
bedrijven	3¾	5½	-1¾
overheid	- ½	½	0
Niet-EMU-relevante lastenontwikkeling	¼	-1	1

⁵¹ Zie de tekstbox op p.63 in het *Centraal Economisch Plan 2014* ([link](#)) voor een korte toelichting op de onzekerheden omtrent de raming.

Beleid dat reeds eerder is ingezet en in 2015 ten opzichte van 2014 de lasten doet wijzigen, betreft:

- Witteveen: vanwege beleidsmaatregelen uit diverse akkoorden nemen voor 2015 de EMU-relevante lasten toe met 1,8 mld euro. Dit betreft de som van de maatregelen met betrekking tot de aftopping boven de 100.000 euro, de verlaging van de maximale pensioenopbouw en de verhoging van de pensioenleeftijd.
- De verhoging van de algemene heffingskorting leidt tot een lastenverlichting van 0,8 mld euro. De verhoging van de arbeidskorting leidt tot een lastenverlichting van 1,1 mld euro. Beide lastenverlichtingen zijn het saldo van meerdere akkoorden, waaronder de afspraak om de arbeidskorting met 500 mln euro te verhogen voor de hogere inkomens.
- De opbrengsten voor de overheid uit de verhuurdersheffing lopen in 2015 verder op met 0,2 mld euro.
- De lasten voor de Wgf-premie nemen in 2015 af met 0,9 mld euro (lastenverlichting voor bedrijven).

De volgende tijdelijke maatregelen lopen in 2015 af:

- De lasten dalen ten opzichte van 2014 door de tijdelijkheid van de resolutieheffing in verband met de nationalisatie van SNS REAAL (-1 mld euro).
- De tijdelijke belastingvrijstelling van 20% op stamrechten loopt af. Per saldo komt als gevolg van de stamrechtregeling naar verwachting 1,25 mld euro minder inkomstenbelasting binnen.
- De lasten in 2015 dalen ten opzichte van 2014, omdat de werkgeversheffing topinkomens afloopt (-0,5 mld euro).
- De tijdelijke verlaging van het tarief van box 2 loopt af. Hierdoor komt naar verwachting 0,7 mld euro minder inkomstenbelasting binnen.
- De tijdelijke verlaging van het tarief van de eerste schijf loopt af, waardoor de lasten in 2015 met 1,5 mld euro toenemen. Het effect hiervan op de eerste schijf wordt verminderd door de verlaging van de eerste schijf, aangekondigd in de Miljoenennota 2015. In totaal resteert een toename van de lasten met 0,5 mld euro.
- Het verlaagde tarief voor de btw in de bouw loopt op 1 juli af. In de Miljoenennota 2015 is deze maatregel verlengd van 1 januari tot 1 juli.

De volgende beleidsmaatregelen leveren in 2015 de eerste lastenveranderingen op:

- Het afschaffen van de aftrek levensonderhoud kinderen en ouderschapsverlofkorting betekent een lastenverhoging van 0,3 mld euro vanaf 2015.
- Per 1 januari 2015 worden de accijnzen op tabak met 0,1 mld euro verhoogd.
- Door de verlaging van de marge gebruikelijk loon voor DGA's stijgen de inkomsten in de loonbelasting met 0,2 mld euro en nemen de inkomsten uit de vpb met 0,05 mld euro af.
- Het aanscherpen van de CO₂-grenzen bij de BPM leidt tot een toename van de lasten met 0,2 mld euro.

- De btw-koopelvrijstelling voor pensioenfondsen wordt afgeschaft. Dit doet de btw-inkomsten vanaf 2015 met ruim 0,1 mld toenemen.
- De leeftijdsgrens voor de mobiliteitsbonus voor uitkeringsgerechtigden wordt verhoogd van 50 jaar naar 56 jaar. Dit verhoogt de overheidsinkomsten met 0,1 mld euro in 2015.
- De werkbonus wordt afgeschaft voor nieuwe gevallen. Hierdoor nemen de overheidsinkomsten toe met 0,2 mld euro.
- De lage zorgpremies worden gecompenseerd door een wijziging in de afbouw van de AHK en een hogere Aof-premie. Dit betekent een lastenverhoging voor gezinnen van 0,4 mld euro en een lastenverhoging van 1,2 mld euro voor bedrijven. Als gevolg hiervan komt de totale beleidsmatige lastenmutatie van de Aof-premie op 0,5 mld euro.
- Het tarief van de eerste belastingschijf wordt verlaagd. Hierdoor nemen de lasten af met 0,5 mld euro. Deze lastenverlichting valt weg tegen de lastenverzwaring als gevolg van het aflopen van de tijdelijke verlaging van het tarief in de eerste schijf. In samenhang met andere maatregelen met betrekking het tarief van de eerste schijf resteert er een lastenverzwaring van 0,5 mld euro voor gezinnen.
- Een deel van de geplande verhoging van de leidingwaterbelasting in 2014 gaat niet door. Dit wordt gecompenseerd door een verhoging van de energiebelasting (0,1 mld euro).

Door de tariefsmutaties van de Zvw-premies blijven de EMU-relevante lasten in 2015 onveranderd. Desondanks neemt de opbrengst van Zvw-premies toe met $\frac{3}{4}$ mld euro, omdat de grondslagen voor de Zvw-premies stijgen.

In 2015 nemen de Zvw-uitkeringen toe met 4 mld euro ten opzichte van 2014, vooral omdat zorgverzekeraars nieuwe taken ten bedrage van $3\frac{3}{4}$ mld euro krijgen op het gebied van de verpleging en verzorging uit hoofde van de HLZ. Daartegenover staat de overheveling van de jeugd-GGZ ten bedrage van 1 mld euro naar gemeenten uit hoofde van de Jeugdwet. Een tijdelijke aanvullende rijksbijdrage aan het Zorgverzekeringsfonds in 2015 beperkt de premieverhoging tot 2 mld euro. De geraamde stijging van de opbrengst van de premies is, met $\frac{3}{4}$ mld euro, $1\frac{1}{4}$ mld euro lager. Dit komt doordat het saldo van het zorgverzekeringsfonds in 2015 $\frac{3}{4}$ mld euro lager is dan in 2014 en omdat verzekeraars de premie in 2014 volgens recente inzichten boven lastendekkend niveau hebben vastgesteld en $\frac{1}{2}$ mld euro aan hun reserve hebben toegevoegd.

Verzekeraars hebben extra reserves nodig gezien de extra taken die in 2015 per saldo worden overgeheveld naar de Zvw. Het CPB gaat uit van 0,5 mld extra benodigde reserves voor de HLZ-taken, aan te leggen in drie jaar. Ondanks deze extra benodigde reserves rekent het CPB ermee dat zorgverzekeraars de premies in 2015 $\frac{1}{4}$ mld euro beneden lastendekkend niveau vaststellen, omdat het CPB ervan uitgaat dat zorgverzekeraars hun reservepositie ultimo 2014 ruim vinden.

De nominale premies zijn in 2014 veel lager zijn dan het bedrag waarmee werd gerekend op het moment dat de inkomensafhankelijke premie 2014 werd vastgesteld.⁵² Om de premieverdeling structureel 50/50 te houden, moet de scheve verdeling uit 2014 worden

⁵² Dit speelt in mindere mate ook voor eerdere jaren.

rechtgezet. Dat wil zeggen dat de nominale premie tijdelijk iets hoger en de inkomensafhankelijke premie tijdelijk iets lager moet zijn. Per saldo leidt dit tot een stijging van de nominale premie van gemiddeld 1101 euro per volwassene in 2014 naar 1239 euro en een daling van de inkomensafhankelijke premie van 7,5% naar 6,95%. Dit betekent een lastenstijging door de nominale premie met 1¼ mld euro en een lastendaling van 1¼ mld euro door de inkomensafhankelijke premie.

In totaal stijgen de **niet-EMU-relevante lasten** met 1 mld euro. De niet-EMU-relevante lasten nemen toe als gevolg van het aflopen van de maatregel betreffende het versneld opnemen van bestaande stamrechttegoeden. Daarnaast is er een beperkte daling van de niet-EMU-relevante lasten, vanwege een correctie voor intertemporele effecten van het beperken van het Witteveenkader.⁵³

Beleid in 2015 dat gunstig is voor de **koopkracht**:

- Het maximum van de arbeidskorting wordt verhoogd met 100 euro. Dit is gunstig voor de koopkracht van werkenden met lage en middeninkomens.
- De afbouwgrens van de arbeidskorting wordt verhoogd van 42.000 euro naar 49.000 euro. Dit is gunstig voor werkenden met een inkomen hoger dan 42.000 euro.
- De algemene heffingskorting wordt verhoogd met 80 euro. Alle huishoudens hebben hier voordeel van.
- De aftrekbaarheid van pensioenpremies wordt beperkt tot inkomens tot 100.000 euro. De bijbehorende lagere pensioenopbouw is ongunstig voor de koopkracht bij pensionering, maar leidt niet tot een lagere koopkracht in 2015.
- De hervorming kindregelingen is gunstig voor alleenstaande ouders met lage tot middeninkomens.

Beleid in 2015 dat ongunstig is voor de koopkracht:

- Het afbouwpercentage van de zorgtoeslag wordt verhoogd van 9,1% naar 13,4%. Dit is ongunstig voor de koopkracht van lage en middeninkomens.
- Het tarief eerste schijf wordt met 0,25%-punt verhoogd. Dit is ongunstig voor de koopkracht van alle huishoudens.
- De hervorming kindregelingen is in doorsnee ongunstig voor huishoudens met kinderen boven WML-niveau.
- De bedragen van de kinderbijslag en het kindgebonden budget worden niet geïndexeerd, wat ongunstig is voor de koopkracht van huishoudens met kinderen.
- De afbouw van de algemene heffingskorting wordt verhoogd door het afbouwpercentage en de maximumafbouw te verhogen. Dit is ongunstig voor huishoudens met een inkomen vanaf de tweede schijf.

⁵³ Zie voor een toelichting op het begrip 'niet EMU-relevante lasten': Stuut, K., 2013, De beleidsmatige lastenontwikkeling in Nederland 1998-2013, CPB Achtergronddocument, ([link](#)).

- De eenmalige uitkering via gemeenten in 2014 voor huishoudens met een inkomen tot 110% van het sociaal minimum is ongunstig voor hun koopkracht in 2015, omdat deze dan weer vervalt.
- De afbouw van de AOW-toeslag voor jongere partners is nadelig voor de koopkracht van AOW'ers met hoge inkomens omdat de afbouw alleen geldt voor AOW'ers met een inkomen naast AOW van meer dan 50.000 euro.
- De MKOB wordt afgeschaft. Het kabinet introduceert de regeling inkomensondersteuning AOW die afhankelijk is van het AOW-opbouwpercentage. Dit is nadelig voor AOW'ers met meer dan een minimuminkomen die in het buitenland wonen of hebben gewoond en daardoor een onvolledige AOW-opbouw hebben.
- De verlaging van de inkomenscompensatie voor (gedeeltelijk) arbeidsongeschikten met 42 euro is ongunstig voor de koopkracht van uitkeringsgerechtigden.
- De werkbonus voor werknemers van 61 tot 64 jaar wordt niet geïndexeerd, wat ongunstig is voor deze werknemers.
- De in 2014 gestarte afbouw van de arbeidskorting voor de hoogste inkomens is ongunstig voor deze groep werkenden.
- De verdere afbouw van de dubbele algemene heffingskorting in het referentieminimumloon is ongunstig voor de koopkracht van uitkeringsgerechtigden.
- De verdere beperking van de overdraagbaarheid van de algemene heffingskorting is ongunstig voor alleenverdienershuishoudens waarvan de niet-verdienende partner geboren is na 1962.
- Het maximale aftrekpercentage van de hypotheekrenteaftrek wordt sinds 2014 met 0,5%-punt per jaar verlaagd en gecompenseerd via een verlenging van de derde schijf. Dit is ongunstig voor huishoudens met een hoog inkomen en een hypotheek.
- Het weer ongedaan maken van de tijdelijke verlaging van het tarief in box 2 uit 2014 is ongunstig voor huishoudens met een inkomen in box 2.

Maatregelen in 2015 die niet zichtbaar zijn in de gepresenteerde koopkrachttabel:

- Afschaffen van de werkbonus voor werknemers van 61 tot 64 jaar voor nieuwe gevallen.
- Het afschaffen van de ouderschapsverlofkorting heeft geen effect op de gepresenteerde koopkracht, omdat daarin geen ouderschapsverlofkorting is meegenomen, vanwege het ontbreken van goede data hierover.
- Het vervallen van de eigen bijdragen voor de AWBZ-zorg die overgeheveld wordt naar de Zvw (zie kader 'Gunstige inkomenseffecten bij vervallen eigen bijdrage AWBZ') heeft eveneens geen effect op de koopkracht vanwege het ontbreken van goede data.

Bijlagen

De cijfers in de hierna volgende tabellen sluiten aan bij de Nationale rekeningen 2013.

In de cijfers is de CBS-revisie van de Nationale rekeningen over 2010 verwerkt. De cijfers voor 2010-2013 zijn volledig gebaseerd op CBS-informatie na revisie zoals deze in juni 2014 op StatLine zijn gepubliceerd. De cijfers voor 2001-2009 zijn gebaseerd op CBS-informatie na revisie voor zover beschikbaar, aangevuld met CPB-interpolaties en door het CPB gemaakte inschattingen met behulp van ontwikkelingen van vóór de revisie. Alle cijfers voor 2001 dateren van vóór de revisie 2010.

Alle hier opgenomen bijlagen zijn in een digitale versie beschikbaar op de website van het CPB ([link](#)).

Daarnaast wordt een aantal overzichten alleen op de website gepubliceerd en niet in de bijlagen van het *Centraal Economisch Plan* en de *Macro Economische Verkenning*. Dit zijn:

- E1: Middelen en bestedingen, 1969-2015, niveaus in lopende prijzen;
- E2: Middelen en bestedingen, 1970-2015, volume- (en prijs-)mutaties;
- E3: Collectieve uitgaven naar functie, volume- en prijsmutaties, 1970-2015;
- E4: Collectieve uitgaven naar economische categorie, 1970-2015;
- E5: Kerngegevens Arbeidsmarkt, 1969-2015, niveaus.

Bijlage 1.1 Middelen en bestedingen 2013 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2012 in prijzen 2012	Volume- mutatie	2013 in prijzen 2012	Prijs- mutatie	2013 in prijzen 2013
Beloning werknemers	323,2	-1,9	317,2	2,3	324,4
Bedrijvensector	263,1	-1,9	258,1	2,7	265,0
Overheidssector	60,1	-1,7	59,1	0,6	59,4
Exploitatieoverschot (netto)	148,7				144,8
Afschrijvingen	107,7	0,8	108,6	0,1	108,6
Bedrijvensector	86,3	0,8	87,0	0,0	87,0
Overheidssector	21,4	0,9	21,6	0,5	21,7
Belastingen	70,9				73,9
Subsidies	9,9				8,9
Bruto binnenlands product marktprijzen	640,6	-0,7	636,4	1,0	642,8
Invoer	467,3	0,8	471,3	-1,0	466,8
Goederen	354,7	0,7	357,1	-1,5	351,7
Diensten	112,7	1,3	114,1	0,8	115,0
Totale middelen	1108,0	0,0	1107,7	0,2	1109,6
Betaalde primaire inkomens	201,3				177,8
Betaalde inkomensoverdrachten	20,5				23,3
Saldo lopende transacties met het buitenland	56,2				54,4
Totaal	278,0				255,5

	2012 in prijzen 2012	Volume- mutatie	2013 in prijzen 2012	Prijs- mutatie	2013 in prijzen 2013
Consumptieve bestedingen	458,3	-1,1	453,3	1,2	458,9
Huishoudens	288,6	-1,6	284,0	2,0	289,6
Overheid	169,6	-0,2	169,3	0,0	169,3
Uitkeringen in natura	68,3	-1,0	67,6	1,1	68,3
Beloning werknemers	60,1	-1,0	59,5	-0,1	59,4
Overig	41,3	2,3	42,2	-1,6	41,5
Investerings vaste activa	122,1	-4,0	117,2	0,0	117,3
Bedrijfssector	98,1	-4,1	94,1	0,0	94,0
Woningen	23,9	-9,2	21,7	-2,1	21,3
Overige vaste activa	74,2	-2,5	72,4	0,6	72,8
Overheidssector	24,0	-3,4	23,2	0,4	23,3
Veranderingen voorraden	2,0		0,8		0,3
Nationale bestedingen	582,4	-1,9	571,4	0,9	576,4
Uitvoer	525,6	2,0	536,3	-0,6	533,2
Goederen	423,5	1,6	430,2	-0,9	426,3
Diensten	102,1	3,9	106,1	0,7	106,9
Totale bestedingen	1108,0	0,0	1107,7	0,2	1109,6
Uitvoersaldo	58,2				66,4
Ontvangen primaire inkomens	209,2				179,2
Ontvangen inkomensoverdrachten	10,6				9,9
Totaal	278,0				255,5

Bijlage 1.2 Middelen en bestedingen 2014 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2013 in prijzen 2013	Volume- mutatie	2014 in prijzen 2013	Prijs- mutatie	2014 in prijzen 2014
Beloning werknemers	324,4	-1	321,3	2¾	330,3
Bedrijvensector	265,0	-¾	263,2	3	271,1
Overheidssector	59,4	-2¼	58,0	2	59,2
Exploitatieoverschot (netto)	144,8				142,8
Afschrijvingen	108,6	-¾	107,9	0	108,0
Bedrijvensector	87,0	-1¼	85,9	-¼	85,8
Overheidssector	21,7	1¼	22,0	1	22,2
Belastingen	73,9				77,9
Subsidies	8,9				8,5
Bruto binnenlands product marktprijzen	642,8	¾	647,6	½	650,4
Invoer	466,8	3	481,3	-¾	477,2
Goederen	351,7	4	365,5	-1¾	359,3
Diensten	115,0	¾	115,8	1¾	117,9
Totale middelen	1109,6	1¾	1128,9	0	1127,6
Betaalde primaire inkomens	177,8				182,8
Betaalde inkomensoverdrachten	23,3				25,2
Saldo lopende transacties met het buitenland	54,4				54,7
Totaal	255,5				262,7

	2013 in prijzen 2013	Volume- mutatie	2014 in prijzen 2013	Prijs- mutatie	2014 in prijzen 2014
Consumptieve bestedingen	458,9	- $\frac{1}{4}$	458,0	1	462,8
Huishoudens	289,6	0	289,8	$\frac{1}{4}$	293,1
Overheid	169,3	- $\frac{3}{4}$	168,2	$\frac{3}{4}$	169,7
Uitkeringen in natura	68,3	2	69,6	$\frac{1}{4}$	69,9
Beloning werknemers	59,4	- $2\frac{1}{4}$	58,1	$1\frac{3}{4}$	59,2
Overig	41,5	- $2\frac{1}{2}$	40,5	$\frac{1}{4}$	40,6
Investerings vaste activa	117,3	$2\frac{3}{4}$	120,4	$\frac{1}{4}$	120,7
Bedrijvensector	94,0	$2\frac{1}{2}$	96,4	0	96,5
Woningen	21,3	3	21,9	- $1\frac{1}{2}$	21,5
Overige vaste activa	72,8	$2\frac{1}{2}$	74,5	$\frac{1}{2}$	75,0
Overheidssector	23,3	3	24,0	1	24,2
Veranderingen voorraden	0,3		0,4		0,4
Nationale bestedingen	576,4	$\frac{1}{2}$	578,8	1	583,9
Uitvoer	533,2	$3\frac{1}{4}$	550,1	- $1\frac{1}{4}$	543,7
Goederen	426,3	$3\frac{3}{4}$	441,8	- $1\frac{3}{4}$	433,6
Diensten	106,9	$1\frac{1}{4}$	108,3	$1\frac{3}{4}$	110,1
Totale bestedingen	1109,6	$1\frac{3}{4}$	1128,9	0	1127,6
Uitvoersaldo	66,4				66,5
Ontvangen primaire inkomens	179,2				185,0
Ontvangen inkomensoverdrachten	9,9				11,1
Totaal	255,5				262,7

Bijlage 1.3 Middelen en bestedingen 2015 (mld euro, mutaties per jaar in %)

	2014 in prijzen 2014	Volume- mutatie	2015 in prijzen 2014	Prijs- mutatie	2015 in prijzen 2015
Beloning werknemers	330,3	0	330,4	1¼	334,5
Bedrijvensector	271,1	¼	271,7	1¼	274,8
Overheidssector	59,2	-1	58,7	1¾	59,7
Exploitatieoverschot (netto)	142,8				153,5
Afschrijvingen	108,0	¼	108,3	1	109,3
Bedrijvensector	85,8	0	85,8	1	86,6
Overheidssector	22,2	1¼	22,5	1	22,7
Belastingen	77,9				78,6
Subsidies	8,5				8,5
Bruto binnenlands product marktprijzen	650,4	1¼	658,7	1¼	667,3
Invoer	477,2	3¾	495,4	1	500,3
Goederen	359,3	4	373,8	¾	376,9
Diensten	117,9	3	121,5	1½	123,4
Totale middelen	1127,6	2¼	1154,1	1¼	1167,7
Betaalde primaire inkomens	182,8				188,7
Betaalde inkomensoverdrachten	25,2				24,6
Saldo lopende transacties met het buitenland	54,7				58,4
Totaal	262,7				271,7

	2014 in prijzen 2014	Volume- mutatie	2015 in prijzen 2014	Prijs- mutatie	2015 in prijzen 2015
Consumptieve bestedingen	462,8	½	465,7	1	470,8
Huishoudens	293,1	1	296,2	1¼	300,0
Overheid	169,7	0	169,5	¾	170,8
Uitkeringen in natura	69,9	1	70,6	½	70,9
Beloning werknemers	59,2	-½	58,8	1½	59,7
Overig	40,6	-1¼	40,1	¼	40,1
Investerings vaste activa	120,7	3½	124,8	1¼	126,2
Bedrijvensector	96,5	4¾	101,2	1¼	102,4
Woningen	21,5	3	22,2	1¾	22,5
Overige vaste activa	75,0	5½	79,0	1	79,8
Overheidssector	24,2	-2½	23,6	1	23,9
Veranderingen voorraden	0,4		0,2		0,2
Nationale bestedingen	583,9	1¼	590,7	1	597,3
Uitvoer	543,7	3¾	563,4	1¼	570,4
Goederen	433,6	4	450,5	1¼	455,8
Diensten	110,1	2½	112,9	1½	114,6
Totale bestedingen	1127,6	2¼	1154,1	1¼	1167,7
Uitvoersaldo	66,5				70,1
Ontvangen primaire inkomens	185,0				190,9
Ontvangen inkomensoverdrachten	11,1				10,7
Totaal	262,7				271,7

	2002	2003	2004	2005
mutaties per jaar in %				
Internationale economie				
Relevante wereldhandel goederen	1,7	4,1	7,5	5,4
Concurrentenprijs	-0,8	-2,8	1,7	3,6
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	25,0	28,8	38,2	54,4
Eurokoers (dollar per euro)	0,94	1,13	1,24	1,24
Lange rente Nederland (niveau in %)	4,9	4,1	4,1	3,4
Volume bbp en bestedingen				
Bruto binnenlands product (bbp, economische groei)	0,1	0,3	1,9	2,4
Consumptie huishoudens	1,1	-0,2	0,3	0,8
Consumptie overheid	4,8	3,0	0,4	1,9
Investerings (inclusief voorraden)	-6,1	-1,1	1,1	3,3
Uitvoer van goederen en diensten	0,6	1,0	8,0	5,5
Invoer van goederen en diensten	0,7	1,2	6,2	4,7
Prijzen, lonen en koopkracht				
Prijs bruto binnenlands product	3,6	2,2	0,9	1,5
Uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen (a)	-1,1	-0,4	0,4	4,1
Prijs goedereninvoer	-4,8	-2,5	1,1	3,6
Inflatie (nationale consumentenprijsindex, CPI)	3,4	2,1	1,2	1,7
Contractloon marktsector	3,5	2,7	1,5	0,7
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens (b)	0,5	-1,2	0,5	-1,6
Arbeidsmarkt				
Beroepsbevolking	1,8	-0,5	0,6	1,0
Werkzame beroepsbevolking	1,3	-1,6	-0,3	0,7
Werkloze beroepsbevolking (in duizenden personen)	254	341	419	441
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	3,1	4,2	5,1	5,3
Marktsector (c)				
Productie	-0,9	-0,1	2,4	4,0
Arbeidsproductiviteit (per arbeidsjaar)	0,7	2,3	3,5	3,6
Werkgelegenheid (in arbeidsjaren)	-1,6	-2,4	-1,1	0,4
Loonvoet (d)	5,3	4,0	2,4	1,4
Arbeidsinkomensquote (niveau in %) (d)	79,5	80,3	79,6	77,9
Overig				
Individuele spaarquote (in % beschikbaar inkomen) (d)	3,1	1,3	0,5	-0,7
Saldo lopende rekening (niveau in % bbp)	4,8	6,1	7,7	6,3
niveau in % bbp				
Collectieve sector				
EMU-saldo	-2,1	-3,0	-1,8	-0,3
EMU-schuld (ultimo jaar)	48,3	49,4	50,0	49,4
Collectieve lasten	35,6	35,3	35,4	35,7
(a) Exclusief energie.				
(b) De cijfers voor 2002 en 2003 zijn gebaseerd op de Nationale rekeningen vóór revisie en beslaan een kleiner aantal huishoudens (zie kader hoofdstuk 3).				
(c) Bedrijven exclusief zorg, delfstoffenwinning en onroerendgoedsector.				
(d) Zowel de loonvoet marktsector, de arbeidsinkomensquote, als de individuele spaarquote is in 2014 en 2015 opwaarts vertekend vanwege de maatregel waarin het gebruik van stamrecht-bv's wordt beperkt. Ontslagvergoedingen worden direct aan de betrokkenen uitbetaald, in plaats van dat deze in een bv worden ondergebracht. Ontslagvergoedingen worden sinds de revisie geboekt als sociale lasten van werkgevers. De maatregel betekent een eenmalige boekhoudkundige stijging van de sociale lasten in 2014, wat een opwaarts effect heeft op de loonvoetontwikkeling in de marktsector van ruim 0,5%-punt.				

	2002	2003	2004	2005
mutaties per jaar in %				
Kerngegevens wereldeconomie				
BBP volume				
Eurogebied	0,9	0,8	2,0	1,8
Verenigde Staten	1,8	2,8	3,8	3,3
Japan	0,3	2,5	2,3	1,3
Azië exclusief Japan	6,6	7,5	8,5	9,1
Wereld	2,8	3,9	5,6	5,3
Wereldhandelsvolume goederen	3,2	6,0	10,3	7,8
Invoervolume EU-15 (goederen)	-0,9	3,2	5,8	4,1
Consumentenprijsindex eurogebied (HICP)	2,2	2,1	2,1	2,2
Consumentenprijsindex Verenigde Staten (CPI)	1,6	2,3	2,7	3,4
Wereldhandelsprijs (euro's)	-4,9	-8,1	0,2	6,0
Industrieproducten	-4,8	-9,0	-3,1	2,1
Grondstoffen exclusief energie (HWWI)	-5,1	-5,4	10,5	8,5
Voedings- en genotmiddelen	4,9	-9,2	2,3	-1,8
Industriële grondstoffen van agrarische oorsprong	-9,0	0,4	1,2	1,8
Metalen	-8,3	-6,2	21,1	17,2
Energie (HWWI)	-4,9	-4,0	21,5	38,4
Externe data voor Nederland				
Relevant wereldhandelsvolume, goederen exclusief energie	1,7	4,1	7,5	5,4
Invoerprijs Nederland (gulden/euro)				
Goederen	-4,8	-2,5	1,1	3,6
Goederen exclusief energie	-5,5	-3,3	-0,4	0,4
Consumptiegoederen	0,0	-1,8	-1,2	-1,4
Investeringsgoederen	-4,4	-2,1	-1,8	-2,1
Overige grondstoffen en halffabrikaten	-4,3	-3,0	1,2	6,1
Wederuitvoer	-6,4	-3,4	-1,3	-2,6
Energie	-5,4	1,1	16,8	32,0
Concurrentenprijs, goederen exclusief energie	-0,8	-2,8	1,7	3,6
niveaus				
Eurokoers (dollar per euro)	0,94	1,13	1,24	1,24
Ruwe-olieprijs (Brent, dollars per vat)	25,0	28,8	38,2	54,4
Ruwe-olieprijs (Brent, euro's per vat)	26,4	25,5	30,7	43,7
Lange rente Duitsland	4,8	4,1	4,1	3,4
Lange rente Verenigde Staten	4,6	4,0	4,3	4,3
Korte rente eurogebied	3,3	2,3	2,1	2,2
Korte rente Verenigde Staten	1,7	1,2	1,6	3,6

	2002	2003	2004	2005
mutaties per jaar in %				
Invoervolume				
Goederen (inclusief energie)	0,8	1,9	9,0	5,4
Energie	-0,9	0,2	4,4	3,2
Goederen (exclusief energie)	1,1	2,2	9,6	5,7
Consumptiegoederen (exclusief energie)	1,7	-3,4	0,4	-1,1
Investeringsgoederen	-4,0	6,8	-3,9	1,8
Grondstoffen en halffabrikaten (exclusief energie)	1,5	2,6	12,7	7,1
Diensten	0,6	-0,6	-0,9	2,9
Uitvoervolume				
Goederen	1,5	1,9	10,1	5,7
Energie	0,4	0,0	10,7	0,7
Goederen (exclusief energie)	1,6	2,1	10,0	6,2
w.v. binnenslands geproduceerde uitvoer	-0,2	-3,7	5,6	0,4
wederuitvoer	3,9	9,5	15,2	12,6
Diensten	-2,7	-2,1	0,6	4,8
Relevante wereldhandel goederen	1,7	4,1	7,5	5,4
Handelsprestatie (a)	-0,1	-2,0	2,6	0,8
Marktprestatie (b)	-1,9	-7,8	-1,9	-5,0
Prijsontwikkeling				
Invoer goederen	-4,8	-2,5	1,1	3,6
Uitvoer goederen (inclusief energie)	-3,4	-1,8	0,3	3,7
Uitvoer energie	-8,5	2,8	9,9	33,1
Uitvoer goederen (exclusief energie)	-2,9	-2,2	-0,7	0,7
w.v. binnenslands geproduceerde uitvoer	-1,1	-0,4	0,4	4,1
wederuitvoer	-5,1	-4,1	-1,7	-2,5
Concurrentenprijs	-0,8	-2,8	1,7	3,6
Prijsconcurrentiepositie (c)	0,3	-2,4	1,3	-0,5
Saldo lopende rekening (% bbp)	4,8	6,1	7,7	6,3
(a) Totale uitvoer minus relevant wereldhandelsvolume.				
(b) Binnenslands geproduceerde uitvoer minus relevant wereldhandelsvolume.				
(c) Concurrentenprijs minus uitvoerprijs binnenslands geproduceerde goederen (exclusief energie).				

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
9,6	6,3	1,3	-10,2	11,4	2,9	2,8	0,7	4	4
7,9	2,0	-0,8	-1,3	13,5	5,8	12,8	1,9	2½	6¼
9,9	7,2	1,7	-12,2	11,1	2,2	0,0	0,3	4½	3½
4,0	3,3	0,0	-3,1	2,4	1,1	1,6	-2,6	4¾	0
15,6	7,7	4,5	-16,8	-0,6	17,9	-6,2	-3,0	6¼	8½
10,2	7,6	1,7	-12,9	13,4	1,2	0,3	0,9	4¼	3½
3,5	6,5	3,4	0,7	0,6	5,1	2,9	1,3	¾	3
8,8	6,4	1,1	-9,6	11,5	4,2	3,2	1,6	3¾	4
4,7	0,6	6,2	-9,6	11,3	4,8	10,5	4,4	-3½	2¾
9,3	7,3	0,4	-9,6	11,5	4,1	1,8	1,0	5¼	4
4,8	4,3	-3,6	-8,2	5,9	7,3	1,7	0,5	5½	4¼
14,0	10,2	4,4	-10,9	16,6	1,3	2,0	1,5	4¾	4
2,2	9,7	3,0	-1,9	0,1	5,3	3,4	3,9	1¼	2½
8,8	7,4	0,3	-12,9	11,3	4,0	0,7	1,7	2½	4½
0,6	-0,2	0,1	3,3	0,2	0,1	1,2	-0,7	2¾	-½
-4,0	-3,1	-3,9	4,7	-5,4	3,3	1,0	-1,2	3	-½
3,4	1,7	5,2	-9,0	7,9	8,1	3,4	-1,5	-1¾	¾
3,3	1,6	4,6	-8,1	6,5	6,2	2,9	-0,9	-1¾	1¼
19,3	0,4	24,0	-27,3	19,5	24,6	8,8	-5,1	-7¼	2½
1,2	1,7	1,8	-4,6	4,7	3,3	1,7	0,0	-¾	1
4,5	3,1	4,3	-8,0	7,6	4,7	1,8	-0,2	-¾	¾
-1,9	0,4	-0,6	-1,3	2,3	2,1	1,6	0,3	-¾	1
4,3	1,5	4,7	-4,3	7,9	6,3	4,1	-2,1	-1	1
-0,1	-1,5	0,4	3,8	0,3	1,5	2,2	-1,8	-¼	¼
7,6	7,3	4,5	5,6	7,5	7,1	8,8	8,5	8½	8¾

	2002	2003	2004	2005
volumemutaties per jaar in %				
Consumptie				
Vaste lasten (a)	1,7	2,9	2,7	1,8
Overige consumptie	0,9	-1,1	-0,4	0,5
w.v. voedings- en genotmiddelen	0,9	0,4	1,7	0,1
duurzame consumptiegoederen	0,9	-1,7	0,4	1,2
overige goederen en diensten	1,0	-1,3	-1,6	0,2
Totale consumptie	1,1	-0,2	0,3	0,8
Reëel beschikbaar gezinsinkomen				
Arbeidsinkomen	-2,7	-1,6	-2,8	-3,8
Uitkeringsinkomen	7,8	0,2	0,9	-0,4
Overig	-0,1	-5,9	3,7	7,8
Totaal inkomen	0,1	-2,1	-0,6	-0,5
% beschikbaar gezinsinkomen (b)				
Besparingen				
Individueel	3,1	1,3	0,5	-0,7
Collectief (c)	5,9	7,0	7,3	7,5
Totaal	9,0	8,3	7,7	6,7
mutaties per jaar in %				
Investeringsquote				
Investeringsquote in woningen	-5,9	-3,1	4,7	5,9
Investeringsquote in overige vaste activa	-7,2	-2,6	-1,3	2,9
niveaus in %				
Investeringsquote (d)	16,2	15,6	15,2	15,2
(a) Aardgas, woningdiensten en niet-verzekerde zorg.				
(b) Inclusief collectieve besparingen.				
(c) Saldo pensioenpremies en pensioenuitkeringen.				
(d) In procenten van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen (exclusief onroerendgoedsector).				

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
-12,9	-1,2	2,6	1,2	3,3	0,2	2,1	1,9	$\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$
3,6	3,0	0,6	-2,7	-1,1	0,2	-2,5	-2,8	0	$\frac{1}{2}$
2,6	2,4	-0,2	-1,3	0,7	0,7	-0,1	-1,1	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{4}$
6,2	5,2	1,7	-6,4	1,5	-0,2	-5,4	-6,7	$3\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{2}$
2,6	2,2	0,3	-1,3	-2,9	0,2	-1,9	-1,7	$-1\frac{3}{4}$	$-1\frac{1}{2}$
-0,6	2,1	1,0	-1,8	-0,1	0,2	-1,4	-1,6	0	1
-2,4	2,0	-0,2	8,7	-3,1	1,2	-2,1	-1,9	1	1
3,0	-2,2	2,5	4,9	2,6	1,8	1,9	-2,3	$1\frac{3}{4}$	$-\frac{1}{4}$
2,7	8,0	-2,7	-15,9	-7,4	-0,9	-6,6	4,0	$3\frac{3}{4}$	3
0,1	2,4	-0,3	1,6	-2,5	1,0	-1,9	-0,9	2	1
-0,1	0,2	-1,0	2,1	-0,2	0,5	0,0	0,6	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$
5,1	5,0	6,4	6,6	5,3	5,5	6,5	7,2	$6\frac{3}{4}$	$6\frac{1}{2}$
5,0	5,2	5,4	8,7	5,1	6,0	6,5	7,8	9	$8\frac{3}{4}$
5,9	5,3	0,5	-14,2	-14,8	-4,4	-8,1	-9,2	3	3
7,2	9,0	7,2	-10,8	-1,5	12,9	-4,9	-2,5	$2\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$
15,6	16,3	17,0	15,6	15,2	16,7	15,8	15,6	16	$16\frac{1}{2}$

	2002	2003	2004	2005
bijdragen per jaar in %				
Opbouw consumptieprijs				
Finale invoer	0,2	-0,1	0,0	-0,1
Invoer grondstoffen en diensten	0,3	-0,1	0,3	0,3
Invoer energie	-0,1	0,1	0,3	0,5
Indirecte belastingen	-0,1	0,2	0,3	0,3
Huur	0,5	0,6	0,5	0,4
Aardgas	-0,1	0,2	-0,1	0,4
Kwartaire diensten	0,4	0,2	0,1	0,1
Arbeidskosten	1,4	1,1	-0,4	-0,3
Bruto margeverbetering	0,8	-0,1	0,7	-0,3
mutaties per jaar in %				
Consumptieprijs	3,3	2,0	1,8	1,3
Prijsindices				
Inflatie (nationale consumentenprijsindex, CPI)	3,4	2,1	1,2	1,7
Afgeleide inflatie (CPI) (laag t/m 2002) (a)	3,2	1,9	0,9	1,4
Geharmoniseerde consumentenprijsindex (HICP)	3,9	2,2	1,4	1,5
Loonvoet marktsector (b)				
Contractloon (inclusief overloop)	3,5	2,7	1,5	0,7
Incidenteel	0,7	0,8	1,0	1,3
Brutoloon	4,2	3,5	2,5	2,0
Sociale lasten werkgevers	1,1	0,6	-0,1	-0,7
Loonvoet marktsector (c)	5,3	4,1	2,3	1,3
Loonvoet bedrijven (c)	5,2	4,2	2,5	1,4
De koppeling				
Contractloon	3,7	2,8	1,2	0,7
Bruto minimumloon	4,4	3,1	0,6	0,0
Netto minimumuitkering	4,4	2,8	1,4	-0,1
Overig				
Prijs toegevoegde waarde marktsector	3,2	1,0	-0,3	0,0
(a) Exclusief indirecte belastingen.				
(b) Marktsector betreft bedrijven exclusief zorg.				
(c) Zowel de loonvoet marktsector, de arbeidsinkomensquote, als de individuele spaarquote is in 2014 en 2015 opwaarts vertekend vanwege de maatregel waarin het gebruik van stamrecht-bv's wordt beperkt. Ontslagvergoedingen worden direct aan de betrokkenen uitbetaald, in plaats van dat deze in een bv worden ondergebracht. Ontslagvergoedingen worden sinds de revisie geboekt als sociale lasten van werkgevers. De maatregel betekent een eenmalige boekhoudkundige stijging van de sociale lasten in 2014, wat een opwaarts effect heeft op de loonvoetontwikkeling in de marktsector van ruim 0,5%-punt.				

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
0,5	0,3	0,4	-0,2	0,6	0,6	0,9	0,3	0	$\frac{1}{4}$
0,2	0,5	0,6	-0,4	0,8	0,9	0,4	0,3	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$
0,5	0,0	0,6	-0,6	1,0	0,7	0,6	-0,2	0	$\frac{1}{4}$
0,0	0,0	0,2	0,2	0,0	-0,1	0,2	1,5	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$
0,5	0,5	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,6	1	$\frac{3}{4}$
0,4	0,1	0,8	-0,3	-0,2	0,2	0,2	0,1	0	0
0,2	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0	0
-0,4	0,6	1,5	2,0	-0,9	0,1	0,6	0,6	$\frac{1}{2}$	$-\frac{1}{4}$
0,7	0,1	-2,2	-1,9	-0,6	-0,7	-1,9	-1,3	-1	$-\frac{1}{4}$
2,5	2,2	2,2	-1,1	0,9	2,1	1,3	2,0	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{4}$
1,1	1,6	2,5	1,2	1,3	2,3	2,5	2,5	1	$1\frac{1}{4}$
1,6	1,5	2,2	0,9	1,1	2,2	2,1	1,3	$\frac{3}{4}$	1
1,6	1,6	2,2	1,0	0,9	2,5	2,8	2,6	$\frac{1}{2}$	1
2,0	1,8	3,5	2,7	1,0	1,4	1,6	1,2	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{2}$
0,4	1,5	-0,8	-0,3	0,4	1,0	-0,2	0,8	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$
2,4	3,3	2,7	2,4	1,4	2,4	1,4	2,0	$1\frac{1}{2}$	2
-1,0	0,3	1,0	0,1	-0,9	0,4	0,9	0,5	$1\frac{1}{2}$	$-\frac{3}{4}$
1,4	3,5	3,8	2,5	0,6	2,7	2,3	2,6	3	$1\frac{1}{4}$
1,5	3,6	3,7	2,6	0,6	2,6	2,5	2,7	3	$1\frac{1}{4}$
2,1	2,0	3,5	2,7	1,2	1,2	1,5	1,1	1	$1\frac{1}{2}$
1,1	2,4	2,8	3,3	1,6	1,3	1,5	1,5	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{4}$
4,5	3,1	2,0	1,8	0,9	1,2	2,0	-0,4	3	$1\frac{3}{4}$
-0,4	0,6	1,0	3,7	2,2	-1,0	1,6	0,0	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$

	2002	2003	2004	2005
mutaties per jaar in duizenden personen				
(Beroeps)bevolking en arbeidsaanbod				
Bevolking	103	76	56	38
w.o.15-74 jaar en niet-institutioneel	73	53	39	34
Beroepsbevolking	149	-38	52	80
w.v. werkzame beroepsbevolking	101	-125	-26	58
werkloze beroepsbevolking	48	87	78	22
Arbidsaanbod (d)	96	52	16	71
w.v. structureel	120	92	85	72
conjunctureel	-26	-41	-70	-1
niveau				
Participatiegraad 15-74 jaar (%)	68	68	68	68
mutaties per jaar in %				
(Beroeps)bevolking en arbeidsvolume				
Bevolking	0,6	0,5	0,3	0,2
w.o.15-74 jaar en niet-institutioneel	0,6	0,4	0,3	0,3
Beroepsbevolking	1,8	-0,5	0,6	1,0
Werkzame beroepsbevolking	1,3	-1,6	-0,3	0,7
Werkzame personen	0,6	-0,4	-0,7	0,6
Arbeidsvolume werkzame personen (arbeidsjaren)	-0,1	-0,9	-0,7	0,3
w.v. marktsector	-1,6	-2,4	-1,1	0,4
zorgsector	6,0	4,9	2,2	1,7
overheid	3,0	2,2	-1,7	-1,6
Arbeidsvolume zelfstandigen	-0,5	0,9	2,0	2,5
niveau				
Deeltijdfactor (arbeidsjaren per werkzaam persoon)	0,816	0,812	0,812	0,809
Werkloosheid				
Werkloze beroepsbevolking (in duizenden personen)	254	341	419	441
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	3,1	4,2	5,1	5,3
Nationale definitie (e)				
Werkloosheid (in duizenden personen)	302	396	476	482
Werkloosheidspercentage (niveau in % beroepsbevolking)	4,1	5,4	6,4	6,5
(a) Cijfers over beroepsbevolking zijn conform de internationale (ILO) definities, tenzij anders vermeld. Bron voor alle cijfers volgens internationale definitie: CBS. Die komen overeen met door Eurostat gepubliceerde cijfers (labour force survey, adjusted series), met uitzondering van de werkzame beroepsbevolking. (b) In de prognosejaren zijn de mutaties en het niveau van de werkloosheid afgerond op hele kwarten of hele vijfduizenden. (c) Op 14 augustus 2014 heeft het CBS nieuwe cijfers over de werkgelegenheid naar buiten gebracht. Het CPB kon deze cijfers niet meer in de berekeningen meenemen en ze zijn dan ook niet in deze bijlage opgenomen. (d) Het arbeidsaanbod is gedefinieerd als de som van werkzame personen (bron: Nationale rekeningen) en de werkloze beroepsbevolking (internationale definitie). (e) De mutatie in de prognosejaren is gebaseerd op de mutatie volgens de internationale definitie.				

	2002	2003	2004	2005
	%bbp			
Collectieve uitgaven (a)				
Openbaar bestuur	10,1	10,6	10,0	9,8
Veiligheid	1,6	1,7	1,7	1,6
Defensie	1,2	1,2	1,2	1,2
Infrastructuur	1,7	1,7	1,6	1,6
Onderwijs	5,0	5,2	5,2	5,2
Zorg (b)	6,4	6,8	6,8	6,7
w.v. AWBZ	3,4	3,6	3,7	3,6
Zvw (b)	3,0	3,2	3,2	3,1
overig (o.a. WMO)	0,0	0,0	0,0	0,0
Sociale zekerheid	11,2	11,4	11,3	11,0
w.v. AOW/ANW	4,6	4,7	4,7	4,6
WW en bijstand	1,7	2,0	2,1	2,0
arbeidsongeschiktheid	2,2	2,3	2,1	2,0
overig (o.a. zorgtoeslag)	2,6	2,4	2,5	2,4
Overdrachten aan bedrijven	2,1	2,0	1,8	1,5
Internationale samenwerking	1,8	1,8	1,9	2,0
Rente	2,6	2,4	2,3	2,2
Bruto collectieve uitgaven (b)	43,7	44,6	43,9	42,8
Niet-belastingmiddelen	6,0	6,3	6,7	6,8
w.v. materiële verkopen	2,7	2,8	2,9	2,8
gasbaten	0,8	0,8	0,9	1,0
overige inkomsten	2,5	2,6	2,9	3,0
Netto collectieve uitgaven (b)	37,7	38,3	37,2	36,0
Collectieve lasten (b)	35,6	35,3	35,4	35,7
w.v. belastingen	23,0	22,3	22,3	23,4
premies wettelijke sociale verzekering	12,5	13,0	13,1	12,3
EMU-saldo en schuld				
EMU-saldo collectieve sector (c)	-2,1	-3,0	-1,8	-0,3
w.v. centrale overheid (c)	-1,2	-2,7	-1,6	0,1
lokale overheid	-0,5	-0,4	-0,3	-0,3
wettelijke sociale verzekering	-0,4	0,0	0,2	-0,1
EMU-schuld collectieve sector	48,3	49,4	50,0	49,4
	mutaties per jaar in %			
Diversen				
Loonvoet sector overheid	5,2	3,9	4,2	3,3
Prijs overheidsconsumptie, beloning werknemers	4,5	3,9	4,1	2,7
Prijs netto materiële overheidsconsumptie (imoc)	3,3	3,3	-1,2	1,2
Prijs bruto overheidsinvesteringen (iboi)	2,8	2,7	0,7	1,3
Werkgelegenheid sector overheid (% totaal)	15,5	15,9	15,6	15,3
Werkgelegenheid bedrijfstak zorg (% totaal)	11,7	12,4	12,7	12,9
(a) De verdeling van de uitgaven over de diverse functies kan nog wijzigen. Er zijn nog geen realisatiecijfers per functie beschikbaar conform de nieuwe NR-revisie.				
(b) In 2006 komen zowel de collectieve uitgaven als de collectieve lasten 1,5% bbp hoger uit als gevolg van de invoering van de Zvw.				
(c) In 2013 inclusief opbrengst UMTS-veiling van 0,6% bbp.				

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
9,6	9,4	9,6	10,6	10,3	9,9	9,8	9,6	9,3	9,0
1,7	1,7	1,7	1,9	1,8	1,7	1,8	1,8	1,8	1,7
1,2	1,1	1,1	1,2	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2
1,7	1,7	1,8	1,9	1,9	1,8	1,7	1,5	1,5	1,4
5,2	5,1	5,2	5,5	5,5	5,4	5,4	5,4	5,4	5,3
8,1	8,1	8,2	9,1	9,4	9,4	9,9	9,9	10,0	9,9
3,7	3,5	3,2	3,5	3,6	3,6	4,0	3,9	4,0	2,6
4,5	4,3	4,7	5,3	5,3	5,3	5,4	5,5	5,6	6,1
0,0	0,3	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	1,2
11,0	10,5	10,8	11,8	12,1	12,2	12,5	12,8	12,8	12,7
4,4	4,3	4,3	4,7	4,7	4,8	5,0	5,2	5,3	5,3
1,8	1,5	1,4	1,8	2,0	2,0	2,2	2,5	2,3	2,2
1,8	1,7	1,7	1,8	1,7	1,7	1,7	1,7	2,0	1,9
3,0	2,9	3,4	3,6	3,7	3,7	3,6	3,4	3,2	3,3
1,4	1,5	1,5	2,3	2,1	1,8	1,7	1,6	1,6	1,5
2,0	1,9	2,0	1,7	2,1	1,9	2,0	2,0	2,1	2,0
2,0	2,0	2,0	2,0	1,8	1,8	1,7	1,5	1,5	1,4
43,9	43,0	44,0	48,0	48,2	47,1	47,6	47,5	47,2	46,3
7,3	6,9	7,6	7,2	7,0	7,0	7,3	8,0	6,5	6,3
2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,6
1,5	1,3	2,0	1,4	1,5	1,7	2,0	2,1	1,4	1,4
3,1	2,9	2,9	3,1	2,8	2,5	2,6	3,3	2,4	2,3
36,6	36,1	36,4	40,8	41,1	40,2	40,3	39,5	40,7	40,0
36,8	36,3	36,6	35,4	36,1	35,9	36,3	37,2	38,1	37,7
23,5	23,6	23,1	22,6	23,0	22,1	21,5	22,0	22,9	23,6
13,2	12,7	13,5	12,8	13,1	13,8	14,8	15,2	15,2	14,1
0,2	0,2	0,2	-5,5	-5,0	-4,3	-4,0	-2,3	-2,6	-2,2
0,8	0,5	0,4	-3,2	-3,7	-2,6	-2,9	-0,8	-1,5	-1,5
-0,3	-0,4	-0,7	-0,8	-1,1	-0,7	-0,5	-0,3	-0,3	-0,3
-0,3	0,0	0,5	-1,4	-0,3	-1,0	-0,6	-1,2	-0,7	-0,4
44,9	42,7	54,8	56,5	59,0	61,3	66,5	68,6	69,7	70,2
3,1	3,9	3,8	3,9	0,9	2,1	3,0	0,6	2	1¾
1,4	2,2	3,2	3,2	0,4	1,0	1,9	-0,1	1¾	1½
2,3	3,4	4,7	1,4	2,7	0,0	1,6	0,7	1¾	1¾
2,7	2,6	2,9	1,1	3,0	0,8	0,6	0,4	1	1
14,9	14,5	14,5	14,9	15,3	14,8	14,5	14,5	14,3	14,1
13,0	12,9	13,1	13,5	14,2	14,5	14,7	14,8	14,8	14,7

	2002	2003	2004	2005
Inactieven/actieven				
Inactieven (duizenden uitkeringsjaren)	4033	4090	4131	4141
w.v. AOW	2236	2264	2300	2340
ANW	130	125	120	114
ziekteverzuim	353	315	286	279
arbeidsongeschiktheid totaal	811	816	801	778
werkloosheidsuitkering	163	223	271	281
bijstand (WWB/IOAW/IOAZ, duizenden personen)	341	348	355	350
Arbeidsvolume (duizenden mensjaren) (a)	6503	6476	6455	6481
i/a-ratio (%)	62,0	63,2	64,0	63,9
mld euro				
Vermogenspositie werknemersfondsen (b)				
AO	3¼	4¼	4	2¾
AWF/UFO	4½	4¼	4¼	4½
Vermogenspositie AWBZ en Zvw				
AWBZ/Wlz	-2	-4	-2	-¾
Zvw	-½	-1	-2	-3¾
(a) Exclusief ziekteverzuim.				
(b) De vermogenspositie meet het verschil tussen het feitelijke vermogen en het normvermogen per ultimo van het jaar.				

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
4110	4044	4012	4123	4261	4346	4451	4623	4740	4800
2380	2427	2480	2544	2605	2695	2811	2904	2975	3040
110	103	97	90	83	76	66	50	35	30
321	319	306	313	326	324	316	304	300	295
730	715	706	701	704	700	666	667	670	670
240	184	148	197	234	225	262	335	370	370
328	296	275	278	308	326	331	362	385	395
6568	6737	6866	6785	6730	6774	6743	6658	6600	6615
62,6	60,0	58,4	60,8	63,3	64,2	66,0	69,4	71¼	72½
2¼	1¼	1¼	1¼	2¼	2¼	3½	2½	1¼	2
4½	5½	7½	4¾	¾	-2¾	-6	-10¼	-12½	-14¾
-¾	-½	-2	-5½	-8¾	-12	-16½	-19¾	-22½	-25½
-7¼	-7½	-6¼	-8¾	-4¾	-4	-2	¾	1	¼

	2011	2012	2013	2014	2015
in %					
Tarieven loon- en inkomstenheffing					
AOW-premie eerste en tweede schijf (niet voor 65-plussers)	17,90	17,90	17,90	17,90	17,90
ANW-premie eerste en tweede schijf	1,10	1,10	0,60	0,60	0,60
AWBZ/Wlz-premie eerste en tweede schijf	12,15	12,15	12,65	12,65	9,65
Belastingtarief eerste schijf	1,85	1,95	5,85	5,10	8,35
Belastingtarief tweede schijf	10,80	10,80	10,85	10,85	13,85
Belastingtarief derde schijf	42	42	42	42	42
Belastingtarief vierde schijf	52	52	52	52	52
Overige tarieven					
AOF basispremie werkgever	5,10	5,05	4,00	4,95	5,24
AOK gedifferentieerde premie werkgever	0	0	0	0	0
WHK premie UWV werkgever	0,60	0,55	0,55	1,03	1,08
WKO premie werkgever (a)	0,35	0,50	0,50	0,50	0,50
WW gemiddelde wachtgeldpremie werkgever	1,90	2,25	2,75	2,68	2,07
WW marginale AWF-premie werkgever	4,20	4,55	1,70	2,15	2,22
WW marginale AWF-premie werknemer	0	0	0	0	0
Inkomensafhankelijke Zvw-premie	7,75	7,10	7,75	7,50	6,95
in euro's					
Schijven en kortingen loon- en inkomstenheffing					
Lengte eerste belastingschijf	18628	18945	19645	19645	19822
Lengte tweede belastingschijf (geboren op of na 1-1-1946)	14808	14918	13718	13718	13767
Lengte tweede belastingschijf (geboren vóór 1-1-1946)	14857	15110	13910	13910	14035
Lengte derde belastingschijf (geboren op of na 1-1-1946)	22258	22628	22628	23168	23996
Lengte derde belastingschijf (geboren vóór 1-1-1946)	22209	22436	22436	22976	23728
Algemene heffingskorting	1987	2033	2001	2103	2203
Algemene heffingskorting 65-plus	910	934	1034	1065	1123
Arbeidskorting	1574	1611	1723	2097	2220
Alleenstaande-ouderkorting	931	947	947	947	0
Combinatiekorting	0	0	0	0	0
Aanvullende combinatiekorting	780	1024	1024	1024	1034
Inkomensafhankelijke aanvullende combinatiekorting	1091	1109	1109	1109	1119
Ouderenkorting	739	762	1032	1032	1042
Ouderenkorting boven inkomensgrens	0	0	150	150	152
Alleenstaande-ouderenkorting	421	429	429	429	433
Aanvullende ouderenkorting	0	0	0	0	0
Overige inkomensgrenzen en nominale zorgpremie					
Franchise AWF	16965	17229	0	0	0
Maximum premie-inkomensgrens WNVZ	49297	50064	50853	51414	51974
Maximum premie-inkomensgrens Zvw	33427	50064	50853	51414	51974
Nominale zorgpremie per volwassene (b)	1199	1226	1213	1101	1239
Standaardpremie Zvw t.b.v. zorgtoeslag	1374	1426	1478	1329	1477
(a) De premie Wet Kinderopvang is t/m 2014 een opslag op de wachtgeldpremie, vanaf 2015 een opslag op de Aof-premie.					
(b) NZa-premie; exclusief gemiddelde eigen betalingen.					

	Mediaan nominaal besteedbaar inkomen in euro	Omvang in % totaal (a)
Inkomensniveau (b)		
< 175% WML	19000	35
175 - 350% WML	33900	39
350 - 500% WML	50700	15
> 500% WML	75500	11
Inkomensbron (c)		
Werkenden	37800	65
Uitkeringsgerechtigden	18700	10
Gepensioneerden	24900	24
Huishoudtype		
Tweeverdieners	41900	50
Alleenstaanden	21000	43
Alleenverdieners	36100	8
Gezinssamenstelling (d)		
Met kinderen	41200	26
Zonder kinderen	30300	50
Alle huishoudens	31500	100
(a) Percentage van totaal aantal huishoudens in 2014. (b) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering op huishoudniveau; bruto minimumloon (WML) is in 2014 ongeveer 19.300 euro. (c) De indeling naar inkomensbron is op basis van de meest verdienende partner. (d) De indeling naar gezinssamenstelling is op basis van aanwezigheid van kinderen tot 18 jaar en is exclusief huishoudens van gepensioneerden.		

	2002	2003	2004	2005
mutaties per jaar in %				
Koopkracht (statisch) (a)				
Mediaan alle huishoudens	0,5	-1,2	0,5	-1,6
Koopkracht standaardhuishoudens (b)				
Tweeverdieners met kinderen, modaal + ½ x modaal	0,3	-1,5	1,8	-2,3
Tweeverdieners met kinderen, 2x modaal + ½ x modaal	-0,1	-1,0	0,7	-2,6
Tweeverdieners zonder kinderen, modaal + modaal	-0,1	-1,4	0,4	-3,0
Tweeverdieners zonder kinderen, 2x modaal + modaal	-0,2	-0,9	0,2	-2,8
Alleenstaande, minimumloon	0,8	-0,3	0,3	-2,3
Alleenstaande, modaal	-0,1	-1,4	0,4	-3,1
Alleenstaande, 2x modaal	-0,3	-0,5	0,1	-2,7
Alleenstaande ouder, minimumloon	2,3	-0,3	0,1	-2,6
Alleenstaande ouder, modaal	0,7	-1,1	2,0	-1,0
Alleenverdiener met kinderen, modaal	0,8	-1,5	0,7	-1,9
Alleenverdiener met kinderen, 2x modaal	-0,4	-0,5	-0,6	-3,0
Minimumuitkeringsgerechtigden, paar met kinderen	2,2	-0,9	0,2	-1,0
Minimumuitkeringsgerechtigden, alleenstaande	0,8	-1,1	-0,1	-2,2
Minimumuitkeringsgerechtigden, alleenstaande ouder	2,5	0,2	0,4	-1,0
AOW alleenstaande, alleen AOW	1,3	-0,8	0,6	-0,7
AOW alleenstaande, AOW + 10.000 euro aanvullend pensioen	0,8	0,4	-0,6	-1,5
AOW paar, alleen AOW	1,3	-1,0	0,4	-0,3
AOW paar, AOW + 10.000 euro aanvullend pensioen	0,8	0,5	-0,4	-1,2
Bruto modaal inkomen (euro's per jaar)	28000	28500	29000	28500
niveaus in %				
Gemiddelde wig en replacement rate (markt)				
Werkgeverswig	17,9	18,7	19,5	19,1
Werknemerswig	24,6	24,9	24,1	24,3
Replacement rate	69,2	68,6	67,7	67,8
mld euro				
Lonen en sociale lasten bedrijven				
Brutoloon	168,2	170,8	173,0	176,8
Loonkosten	210,5	215,1	217,9	221,3
% brutoloon				
Sociale lasten totaal werkgevers	25,2	26,0	26,0	25,2
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	10,5	10,5	10,7	10,1
pensioenpremies (inclusief VUT)	9,9	11,0	10,9	10,3
rechtstreeks betaalde sociale lasten	4,6	4,2	4,2	4,5
Sociale lasten totaal werknemers	20,2	21,9	22,2	22,0
w.v. premies wettelijke sociale verzekering	16,0	16,7	16,9	16,4
pensioenpremies (inclusief VUT)	4,1	5,1	5,2	5,5
(a) Vanaf 2004 is de koopkracht gebaseerd op de Nationale rekeningen na revisie en bestaat de koopkracht een groter aantal huishoudens (zie kader hoofdstuk 3). De statische koopkracht houdt geen rekening met overgangen zoals promotie, baanverlies, samenwonen, scheiden en gezinsuitbreiding. Incidentele loonontwikkeling wordt niet meegenomen (in 2001 wel inclusief het brutoverhevelingspercentage van de overhevelingstoeslag). De mediaan is de middelste van de naar grootte gerangschikte koopkracht van huishoudens. Dat wil zeggen dat de helft van alle huishoudens een hogere koopkracht heeft en de helft een lagere koopkracht. (b) Vanaf 2004 is de koopkracht gebaseerd op de Nationale rekeningen na revisie. De mogelijkheid om de algemene heffingskorting te verzilveren tegen de heffing van de partner is vanaf 2009 beperkt voor partners die geboren zijn in 1972 of later zonder kinderen tot 6 jaar. Deze beperking is vanaf 2011 meegenomen in de koopkrachtcijfers.				

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
2,1	1,4	-0,1	1,4	0,0	-1,1	-2,1	-1,4	1½	½
1,0	2,0	-1,0	2,1	-0,8	-0,8	-0,9	-1,5	3	0
4,1	2,1	-0,7	2,0	-0,8	-1,0	-1,9	-1,5	1½	½
1,4	1,9	-0,8	2,2	-0,6	-1,1	-1,0	-0,2	2¼	0
0,9	2,0	-0,7	2,1	-0,7	-0,9	-2,0	-0,7	1¼	½
1,7	1,6	-0,5	2,2	-0,2	-0,7	-1,1	-0,2	3½	¾
1,5	1,9	-0,8	2,2	-0,5	-0,7	-1,3	-0,6	2¼	0
0,7	2,0	-0,6	2,0	-0,8	-0,8	-2,6	-1,0	½	¾
1,4	1,6	5,2	4,1	-0,1	-0,4	-1,8	0,0	-¼	10
2,2	2,0	-0,8	3,9	-0,7	-0,7	-1,4	-1,1	1½	1¾
1,6	1,5	-0,8	1,8	-1,2	-1,2	-2,4	-1,5	0	-2¾
6,4	1,9	-1,0	1,4	-0,9	-1,5	-3,2	-1,5	½	¼
3,5	1,0	-0,6	2,1	-0,4	-0,7	-2,3	-1,6	¾	¾
1,7	1,0	-0,5	1,9	-0,2	-1,3	-1,6	-1,9	1½	-½
2,6	1,2	-0,3	3,3	-0,5	-0,6	-1,8	-1,8	1¼	-½
3,6	1,2	-0,3	2,8	-0,2	-1,2	-1,1	0,5	1½	-¼
2,6	1,2	-0,3	1,1	-0,5	-1,6	-1,2	-3,4	0	-1
2,2	1,2	-0,5	2,5	-0,3	-1,6	-1,5	0,9	¼	-½
6,5	1,4	-0,4	1,1	-0,5	-1,6	-1,5	-3,5	0	-1¾
29500	30000	31500	32500	32500	33500	33000	34500	35000	35500
18,1	18,5	19,5	19,4	20,1	20,5	20,8	21,1	21,9	21,2
23,9	23,1	23,8	23,5	23,1	23,1	23,1	23,2	22,1	22,7
67,2	66,7	66,7	66,3	65,7	65,3	65,1	64,3	63,4	62,8
185,0	196,6	205,7	206,7	206,3	211,8	213,7	214,4	216,3	221,0
229,6	244,4	258,1	259,7	257,3	265,1	269,8	271,7	278,0	281,8
24,1	24,3	25,5	25,6	24,8	25,2	26,2	26,7	28,5	27,5
11,0	10,8	11,1	11,1	11,8	12,0	12,8	12,6	13,8	13,2
9,0	9,6	10,3	10,5	8,9	9,1	9,5	10,2	10,4	10,0
4,1	3,9	4,0	4,0	4,0	4,1	3,9	3,9	4,4	4,4
21,0	19,9	21,1	18,7	19,5	20,4	21,6	22,1	21,2	19,5
16,3	15,2	16,5	13,5	14,3	15,2	16,2	16,9	16,3	14,7
4,7	4,7	4,6	5,1	5,2	5,2	5,4	5,2	4,9	4,7

Verklaring van afkortingen

ABP	Pensioenfonds voor overheid en onderwijs
ABS	Asset-backed securities (gesecuritiseerde leningen)
aiq	Arbeidsinkomensquote
ANW	Algemene nabestaandenwet
AO	Arbeidsongeschiktheid
AOF	Arbeidsongeschiktheidsfonds
AOK	Arbeidsongeschiktheidskas
AOW	Algemene ouderdomswet
AOW'ers	Personen met een uitkering op basis van de Algemene ouderdomswet
AWBZ	Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten
AWF	Algemeen werkloosheidsfonds
BB	beroepsbevolking
bbp	Bruto binnenlands product
BIG	Beroepen in de individuele gezondheidszorg
BLO	Beleidsmatige lastenontwikkeling
btw	Belasting op de toegevoegde waarde
bv	Besloten vennootschap
CA	Comprehensive Assessment
cao	Collectieve arbeidsovereenkomst
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CDS	Credit default swap
CEP	Centraal Economisch Plan
CPB	Centraal Planbureau
CPI	Consumentenprijsindex
DAX	Deutscher Aktienindex, index Duitse aandelenkoersen
DGA	Directeur-groootaandeelhouder
DNB	De Nederlandsche Bank
dzd	Duizend
EC	Europese Commissie
ECB	Europese Centrale Bank
EFSS	European Financial Stability Facility
EMU	Economische en Monetaire Unie
ESA2010	European System of National and Regional Accounts 2010; Europees Systeem van Rekeningen 2010
ESM	European Stability Mechanism
ETS	Emission Trading Scheme
EU	Europese Unie
FDIC	Federal Deposit Insurance Company
Fed	Federal reserve system
GGZ	Geestelijke Gezondheidszorg
HICP	Europees geharmoniseerde consumentprijsindex
HLZ	Hervorming langdurige zorg
HWWI	Hamburgisches Weltwirtschaftsinstitut

i/a-ratio	Inactieven/actieven ratio
IAB	Inkomensafhankelijke bijdrage (voor de ZVW)
iboi	Prijsmutatie bruto overheidsinvesteringen
ILO	International Labour Organization
IMF	Internationaal Monetair Fonds
ING	Internationale Nederlanden Groep
IOAW	Inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze werknemers
IOAZ	Inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte gewezen zelfstandigen
LNG	Liquefied/liquid natural gas; vloeibaar aardgas
LTRO	Longer Term Refinancing Operations
LTV	Loan-to-value ratio
MEV	Macro Economische Verkenning
mkb	Midden- en kleinbedrijf
MKOB	Mogelijkheid Koopkrachttegemoetkoming Oudere Belastingplichtigen
mld	Miljard
mln	Miljoen
MTO	Medium-term objective; middellangetermijndoelstelling voor het overheidstekort in het kader van de Europese begrotingsregels
NBER	National Bureau of Economic Research
NHG	Nationale hypotheek garantie
NNI	Netto nationaal inkomen
NZA	Nederlandse Zorgautoriteit
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
Pemba	Wet Premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheid
pep	Per eenheid product
pgb	Persoonsgebonden budget
PMI	Purchasing Manager Index
QE	Quantitative easing; kwantitatieve geldverruiming
R&D	Research and development (oftewel O&O: onderzoek en ontwikkeling)
SDE	Subsidieregeling duurzame energieproductie
TLTRO	Targeted Longer Term Refinancing Operations
UFO	Uitvoeringsfonds voor de overheid
UMTS	Universal Mobile Telecommunications Systems
UWV	Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen
VIB	Vermogensinkomensbijtelling in de AWBZ.
VK	Verenigd Koninkrijk
VPL	Wet aanpassing fiscale behandeling VUT/prepensioen en introductie levensloopregeling
VS	Verenigde Staten
VUT	Vervroegde uittreding
VWS	Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport

Wajong	Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten
WAO	Wet arbeidsongeschiktheid
WAZ	Wet arbeidsongeschiktheidsverzekering zelfstandigen
WHK	Werkhervattingskas
WIA	Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen
WKA	Wet Keten Aansprakelijkheid
Wko	Wet kinderopvang
Wlz	Wet langdurige zorg
WML	Wettelijk minimumloon voor volwassenen
WMO	Wet maatschappelijke ondersteuning
WNVZ	Werknemersverzekeringen
WSW	Wet sociale werkvoorziening
WTCG	Wet tegemoetkoming chronisch zieken en gehandicapten
WW	Werkloosheidswet
WWB	Wet werk en bijstand
Zvw	Zorgverzekeringswet
ZW	Ziektewet

Deze publicatie is een uitgave van:
Centraal Planbureau & Sdu Uitgevers

September 2014 | ISBN 978-90-1239-408-6

